IDEA PHILOSOPHIÆ TUM MORALIS, TUM NATURALIS:

SIVE

EPITOME COMPENDIOSA utriusq; ex *Aristotele* excerpta, & *methodicè* disposita:

A

M: FRANC: BURGERSDICIO in Academia *Lugduno-Batava*, Logices & Ethices Professore ordinario.

2b64. q. 1. (1)

OXONII,

Excudebat LEON: LICHFIELD, Impensis *Henrici Curteyne*.

M. DC. XLI.

2b64. q. 1. (1)

BODLEIAN LIBRA
18 DEC
OXFO

INDEX

Capitum & titulorum qui hâc Ideâ continentur.

Cap.

1. *DE Philoſophiæ Moralis definitione, certitudine, Auditore, & diviſione.*
2. *De bono in genere.*
3. *Variæ ſententiæ de felicitate.*
4. *Vera ſententia de felicitate humanâ.*
5. *De eo quod invitum ac ſpontaneum eſt.*
6. *De ſpontanearum actionum principijs.*
7. *De affectibus in genere.*
8. *De affectibus in ſpecie.*
9. *De voluptate & dolore.*
10. *De virtutibus intellectualibus, & præcipuè de Prudentia.*
11. *De natura Moralis virtutis in genere.*
12. *De cauſa efficiente Moralis virtutis.*
13. *De Pietate.*
14. *De Fortitudine.*

INDEX.

15. *De Temperantia.*
16. *De liberalitate & Magnificentia.*
17. *De Magnanimitate & Modestiâ.*
18. *De Mansuetudine.*
19. *De Veracitate.*
20. *De Comitate & Urbanitate.*
21. *De Iustitiâ universali & Iure.*
22. *De Iustitiâ particulari.*
23. *De Continentiâ, Tolerantiâ & virtute Heroicâ.*
24. *De Amicitiâ.*

FINIS.

IDEA

IDEA PHILOSOPHIÆ MORALIS.

CAP. I.

De Philosophiæ Moralis Definitione, Certitudine, Auditore, & Divisione.

§. 1.

PHILOSOPHIA est animi nostri perfectio, quanta quidem naturali mentis nostræ conatu ea potest obtineri. Itaque, cùm animus noster, non solùm cognoscendi, sed etiam appetendi, & agendi facultate sit instructus; necesse fuit Philosophiam non in solâ veritatis speculatione, sed etiam in vitæ, & humanarum actionum directione consistere.

2. Hinc Philosophia divisa fuit à

Peripateticis in Theoreticam ſive ſpeculativam, & practicam. *libr* 1. *Metaph: minor: cap:* 1. Quarum illa res ſempiternas, & à naturalibus, ac neceſſarijs cauſis fluentes, ſolius veritatis deſiderio contemplatur; (hoc enim ſonat vox θεωρεῖν: (hæc occupata eſt in ijs, quæ noſtro arbitrio ſubjecta ſunt: quorum cognitionem non propter ſe amplectimur, ſed ut ſecundùm eam vitam noſtram & actiones componamus, & mores formemus.

3. Philoſophia theoretica reſidet in intellectu ſpeculativo: cujus munus eſt res abſolutè ſimplicitérque cognoſcere, ut res ſunt, hoc eſt, quatenus habent eſſentiam, quæ definitione poteſt explicari; bonitate aut malitiâ nullo modo conſideratâ. Philoſophia practica eſt in intellectu practico: cujus munus eſt res cognoſcere, ut bonæ vel malæ ſunt; eáſque dijudicare, & voluntati appetendas, aut repudiandas proponere.

4. Intellectûs ergo practici judicium,

um est fons & norma nostrarum appetitionum, & actionum. Ea enim agimus, & volumus agere, quæ intellectus practico suo judicio dictat agenda esse, aut non esse agenda.

5. Actiones, quæ ex practici intellectûs dictamine, ac judicio proficiscuntur, ad duo genera possunt revocari. Vel enim ποιήσεις sunt, vel πράξεις.

6. Hæc duo vocabula, etsi à multis confundi solent, Peripatetici tamen, cùm de moribus agunt, significationibus ea distinguunt, *lib: 6. Ethic: cap. 4.* Nec tamen omnes eodem modo. Quidam enim eas solùm actiones ποιήσεις esse volunt, quæ opus aliquod post se reliquunt; πράξεις, quæ nullum post se reliquunt opus. Sed hoc discrimen non est ex usu sumptum, quem habent hæ voces apud *Aristotelem*. Is enim ποιήσεις arte, πράξεις prudentiâ dirigi docet *lib: 1. Mag: Moral: cap: 35.* At multæ actiones, quæ post se non relinquunt opus; ut, *cantare, saltare, equitare*, arte potiùs, quàm prudentiâ diriguntur:

guntur: quæ proinde non πράξεις, sed ποιήσεις appellandæ sunt.

7. Verum discrimen in eo positum est, quòd ποιήσεις à solâ pendeant arte, non etiam à cupiditate, aut alio aliquo impetu facultatis appetentis; πράξεις contrà sequantur conditionem, & impetum appetitûs. Itaque ποιήσεις, sicuti cætera omnia, quæ ab arte proficiscuntur, habent τὸ εὖ, id est, *perfectionem ob quam laudantur*, in seipsis inclusum. Ideóque sufficit, eas ipsas cùm fiunt πῶς ἔχειν, id est, ut certo modo *se habeant*. At πράξεις, quoniam à prudentia prodeunt, ideóque cum virtute conjunctæ sunt, τὸ εὖ non habent in seipsis; neque satis est ut ipsæ cùm fiunt, certò modo se habeant; sed hoc insuper requiritur, ut ὁ πράττων, id est, *is qui autor est* τῆς πράξεως, certo modo sit affectus. Ac primò quidem, ut sciens; deindè, ut deliberato consilio; tertiò, ut firmâ & immutabili voluntate agat. *lib. 2. Eth. cap. 4.* Hinc fit, ut ποιήσεις ab eventu; πράξεις ab animo atq; affectu autoris æstimari soleant.

ſoleant. Nihil enim refert, quo animo: aut affectu, lætus an iratus ſit ὁ ποιῶν, modò artis ſequatur regulas, erit bona & laudabilis ἡ ποίησις: at πρᾶξις rectnon eſt, niſi à recto, & compoſito proficiſcatur animo.

8. Philoſophia practica non eſt ars, ſed prudentia: ideòque non circa ποιήσεις, ſed circa πράξεις verſatur. Vnde & *practica* dicta eſt, & ἠθικὴ, hoc eſt *moralis* Philoſophia. Mores enim animi, quos *Græci* ἤθη appellant, πρὸς ἕξεις, id eſt, *conſuetudine* format, & appetitum ad honeſtatem, atque virtutem incitat, & dirigit. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. *& lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 6.

9. Cùm πράξεις, ſive actiones morales, ut dictum eſt, ab animo æſtimandæ ſint, Philoſophia moralis tota in eo debet eſſe, ut animum noſtrum fingat ac formet.

10. Ad hanc rem duo requiruntur: primò, ut intellectus judicet, ac dictet eſſe bonum, quod reverà bonum eſt; & malum, quod reverà malum eſt: ſecun-

dò, ut feratur in id, quod intellectus dictat esse bonum; & declinet ab eo, quod dictat esse malum.

11. Vt intellectus bonum, & malum inter se possit sine errore discernere, doctrinâ imbuendus est: ut appetitus rectum sequatur judicium intellectûs, subigendi sunt, & in ordinem cogendi affectus, & perturbationes; ne vel subito, & vehementi impetu intellectûs judicium prævertant; vel offusâ caligine pervertant, & in partes suas pertrahant.

12. Cùm intellectus rectè monet, & intellectui rectè monenti appetitus non refragatur, πράξεις etiam nostræ, sive actiones morales, eo se quo decet, habebunt modo, nihilque à nobis proficiscetur, quod sit contra viri boni officium.

13. Finis Philosophiæ moralis est felicitas humana, hoc est, ejusmodi status, quo perfectior nullus in hominem cadit, secundùm præscriptum rectæ naturalisque rationis in terris, inter homines, viventem.

14. Ex

14. Ex ijs quæ dicta sunt, Philosophia moralis non incommodè definietur hoc modo: Philosophia moralis est, Prudentia dirigens humanas actiones, ut, quantum in hac vita fieri potest naturæ viribus, benè beatéque vivat. Quibus verbis tum objectum, tum finis Philosophiæ continetur, quæ in sequentibus pleniùs explicabuntur.

15. Dogmata Philosophiæ moralis non tantâ possunt ἀκριβείᾳ tradi, quantâ tradi solent dogmata Philosophiæ theoreticæ, præsertim ea,, quæ ad Mathesin spectant. Τὰ γὰρ καλὰ καὶ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δ' οὔ. Id est, *Ea quæ honesta sunt & justa, in quorum consideratione versatur civilis scientia, sive Philosophia moralis, tantam habent varietatem, tantum errorem, ut lege modò, non autem naturâ constare videantur.* Nam neque eadem apud omnes, neq; etiam apud eosdem semper eadem justa censentur. Τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ

καὶ τἀγαθᾶ, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλαβὰς αὐτῶν. Id est, *Similis error versatur in iis, quæ ut bona expetuntur, quoniam ex his multi detrimenta capiunt: lib. 1. Eth. cap. 3.*

16. Et licèt multa sint, quæ naturâ suâ bona sunt, aut mala: non pauca tamen occurrunt, quæ, cùm naturâ suâ sint ἀδιάφορα, bona tamen aut mala fiunt, vel latâ civili lege, vel ob circumstantias adjectas, à quibus facta nostra morales differentias accipiunt.

17. Quæ per se, ac naturâ suâ bona sunt, aut mala, ea recta ratio discernit: in quo discrimine, etsi ipsa sibi norma sit, quo tamen tutiùs judicet in tanta judiciorum varietate, divina lex respicienda est, quæ moralis appellatur. Quæ nihil aliud est, quàm expressa imago legis naturalis, ac compendium moralis Philosophiæ. In cæteris, quæ naturâ suâ sunt ἀδιάφορα, debet humana ratio vsu acquirere discernendi facultatem.

18. Auditorem Philosophiæ moralis oportet τοῖς ἔθεσιν ἦχθαι καλῶς, id est

est, *more & consuetudine rectè ductum esse: lib.* 1. *Eth: cap.* 4. ut, quoties ipse rerum moralium discrimen non satis novit, aliorum sequatur rectè monentium consilia, & præcepta. Principium enim in moralibus est τὸ ὅτι. Qui enim τὸ ὅτι habet perspectum, sive suâ, sive aliorum operâ, atque institutione, τὸ διότι non debet sollicitè desiderare. *lib.* 1. *Eth. c.* 4. Multa enim à Majoribus benè constituta sunt, ut aiunt *I. C. ff. de Iust. & Iure l.* 20. quorum reddi non potest ratio. Imò multa ideò bona sunt, quia lege Majorum constituta sunt. Hæc, si quis morũ pravitate contemnet, frustrà animũ adjiciet ad moralẽ Philosophiã.

19. Hinc sequitur, juvenem non esse ἀκροατὸν, id est, *idoneum* auditorem Philosophiæ moralis. Iuvenis enim πρὸς πάθος ἀκροατὴς ὢν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς. Id est, *affectibus obnoxius, vanam & inutilem operam sumet in audiendo. lib.* 1. *Eth. c.* 3. Nam aliorum recta præcepta, & salubres admonitiones, quæ suis affectibus adversantur, superciliosè,

ciliosè, & pertinaciter rejiciet, ac contemnet. *l.* 10. *Eth. cap.* 9. Iuvenis autem quisque non κατὰ τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἦθος, id est, *non ex ætate, sed ex more* judicandus est. Non enim ab ætate defectus hic proficiscitur, sed ab eo, quòd vitam, & omnia quæ in vita sibi occurrunt, non tam ratione, quàm affectu animi sui metiatur. *lib:* 1. *Eth: cap:* 3.

20. Est & alia causa, ob quam juvenis minùs idoneus sit auditor Philosophiæ moralis: nimirum, quia ἄπειρός ἐστι τῆς κατὰ τὸν βίον πράξεων. Id est, *imperitus est earum actionum, in quibus civilis vita, ac societas consistit. lib:* 1. *Eth: cap.* 3. Actiones enim civiles versantur circa singularia, de quibus non secundùm præcepta, sed secundùm occasionem judicandum est. *lib.* 2 *Eth. cap.* 2. Quod certè fieri non potest, nisi ab eo, qui longo rerum usu, atq; experientiâ, prudentiam sibi comparavit: quæ in juvenibus admodùm rara est.

21. Philosophiæ moralis duæ sunt partes; altera communis, quæ Ethica stri-

strictiore quâdam significatione nominatur; altera specialis, quæ in Oeconomicam, & Politicam subdividitur.

22. Ethica non agit de moribus singulorum hominum seorsim in certa aliqua vitæ practicæ specie; sed tradit generalia principia, ex quibus vitæ practicæ mores formandi sunt, *lib. 1. Mag. Mor. cap. 1.* tum in familia, quod fit in Oeconomicâ; tum in civitate, quod fit in Politica.

23. Etenim cùm homo naturâ suâ sit animal πολιτικὸν, Id est, *sociabile*, sequitur, vitam non esse humanam, quæ non vivitur in humana societate. Vita solitaria, quam quidam fingunt, aut divina, aut belluina quædam vita est. Ὁ γὰρ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος ἐστὶν, ἢ θηρίον ἐστὶν, ἢ θεός. Id est, *qui non potest societatem cum alijs contrahere, aut eâ non indiget, sibi abundè sufficiens, aut fera est, aut Deus. lib: 1. Pol: cap: 2.*

24. Præcepta quæ in Ethicâ tradenda sunt, ad tria capita revocari possunt: vel

vel enim agendum est de felicitate, ut fine totius Philosophiæ moralis: vel de actionibus moralibus, earúmq; differentiis ac principiis, de affectibus, déque voluptate ac dolore, ut de objecto: vel denique, de virtute, ejusque speciebus, ut & de amicitia, ut de mediis quibus ad felicitatem pervenitur.

CAP. II.

De Bono in genere.

§. 1.

QVOD est subjectum in scientiis, id est finis in Ethica, aliisque disciplinis præcepta sua ad usum aliquem referentibus. Debet ergò Ethica tradi methodo analyticâ, sumpto exordio à fine, hoc est, à felicitate. Vt autem felicitatis naturam meliùs assequamur, priùs de bono in genere, ejúsq; variis speciebus, quædam præmittenda sunt.

2. Bonum dicitur quasi *duonum*, à duobus, quia quicquid bonum est, id non

non nisi alteri bonum esse dicitur, ut ex Boni definitione §. 3. liquebit. *Græcè* dicitur ἀγαθὸν, ἀπὸ τῦ ἄγαν θέειν, id est, *valdè currere*. Antiquitùs enim ἀγαθὸς erat epitheton bellatorum; idémque significabat, quod *fortis strenuus*: quia pro ea, quæ tunc obtinebat, præliandi consuetudine, milites pedum pernicitate censebantur. Hinc apud *Homerum* toties, πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς, Id est, *celer pedibus Achilles*. Posteà vox ista ad quamlibet rei præstantiam significandam adhibita fuit. Eodem modo ἀρετὴ ἀπὸ τῦ Ἄρεος, id est, *à Marte*; & virtus à viro dicta, primùm ad fortitudinem, posteà ad quemlibet laudatum habitum significandum videtur adhibita. *Plato* ἀγαθὸν derivat ἀπὸ τῦ ἄγειν, id est, *ducere*, quòd nos amore sui ducat, & impetum animi ad sese moveat. *Seneca Ep:* 118.

3. Bonum dicitur, quicquid alicui congruum est ac conveniens: malum contra, quicquid alicui adversum est, ac repugnans. Hinc sequitur, ut bonum

num naturâ ſuâ deſiderium concitet & amorem; malum, odium & fugam.

4. Vnaquæque res appetit bonum, non quodlibet promiſcuè, ſed id, quod ſibi bonum eſt: ſicuti quælibet res repudiat, non quodcunque malum, ſed quod ſibi malum eſt. Atque hoc ſenſu intelligendus eſt *Ariſtoteles*, cùm bonum à poſteriore definit, τὸ πάντα ἐφίεται. Id eſt, *quod omnia appetunt. lib.* 1. *Eth. cap.* 1.

5. Vt res variæ ſunt, & varius rerum appetitus; ita multiplex eſt forma boni & mali. Etenim res quædam ſunt, quæ innato appetitu, ſine prævia cognitione in bonum feruntur, aut à malo refugiunt: aliæ in bonum feruntur, & à malo refugiunt appetitu elicito, hoc eſt, appetitu, qui à præeunte objectæ rei notitiâ excitatur atque dirigitur. Illæ ſemper feruntur in id, quod reverà bonum eſt, & refugiunt ab eo, quod reverà malum eſt; hæ, feruntur etiam in id, quod reverà bonum non eſt, ſed videtur eſſe, & averſantur etiam id

id quod malum non eſt, ſed videtur eſſe.

6. Hujus diſcriminis cauſa eſt, quòd appetitus innatus non poſſit à ſcopo aberrare: fluit enim à cujuſque rei naturâ. At appetitus elicitus aberrare à ſcopo ſuo poteſt, quia à prævia rei notitia, quæ non raro falſa eſt, movetur, ac dirigitur.

7. Appetitus elicitus, non ſolùm in homine, ſed etiam in brutis eſt: verùm bonum & malum, prout ad bruta, aut ad appetitum innatum ſpectat, non eſt hujus loci: ſuffecerit hic conſiderâſſe, quod ad hominis appetitum pertinet. Quanquam & hoc geminum: aliud enim naturæ viribus reſpondet, aliud non niſi gratiæ peculiaris auxilio poteſt obtineri. Vnde illud naturale, hoc gratiæ, ſive ſpirituale bonum appellari ſolet. Sed ſpirituale bonum Theologis relinquimus; de naturali bono nobis erit ſermo.

8. Bona naturalia diſtribuuntur in tria genera: in bona animi, corporis, &

& fortunæ, ſive bona externa. *lib:* 1. *Eth. cap:* 8. *& lib:* 1. *Mag: Moral: cap:* 3.

9. Bona animi ſunt animo convenientes habitus, tam ſpeculativi, quàm practici; & actiones, quæ ex iis proficiſcuntur; ut & voluptas, quæ iſtarum actionum comes eſt. His enim rebus animus ornatur, ac perficitur.

10. Bona corporis ſunt ſanitas, robur, pulchritudo: item ſenſuum externorum, & internorum integritas: ingenium, indoles, & id genus aliæ dotes, quæ pendent à corporis εὐτραπελία. *lib:* 1. *Rhet: cap:* 5.

11. Bona fortunæ ſunt nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama: item εὐπιλία, amici, libertas: ac tandem divitiæ, quæ partim naturâ conſtant, ut pecora, plantæ; partim lege, ut nummi, ſervi: partim arte, ut ædificia, ſuppellex. *lib.* 1. *Rhet: cap:* 5.

12. Nobilitas, (ut de bonis animi & corporis nihil dicam ſingulatim) eſt dignitas familiæ, ob antiquam virtutem majorum, in poſteros, legitimâ ſucceſſione

fione derivatam à principe, aut eo qui jus habet majeſtatis, ſolenniter collata, & certis privilegiis munita.

13. Nobilitas ergo non eſt merum figmentum, ſed fundamentum habet in natura. Siquidem bonis, & generoſis ineſt facultas quædam procreandi, quoad fieri poteſt, ſibi ſimiles, hoc eſt, ingenuos & faciles ad virtutem. *Ariſt. in fragm. de Nobil.* Mores enim animi ſequuntur temperamentum corporis: corpus autem, ejúſque temperamentum, à parentibus in liberos transfundi, vel ipſa docet experientia.

14. Veruntamen, quia magis à conſuetudine virtus, quàm à natura pendet, ſæpè fit, ut, quos natura fecerat ad virtutem, ij pravâ conſuetudine ab avitâ virtute familiæ ſuæ degenerent. Etenim quo quis præſtantiorem nactus eſt indolem, eo deterior evadit, quum conſuetudo naturam pervertit. Hinc natum eſt proverbium; *Heroum filij noxæ.*

15. Qui à majorum virtute degenerant,

rant, nihil nobilitatis habent, præter opinionem & titulum; re ipsâ carent. Quod enim virtute partum est, vitijs amittitur.

16. Honor est externum signum εὐεργετικῆς δόξης, id est, *beneficæ opinionis*, quod exhibetur viro bono tanquam præmium virtutis, ut alii illius exemplo ad virtutem incitentur. *Ex lib. 1. Rhet: cap: 5. & lib. 4. Eth: cap: 3.*

17. Ex qua definitione tria consequuntur: 1. Honorem potiùs in honorante esse, quàm in honorato. *lib. 1. Eth. cap. 5.* hoc est, pendere magis ab arbitrio honorantis, quàm honorati. 2. Non deferri improbo. Qui enim improbo defertur, non honor est, sed honoris umbra: quæ non virtuti, sed consuetudini tribuitur. 3. Non deferri ab improbo. Improbus enim neque de virtute sincerè judicare potest, nec quenquam virtutis causâ amare. Quod tamen necesse foret, si verum honorem alteri deferret.

18. Laus est honor qui oratione fit, aut

aut λόγ& ἐμφανίζων μέγεθ& τ ἀρετῆς. Id est, *oratio ostendens magnitudinem virtutis, lib.* 1. *Rhet. cap.* 9. Gloria est consentiens laus bonorum de excellente virtute benè judicantium. *Cicer. Tusc. quæst. l.* 3. Εὐδοκία ὅτι τὸ ὑπὸ πάντων σπουδαῖον ὑπολαμβάνεσθαι, ἢ τοιοῦτο τι ἔχειν, ὃ πάντες ἐφίενται. Id est, *bona fama est, ab omnibus præditum virtute censeri, vel tale quid habere, quod omnes expetunt. lib.* 2. *Rhetor. cap.* 5. Reliquas bonorum externorum species percurrere non est operæ pretium.

19. Bona animi, quia sunt in nostrâ potestate, magis quidem propriè bona dicuntur, quàm bona corporis, aut bona externa, quæ in nostrâ potestate non sunt posita, *lib.* 1. *Eth. cap.* 8. Bona tamen corporis, & bona externa, ἁπλῶς, hoc est, naturâ suâ bona, esse; ac proinde ἁπλῶς mala, quæ hisce bonis sunt opposita, ut morbus, dolor, ignominia, paupertas, ἀτιμία, ἀφιλία, &c. firmis rationibus potest contra Stoicos ostendi.

20. Etenim id ἁπλῶς bonum est, quod

quod bonum auget: ut & id ἀπλῶς malum, quod bonum minuit. Atqui melius est, animi bonis simul, & bonis externis, quàm solis animi bonis instructum esse, & cæteris bonis carere, vel etiam malis affligi, quæ illis sunt opposita. Nam sapienti non minùs benè esse, cùm in Phalaridis tauro torretur, aut in Nicocreontis mortario ferreis pistillis tunditur, quàm cùm in rosis, ac violis otiosè philosophatur, μεγαλοφρονήματα sunt, & μεγαλορρήματα Stoicorum, quæ ore profitentur, vitâ refellunt.

21. Præterea, pleraque animi bona, nec acquirere possumus, nec uti acquisitis, si ab externorum bonorum εὐπαθείᾳ penitùs sumus imparati. Qui enim totâ vitâ æger est, aut aliorum voluntati emancipatus, quî possit is animum suum sapientiâ, quî possit moribus munire? At sapientiâ, & moribus munitum esse, res est per se desiderabilis, etiam ijs, qui nullâ suâ culpâ impediti, has virtutes non possunt consequi.

22. Interim virtus est res adversas forti

forti animo perpeti. Verùm hinc non est colligendum, res aduersas non esse mala, sed potiùs, esse mala: siquidem fortitudo, & patientia, non nisi in malis est occupata.

23. Quin ipsi Stoici fatentur, sanitatem, indolentiam, libertatẽ, diuitias, honores, eiusmodi res esse, quas etiam sapiens, præ morbo, dolore, seruitute, paupertate, infamiâ debeat eligere. Atqui electio boni est. Sequitur ergò, bona externa, & bona corporis rectè ab *Aristotele* numerari inter ea, quæ ἀπλῶς bona sunt, *lib. 5. Eth. cap. 1.* & verè mala esse, quæ his sunt contraria.

24. Ex quo porrò sequitur, minùs esse malum, hisce bonis excidere, quàm semper caruisse: nec esse infeliciſſimũ genus infortunii (ut *Boëthius* existimat, *lib: 2. de consol: phil:*) fuisse felicem. Minus enim malum est, quod postremâ tantùm vitæ parte malum est, quàm quod totâ vitâ malum est. Quòd autem lætiores fortuna relinquat, quos nunquam respexit, (ut *Senecæ* verbis

utar) quàm quos deseruit, id non arguit mutatæ vitæ conditionem esse graviorem, sed homines secundâ fortunâ malè usos ægriùs tolerare adversam.

CAP. III.

Variæ sententiæ de felicitate.

§. 1.

BONUM est vel finis, vel medium: finis appetitur propter se, medium non nisi propter finem. *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 2. Medium enim non suâ, sed finis bonitate bonum est. Vnde licèt medium in se malum sit, appetitur tamen tanquam bonum, quando finis alicujus gratiâ appetitur.

2. Fines alii aliis subordinantur, hoc est, alii propter alios appetuntur. In qua subordinatione non procedituri in infinitum, sed datur ultimus aliquis finis; ad quem omnia sic referuntur, ut ipse ad nullum finem ulteriorem referatur.

3. Et-

3. Etenim natura nihil facit frustrà, aut imprudenter; cùm nihil aliud sit, quàm ordinaria Dei potentia, quam in universi gubernatione exerit. Atqui appetitus boni, quem nobis indidit natura, frustrà esset, si nullum bonum esset, quod sui solius gratiâ appeteretur, quodque posset appetitum satiare. *l.* 1. *Eth. cap.* 1. Datur ergò ultimus aliquis finis, in quo homo potest, & debet acquiescere.

4. Finis, quo ulterior, eo melior est, ac perfectior: quia propter quod unumquodque appetitur, id magis appeti, ac proinde melius esse, necesse est. Vltimus ergò finis hominis erit optimus, atque adeò summum bonum. *lib.* 1. *Eth. cap.* 2. *& 7.*

5. Summi boni cognitio μεγάλην ἔχει ῥοπὴν εἰς τὸν βίον. Id est, *magnum habet momentum ad degendam vitam. lib.* 1. *Eth. cap.* 1. Summo enim bono, ac fine constituto, omnia constituta sunt; inventa via vitæ est, confirmatióq; omnium officiorum *Cic. l.* 5. *Acad. quæst.*

6. Omnes homines unanimi consensu summum bonum vocant εὐδαιμονίαν, μακαρισμὸν, εὐτυχίαν, *felicitatem, ac beatitudinem.* Εὐδαιμονία, vox est composita ex εὖ & δαίμων, id est, *damon, genius*. Eam *Aristoteles* εὐζωίαν καὶ εὐπραξίαν interpretatur. *lib.* 1. *Eth. cap.* 4. & 8. quia scilicèt τὸ εὖ ζῆν, καὶ τὸ εὖ πράττειν, id est, *benè vivendo, & benè agendo*, homines dæmonibus assimilantur, καὶ ὅσον ἐνδέχεται, ἀπαθανατίζουσι. Id est, *quantum fieri potest immortalitatem consequuntur.* Μακαρισμὸς dicitur ἀπὸ τῆς μάλιστα χαίρειν, Id est, *maximè gaudere*: quia felicitas cum gaudio coniuncta est. *l.* 7. *Eth: cap.* 11. Εὐτυχία videtur ἤ τοι ταὐτὸν εἶναι τῇ εὐδαιμονίᾳ, ἢ ἐγγὺς: id est, *aut idem esse, quod felicitas, aut parùm ab ea discrepare, lib.* 2. *Physic. cap.* 6. idque, vel quia vulgus in fortunæ bonis felicitatem ponit, vel quia felicitas sine fortunæ bonis nemini obtingit.

7. Quid rei felicitas sit, in eo valdè semper dissensum est; non solùm inter Philosophos, sed etiam inter vulgus, ut nullâ

nullâ in re magis. Atq; hoc liquet ἐκ τοῦ βίου, id est, *ex vitæ conditione ac studiis*, quæ certè sunt diversissima: *lib.* 1. *Eth: cap.* 5. In eo enim unusquisque ponere felicitatem judicandus est, quod maximè affectat, ac consequi annititur; & ad quod reliqua omnia refert, quæcunq; præter illud expetit. Atqui plerique in eo omne studium ponunt, ut eam rem consequantur, quam vitæ suæ judicant esse convenientissimam. Vnde etiam mutatâ conditione vitæ, cum studiis mutant de felicitate sententiam: & qui sani, felicitatem collocabant in divitijs, ijdem ægri, sanitatem præferunt divitijs. *lib.* 1. *Eth. cap.* 4. Ex quo planè sequitur non posse ex alia re certiùs innotescere, quam quisque habet de summo bono sententiam, quàm ex studijs & conditione vitæ.

8. Omnes de felicitate sententias enumerare, non fuerit operæ pretium: sufficerit recensuisse τὰς μάλιστα ὑπολαζούσας, hoc est, *quæ cæteris vulgatiores sunt*, aut aliquâ rationis similitudine

niti videntur. Atque hæ sunt duorum generum: alii enim felicitatem ponunt in bonis obviis, ac manifestis; alii, in obscuris, & à communi vitâ remotis. *lib. 1. Eth. cap. 4.*

9. Qui in bonis obviis felicitatem ponunt, quadripartiti sunt: tot enim vitæ genera μάλιστα περέχοντα, id est, *quæ maximè excellunt*. Atque horum οἱ μὲν φορτικοὶ id est, *homines abjecti ac viles*, (quales sunt ij qui ferendis oneribus victum quærunt) felicitatem ponunt in divitiis, ut οἱ χρηματικοὶ: vel in voluptate corporeâ, ut οἱ ἀπολαυστικοί. Οἱ δὲ χαρίεντες, id est, *homines elegantiores, atque ingenuarum artium studio politi*, felicitatem in honore, aut virtute consistere existimant, ut οἱ πολιτικοὶ καὶ πρακτικοί: aut in contemplatione rerum, ut οἱ θεωρητικοί. *lib. 1. Eth. cap. 5.*

10. In divitiis non consistit felicitas. Primò, quia ὁ βίος χρηματιστικὸς, βίαιός τις ἐστί. Id est, *vita, quæ in pecuniæ quærendæ studio consumitur, violenta est, & latrocinium sapit. lib. 1. Eth. cap. 5.* Divitiæ

vitiæ enim, ſæpè iniuſtè, ſemper anxiè quæruntur, & *Curâ majore metúque ſervantur*. Deinde, quia divitiæ ſunt in numero bonorum utilium, quæ non ſui, ſed aliorum gratiâ expetuntur. *lib.* 1. *Eth: cap.* 5.

11. Qui in corporea voluptate felicitatem ponunt, vitam eligunt pecude quàm homine digniorem. Animum enim (quâ ſolâ parte homines ſumus) corpori emancipant, mentémque nunquam ſupra ſenſus attollunt. Atqui felicitas eſt homini peculiaris, ac propria: non eſt ergo in corporis voluptatibus quærenda. *lib.* 1. *Eth. cap.* 5.

12. *Eudoxus* etiam in voluptate felicitatem collocavit, *lib.* 10. *Eth: cap.* 2. Eumq; ſecutus *Epicurus*: ſed aliâ planè mente. Non enim eas voluptates intelligunt, quæ ſunt ſitæ ἐν ἀπλανύσει, id, eſt, *in guſtu atq; ingluvie*, ſed quas ὁ φρόνιμος λογισμὸς ὁ τὰς αἰτίας ἐξεταζων πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς, id eſt, *ratio ſobria, quæ cauſas perſcrutatur, cur quæque eligenda, aut fugienda ſunt*, ſuppeditat,

quæq; sunt ab honesta vita inseparabiles. Sic ipse seseinterpretatur *Epicurus Epist. ad Menecaum apud Diog. Laërt: in vita Epicuri*. Quanquam alij aliter *Epicuri* sententiam interpretantur.

13. Hæc sententia non est quidem intolerabilis, ut est illa vulgi; non tamen satis accuratè felicitatē exprimit. Nam voluptas boni affectio potiùs est, aut comes boni fruitionem necessariò consequens, quàm ipsum bonum. Neq; enim bonum expetitur propter voluptatem, sed voluptas ex boni expetiti fruitione nascitur, ὡς τέλος ἐπιγιγνόμενον, Id est, *ut finis ac perfectio extrinsecùs adveniens: lib.* 10 *Eth. cap.* 4. Quocirca Cùm felicitas sit bonum propter se, sequitur, non esse sitam in voluptate, sed voluptatem ex ea nasci.

14. Politicorum sententia in honore, aut virtute felicitatem ponentium, sic refellitur. Honor est ἐπιπολαιότερόν τι, id est, *infirmius quid, minúsque stabile*, quàm ut homines possit efficere felices. Honor enim in honorante potiùs est,

est, quàm in honorato: at felicitas οἰκεῖόν τι καὶ δυσαφαίρετον, id est *proprium quid est, & ejusmodi, quod non facilè potest eripi. lib* 1. *Eth. c.* 1. Deinde felicitatem omnes expetunt propter se; honorem, vel ut signum τῆς εὐπαθείας, id est, *benevolentiæ*, aliorum erga se, *l.* 8. *Eth: cap.* 8. vel ut argumentum suæ virtutis: scilicet, ἵνα πιστεύσωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. Id est, *ut credant ipsi se bonos esse. lib.* 1. *Eth: cap.* 5. Καὶ ἵνα βεβαιώσωσι τὴν οἰκείαν δόξαν περὶ αὐτῶν τῇ τιμῇ, ὡς τῇ τῶν λεγόντων κρίσει. Id est, *ut in ea opinione, quam ipsi habent de seipsis confirmentur honore sibi delato, veluti si illi, qui honorem deferunt, id conceptis verbis testarentur. lib.* 8. *Eth. cap.* 8.

15. Ex quibus sequitur, virtutem esse præstantiorem honore, etiam Politicorum judicio, (si quidem sibi consentiunt,) eámque videri potiùs ultimum esse finem civilis vitæ. Sed ne virtus quidem ad felicitatem sufficit. Potest enim is, qui virtute præditus est, totâ vitâ ἀπρακτεῖν, καὶ πρὸς τούτοις κακοπαθεῖν

καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα: id est, *nihil agere, præterea maximis in malis, ac calamitatibus versari*: quæ sanè vita longè abest à felicitate, *lib.* 1. *Eth: cap.* 5. His adde, habitus non sui sed actionum suarum gratiâ parari. *lib.* 1. *Eth: cap.* 8. Non potest ergo virtutis habitus esse summum bonum.

16. Hæc sententia vulgò tribuitur Stoicis, sed non scio, an satis consideratè. Non enim ij fuisse videntur Stoici, qui putârint virtutis habitum ad felicitatem sufficere; actionem non requiri. Beatam enim vitam illi ὁμολογίαν vocant: (*Cicero lib.* 3. de finibus *Convenientiam* vertit.) Ὁμολογουμένως ζῆν, id est, *convenienter vivere*, interpretantur καθ' ἕνα λόγον ζῆν, id est, *vitam vivere sibi per omnia consentientem*: quod certè nihil est aliud, quàm secundùm virtutem vivere. Vita enim in virtute sibi potest consentire, non in vitiis; quia virtus ἁπλοῦν, καὶ ὁμοιοειδές, id est, *res simplex atque uniformis*: vitium, ἄπειρον καὶ πολυειδές, id est, *res infinita, ac multiformis*,

mis lib. 1. *Eth: cap.* 6. *&* l. 2. *Mag. Mor.* c. 25. Alii beatè vivere definiunt ζῆν ὁμολογουμένως, ἢ ἀκολούθως τῇ φύσει. Id est, *vivere convenienter naturæ*: quod ipsi interpretantur, κατ' ἀρετὴν ζῆν, id est, *secundùm virtutem vivere*, φύσεως nomine, vel humanam naturam intelligentes, quæ recta ratio est; vel τὸ θεὸν εἰς φύσιν εὐπρεπῶς μεταγομάζοντες: id est, *Dei nomen, in nomen naturæ decorè transmutantes.* Nam certè, quid est aliud vivere secundùm rectæ rationis dictamen, aut secundùm Dei legem, quam Deus in hominum animis expressit, quàm vivere secundùm virtutem? Ex quibus liquet, Stoicos non in nudo virtutis habitu, sed in virtutis exercitio felicitatem collocâsse. *v. hâc de re Diog: Laërt: in vit: Zenon: Clem: Alex: 2. Strom: Stob: in Eclog: Eth: de expet: & fug.*

17. Cùm ergò Stoici in sola virtute felicitatem constituunt, non actionem virtutis, sed corporis, & fortunæ bona, quæ ipsi inter bona non numerant, à felicitate

felicitate ſecludunt; & in eo à Peripateticis diſſentiunt: quàm rectè, ex ſequentibus rationibus liquebit.

18. Sumamus primò, quòd cap. 2. demonſtravimus, bona corporis, & fortunæ, verè bona eſſe. Quòd ſi hæc bona felicitate non continentur, felicitas erit bonum συναεξημένον. Cum bonis enim corporis ac fortunæ numerari, eorumq; acceſſione augeri poterit; ſiquidem bonum boni συναεξημένου, quamvis minimi acceſſione augetur. At felicitas, cùm ſit ſummum quid, & optimum, augeri non poteſt. Nullum ergò datur bonum, quod felicitate non continetur: *lib. 1. Eth. cap. 7. lib. 1. Mag. Mor. cap. 2.*

19. Deinde felicitas, non ſolùm hominis animum, ſed hominem beare debet omni ex parte: quia felicem eſſe idem eſt quòd εὖ ζῆν; id eſt, *benè vivere*. At vita humana non in ſolius animi, ſed in totius hominis vigore poſita eſt. Is ergò beatè vivet, qui non ſecundùm animum tantùm, ſed & ſecundùm corpus benè vivit: quod certè ſine corporis

ris & fortunæ bonis fieri non poteſt.

20. Sed demus, corpus ad hominis ſubſtantiam non pertinere; ſed, ut *Plato* voluit, hominem eſſe animam corpore utentem: nihilominùs erunt bona corporis, & fortunæ, cum felicitate conjungenda. Nam felicitas eſſe nequit ſine animi εὐπραξίᾳ, ſed animus εὐπράττων non poteſt in vitioſo corpore; niſi fortè & fatuis, & phreneticis non minùs via pateat ad felicitatem quàm ijs, quibus eſt mens ſana in corpore ſano. Ea quidem mala quæ animi uſum non tollunt, qualia ſunt paupertas, morbus dolor, & id genus alia, conſtanti animo perferre pulchrum eſt, ſi ea non voluntas accerſit, ſed neceſſitas imponit; melius tamen eſt, animum ab hac neceſſitate liberum, ſibi, & ſuis vacare.

21. Qui felicitatem in contemplatione ponunt, quales ſunt ij qui vitam vivunt ſpeculativam, à veritate quidem non aberrant; ſed non omnem veritatem efferunt. Eſt enim contemplatio ad felicitatem neceſſaria, ſed non ſufficit.

Oportet

Oportet enim virum beatum, οὐ μόνον θεωρητικὸν εἶναι τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸν τῶν δεόντων: id est, *non solùm spectare quæ sunt, sed facere quæ facienda sunt. Plut. l. 1. de placitis Philos.* Natura homines hominibus arctissimâ lege conjunxit mutuorum officiorum: hanc legem dissolvunt, ipsámque humanitatem exuunt, quicunque vitæ societati sese eximunt, vitámque speculativam sic amplectuntur, ut deserant civilem.

22. Superest sententia *Platonis*, felicitatem non in bonis obviis, sed in rebus abstrusis collocantis, nempe in Idea boni. *Plato* enim existimavit (ut autor est *Aristoteles*) παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ, ἄλλό τι καθ' αὑτὸ εἶναι, ὃ καὶ τοῖς δὲ πᾶσιν αἴτιόν τοῦ εἶναι ἀγαθὰ, ἢ οὗ τἄλλα μεταχόντα ἀγαθὰ ἐστιν: id est, *præter singularia hæc bona aliud quiddam esse, quòd per se bonum est, & causa his omnibus, quòd bona sint, sive cujus participatione reliqua bona sunt. lib. 1. Eth. cap. 4. & lib. 1. Mag. Mor. cap. 1.* Atq; hoc bonum αὐτοαγαθὸν, ipsum bonum, & Ideam boni appellat.

23 Quod

23. Quòd si *Plato* per Ideas intellexit, ἐξηρημένας τῶν ὄντων, καὶ ὑφεστώσας ἀπάρξεις, id est, *naturas seorsim à rebus subsistentes*, *Aristoteles* non solùm Ideas solidè refutavit, sed etiam ostendit, etsi darentur Ideę, perperàm tamen in Idea boni felicitatem constitui. Nam τὸ χωριστὸν αὐτὸ καθ' αὑτὸ, ὅτι τοιοῦτον, ὅτι κτητὸν ὄσον ἀνθρώπῳ, id est, *id quod ab aliis sejunctum est, ac per se subsistit, non cadit sub actionem humanam, neq; ab homine comparari potest*: *lib*: 1. *Ethic*: *cap*. 6. Imò ne cognitionem quidem boni separati quicquam conferre ad ea bona consequenda, quæ sunt in nostra potestate: *lib*. 1. *Eth*. *cap*. 6. Actiones enim nostræ in singularibus sunt occupatæ, & ab occasione ac circumstantiis earum pendet bonitas. *lib*. 2. *Eth*. *cap*. 2. ut dari non possit unum aliquod, atque immutabile nostrarum actionum παράδειγμα, quod semper in actionibus nostris imitemur. *lib*. 2. *Ethic*. *cap*. 6.

24. Verùm *Platonici* aliter sententiam præceptoris sui de Ideis, déq; felicitate

citate interpretantur. Alcinous *Platonem* per Ideas intellexisse docet νοήσεις θεοῦ αἰωνίους τε καὶ αὐτοτελεῖς. Id est, *notiones Dei æternas, atque in seipsis perfectas. cap: 9. de doctr: Platon:* & felicitatem posuisse ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ θεωρίᾳ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, ὅπερ θεόν τε, καὶ νοῦν τὸν πρώτον προσαγορεύσαι ἄν τις. Id est, *in primi boni scientiâ ac contemplatione; quod quis Deum, & primam mentem rectè appellaverit. cap: 27. Plutarchus* Ideas *Platonis* definit, οὐσίας ἀσωμάτους, ἐν τοῖς νοήμασι καὶ ταῖς φαντασίαις τοῦ θεοῦ ὑφεστώσας. Id est, *substantias corporis expertes in mente, & cogitationibus Dei subsistentes. lib. 1. de placitis Philo: cap: 3. & 10.* Hæc de Ideis sententia est pulcherrima; de felicitate planè divina. Veruntamen, quia hîc agimus de felicitate hominis, etiam in hac vita, sic in contemplatione primi boni constituenda est felicitas, ut ea à felicitate non sejungantur, quæ faciunt ad vitam civilem commodè transigendam: tum ob rationes contra Stoicos allatas, tum quia humana natura non

est

est αὐτάρκης πρὸς τὸ θεωρεῖν καὶ μετὰ τῶν ἐκτὸς ἐυημερίας: Id est, *sufficiens ad contemplandum, sine externorum bonorum copiâ. lib. 10. Eth: cap: 8.*

CAP. IV.

Vera sententia de felicitate humana.

§. 1.

EXaminatis aliorum de humana felicitate sententiis; superest, ut quid de felicitate sentiendum sit, κατασκευαστικῶς delineëmus.

2. Felicitatem omnes arbitrantur esse rem optimam, perfectissimam, & αὐταρκεστάτην, atque adeò tale quid, quod planè expleat hominis appetitum, ita quidem, ut qui felix est, nihil boni possit desiderare: *lib: 1. Eth: cap: 7. & lib: 1. Mag: Mor: cap: 2.*

3. Ex quo sequitur felicitatem non esse positam in uno genere bonorum, sed

sed esse aggregatum quid ex pluribus bonis simul concurrentibus, *l.* 1. *Mag. Mor: cap.* 2. Vt benè *Boëthius* felicitatem definiverit, *Statum omnium bonorum aggregatione perfectum. lib.* 3. *de consol: Phil.*

4. Cùm ergò felicitas *summum bonum* esse dicitur, non hoc solùm dicitur felicitatem esse positam in eo bono, quod inter omnia bona maximum est; sed quod ita perfectum est, ut nullius boni accessione possit augeri. *lib.* 1. *Ethic: cap:* 7. *& lib:* 1. *Mag: Mor: cap:* 2.

5. Sicuti bona alia aliis majora sunt, ita non omnia æquè necessaria sunt ad felicitatem: quædam enim ad felicitatem pertinent ὡς κύρια, quædam ὡς ἐπιγενόμενα, cætera ὡς ὑπερετικά. Illa felicitatis essentiam constituunt, ista consequuntur, hæc faciunt solùm ad felicitatis integritatem.

6. Bona animi, hoc est, virtus, & ejus actiones, sunt κύριαι τῆς εὐδαιμονίας. *l:* 1. *Eth: cap:* 10. Felicitatis enim essentia κατὰ κτῆσιν posita est in habitu virtutis,

tis, κατὰ χρῆσιν in operatione. *l.* 1. *Eth: c.* 8.

7. Voluptas animi, quæ ex virtute naſcitur, & conſcientiâ rectè factorum, eſt felicitatis πλῆθος ἐπηβόλιμον, *lib:* 10. *Eth: c.* 4. Vita enim beata voluptatem habet incluſam in ſeipsâ, non autem eâ indiget, ὡς προσάπτῳ, id eſt, *ut appendice. lib.* 1. *Eth: cap:* 8.

8. Bona Corporis, & Fortunæ, ſecundariò tantùm pertinent ad felicitatem: non enim faciunt ad illius eſſentiam, ſed ad integritatem. Vita enim beata illis indiget, vel ut inſtrumentis, vel ut ornamentis. Sanitas, robur, ſenſuum vigor, ingeniũ, indoles, libertas, amici, divitiæ, &c. ſunt inſtrumenta felicitatis. Impoſſibile enim eſt, aut certè difficile τὰ καλὰ πράττειν ἀχορήγητον ὄντα. Id eſt, *ut præclaras res geratis, cui nullæ facultates ſuppetunt. lib:* 1. *Eth: cap:* 8. Nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama, pulchritudo, εὐτυχίαι, &c. ſunt felicitatis ornamenta. Καὶ γὰρ ταῦτα συνεπισκιάζειν πέφυκε, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν καλὴ καὶ σπουδαία γίγνεται. Id eſt, *hæc enim ornamento*

ſunt

sunt naturâ suâ, & eorum usus est bonus. lib. 1. *Eth: cap.* 10. Si quis his bonis destituatur, οὐκ ἔστι πανὺ εὐδαιμονικός: id est, *non est ei facile felicitatem consequi.* Felicitatis enim splendor in eo obscuratur atque inquinatur: *lib:* 1. *Eth: cap.* 8. 9. Felicitas est μόνιμόν τι καὶ μηδαμῶς εὐμετάβολον: Id est, *firmum quid, ac propè immutabile: lib.* 1. *Eth. cap:* 10. Firmitatem habet à virtute, ea enim humanorum bonorum est stabilissimum; ut, etiam ipsas scientias vincat stabilitate. Nam non modò non potest eripi invitis, sed nec oblivione amitti διὰ τὸ συνεχῶς ζῆν ἐν αὐτῇ πανὺ μακαρίως: Id est, *quia beati in ea indesinenter vivunt: lib:* 1. *Eth. c.* 10. Cum ergò in virtute consistat essentia felicitatis, sequitur, neminem posse fieri miserum, licèt multis & maximis corporis, & fortunæ malis urgeatur, quamdiu virtutem servat, atque ita se gerit, ut nihil committat viro bono indignum. Vir bonus enim utramque fortunam φέρει εὐχερῶς, id est, *fert decenter:* καὶ ἐκ πάντων ἀεὶ ποιήσει τὸ κάλ-

κάλλιστον, id est, *semper ex ijs, quæ suppetunt, facit optimum: lib:* 1. *Eth: cap:* 10.

10. Etsi autem mutatio bonorum corporis ac fortunæ, non auferat felicitatis essentiam, detrahit tamen integritatem. Mala enim his bonis opposita, θλίβει, καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον, λυπάς τε ἐπφέρει καὶ ἐμποδίζει πολλὰς ἐνεργείας: Id est, *vitam beatam in angustias redigunt, & corrumpunt, & dolores inferunt, multasq; actiones impediunt. lib.* 1. *Eth: cap:* 10. Quemadmodum autem abscissa manus non tollit humanitatem, sed facit hominem mutilum; ita etiam, si quis bonis corporis, & fortunæ destitutus, cæterùm sit vir bonus, non desinet esse felix, sed felix erit felicitate mutilatâ. Si cui autem corporis & fortunæ mala, animi constantiam, aliâsve virtutes excutiant, non tantùm felicitati integritatem detrahunt, sed & ejus essentiam minuunt.

11. Quum *Aristoteles* felicitatem definit, ἐνέργειαν ψυχῆς λογικῆς καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀείσιον καὶ πλειοτάτην ἐν βίῳ τελείῳ

id

id est, *operationem animæ rationalis secundum optimam & perfectissimam virtutem in vita perfecta, lib: 1. Eth: cap: 7.* solam essentiam felicitatis exprimit: quæ ad integritatem spectant, sequenti cap. addit. Per *vitam perfectam* intelligit vitam hominis adulti, in virtute jam iusto tempore transactam: ut innuat, neq; puerum posse felicitatem consequi; nec adultum brevi tempore ad felicitatem pervenire. Quoniam enim felicitas perfectum bonum est, debet esse ἐν τελείῳ, id est, *in eo quod perfectum est*. Ergo non erit in puero, sed in viro; quoniam non puer, sed vir perfectus est: neque in tempore imperfecto, sed in perfecto; tale autem est tempus totius humanæ vitæ. *lib: 2. Mag: Moral. cap: 4: & lib: 2. End: cap: 1.* Nam ut una hirundo non facit ver, sic neque dies unus, neque exiguum tempus efficit felicitatem. *lib: 1. Eth: cap: 7.*

12. Nec tamen---

Ultima semper (ut voluit *Solon*)
Expectanda dies homini est, ut nemo
beatus An

Ante obitum dici supremaq; funera possit.

Nam si quis, cùm diem suum obiit, dici potest fuisse felix, quidni potuerit dici felix esse, antequam obiret? *lib. 1. Eth: c. 10.* Etenim rerum humanarum mutabilitas non facit mutabilem, nec conversio tollit felicitatem: nedum, ut possit efficere, ut desinat felix fuisse, qui semel fuit felix.

13. Felicitas dividitur in speculativam & practicam. Nam ad duo nos natura genuit, ad contemplationem rerum, & ad actiones. *Seneca de otio sap:* Non sunt autem hæ species felicitatis, sed partes, ex quibus una hominis felicitas constituitur. Non enim vel θεωρία τῶν ὄντων, vel πρᾶξις τῶν δέοντων homo in hac vita perfectè beatus efficitur, sed utrâque simul iunctâ.

14. Felicitas speculativa consistit in optimâ, ac perfectissimâ virtutum intellectualium, nempe in sapientiâ: practica, in optimâ ac perfectissimâ virtutum moralium, nempe in justitiâ universali,

versali. Et quia universalis justitia omnes virtutes morales suo ambitu complectitur, nemo practicam felicitatem consequitur, nisi qui omnes virtutes morales prudentiæ beneficio, quâ illæ inter se connectuntur, fuerit consecutus.

15. Sapientiæ munus est contemplari res necessarias, & inter eas præcipuè Deum. Reliqua enim entia sunt veluti gradus, quibus hominis animus ad Dei contemplationem subvehitur. Nam τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, *quod de Deo* naturaliter *cognosci potest*, in creaturis expressum est, *Rom.* 1.

16. Contemplatio Dei non consistit in superficiariâ quâdam opinione de illius naturâ, proprietatibus, ac providentiâ; sed in firmissimâ, atque efficacissimâ quâdam persuasione: cujus vis non in sola mente hæret, sed ad voluntatem etiam penetrat. Nam qui Deum novit sincerâ & ab affectibus purgatâ mente fieri non potest, ut is Deum pio ac religioso amore non prosequatur.

17. Igitur

17. Igitur sapientia hominem gemino vinculo cum Deo conjungit, *Cognitione & Amore*. Per cognitionem homo Deo assimilatur, ac quodammodo ὑποθεῦται ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπῳ θείας μοίρας μεταλαχεῖν. Id est, *Deus fit, quantum quidem fieri potest, ut homo fiat particeps divinæ sortis, ac conditionis. Hieroc. in comm. ad Aurea Carm. Pythag.* Anima enim intelligendo fit omnia: *lib. 3. de Anim. cap. 4.* Per amorem tam arctè cum Deo unitur, ut non in se, sed in Deo vivere, ac vigere videatur. Siquidem animus non tam est ubi animat, quàm ubi amat. Ex amore nascitur fiducia in Deum, animíque gratitudo, & patientia in rebus adversis.

18. Ad divinam hanc sapientiam nemo potest pervenire, nisi cujus animum virtus moralis expurgavit ὑπὸ τῆς ὑλικῆς ἀλογίας τῶν παθῶν, id est, *Ab affectuum face rationi contrariâ*. Quamdiu enim homo sensuum arbitrio potiùs, quàm ratione vivit, & brutorum instar affectibus suis servit, nunquam mentem

à rebus ſenſibilibus ad Deum attollit: aut ſi fortè de Deo, velut aliud agendo, in cura rerum humanarum cogitat, ματαιοῦται ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, id eſt, *evaneſcit in ſuis cogitationibus*, *Rom. cap.* 1. affectibus mentem ſuo pondere deprimentibus, & veluti trabali clavo corpori affigentibus. Etenim ſumma vanitas eſt, & pernicioſiſſima quædam ignorantia, arbitrari plus ſtudij curæq; humanis rebus, quàm Deo impendendum eſſe. Hâc vanitate atq; ignorantiâ laborant, qui τῇ αἰσθήσει μᾶλλον ἢ τῷ λόγῳ προσίχουσι: Id eſt, *qui ſenſibus magis quàm rationi attendunt*. Quorum ἀσύνετον καρδίαν, id eſt, *ſtolidum cor*, affectuum caligo obſcuravit. *Rom. cap.* 1.

19. Sicuti virtus moralis animum hominis ad divinam hanc ſapientiam præparat, ita viciſſim hæc ſapientia virtutes auget. Quo enim quiſque Deum cognoſcit penitiùs, diligit ardentiùs, & colit religioſiùs, eo omnia officiorum genera preſtat accuratiùs, quæ ſibi, quæque aliis hominibus debet ex virtutis præ-

præscripto. Qui enim Deum diligunt, non solùm virtutem colunt quia id honestum est, sed etiam quia id Deo gratum esse sciunt, atque acceptum.

20. Etsi autem agendo & contemplando ad felicitatem perveniatur; magis tamen ad felicitatem facit contemplatio, quàm praxis; sapientia, quàm virtus moralis. Etenim contemplatio est operatio perfectissimæ facultatis in homine, nempe mentis, habétque præstantissimum obiectum, nempe Deum. Præterea sapientia voluptates habet sinceriores, & stabiliores, quàm virtus moralis. Denique τὸ αὐτάρκες, καὶ σχολαστικὸν, καὶ ἄκοπον, id est, *à se dependere, quietam ac defatigationis expertem esse*, aliáque omnia, quæ felicitati solent tribui, sapientiæ magis conveniunt, vitæq; speculativæ, quàm virtuti morali, aut vitæ practicæ: *lib.* 10. *Eth. cap.* 7.

21. Felicitas practica est felicitas τοῦ συνθέτου, id est, *totius hominis:* felicitas speculativa est χωρισμοῦ, id est, *animæ*, vel à corpore separatæ, vel corpore

utentis πρὸς μέζον τῆς χρείας, non abutentis πρὸς ὑπερβάλειαν. Ex quibus sequitur, ut felicitas practica hujus tantùm vitæ sit, speculativa etiam futuræ, & quidem maximè. Etenim in futura vitâ nullis perturbationibus locus erit, nulliſve commercijs, quæ virtute morali dirigenda sint, animâ secundùm omnes suas facultates in solo Deo occupatâ.

22. Felicitas speculativa in hac vita admodùm exigua est, & ferè nulla in ijs qui solam naturam sequuntur ducem. Vis enim animæ à sensuum objectis ad res corporeas distrahitur, & in earum curâ defigitur, ut in divinis occupata desinat in vanas speculationes, quæ voluntatem non afficiunt. Atque hoc non in improbis solùm contingit, sed etiam in ijs qui morales virtutes colunt non negligenter. Cùm enim Deus lucem inhabitet ἀπρόσιτον, id est, *inaccessam*, 1. *Timoth.* 6. nemo potest ad eum accedere, cuius mentem supernaturale lumen gratiæ, καταβαῖνον ἀπὸ τῦ πατρὸς τῶν φώτων: i.e. *descendens à patre luminum*, non illustravit. 23. Vbi

23. Vbi autem mens divinitùs illuminata agnoſcit, quàm nihili ſint res humanæ, & quàm minimè deceat, imò quàm non expediat præ iis Deum negligere, eiúſque curam abiicere; tum incipit ſeſe ad Deum convertere, eumque ſupra omnia amare, ac colere; ſed incipit tantùm. Nam quia in hac vita gratuitum hoc lumen nemini obtingit perfectè, ut etiam ii, qui cæteris magis illuſtrati ſunt, fateantur ſe Deum ἐκ μέρους, id eſt, *ex parte* tantùm, veluti δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, id eſt, *per ſpeculum in ænigmate* cognoſcere: 1. *Corinth.* 13. ſequitur etiam Dei amorem imperfectum eſſe. At in futura vita, ubi τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται, id eſt, *id quod ex parte eſt abolebitur*, Deum videbimus ſicuti eſt. πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, id eſt, *facie ad faciem*. Deum etiam amabimus unicè, & quantum poteſt fieri maximè.

24. Verùm enimvero ad tam ſublimem felicitatis gradum non pertingit Philoſophia. Ea enim intra naturæ limites ſeſe continet, ſupernaturale lu-

men non agnoſcit. Et licèt ſtatuere poſſit hominis felicitatem, non ſolùm in exercitio virtutum moralium, ſed etiam in hominis cum Deo coniunctione, hoc eſt, in Dei cognitione & amore, & quidem præcipuè, conſiſtere; viam tamen indicare non poteſt, quâ ad Deum eatur. Via, quâ ad Deum, ac proinde ad vitam & felicitatem æternam itur, eſt Chriſtus: *Ioan.* 14. *v.* 6. Chriſtus non niſi ex Evangelio innoteſcit: Ethnicis, qui ex Philoſophia felicitatem quærunt, Chriſtus eſt ſtultitia; Iudæis, qui ex lege ſervari volunt, ſcandalum; τοῖς κλητοῖς, id eſt, *vocatis*, ſapientia ac potentia Dei ad ſalutem: 1. *Cor.* 1. *Rom.* 1. His ergò rebus Theologiæ relictis, Philoſophis experiendum eſt, quâ viâ, & quouſque ratio humana poſſit ad felicitatem eniti. Viam ad felicitatem ſpeculativam delineat Philoſophia ſpeculativa, præſertim Metaphyſica, de qua aliàs: nunc videndum eſt quomodo perveniatur ad felicitatem Practicam ac civilem.

CAP. V.

CAP. V.

De eo, quod invitum, ac ſponta-neum eſt.

§. 1.

VT autem intelligatur, quibus mediis ad eam felicitatis partem dicam, an gradū, qui felicitas civilis dicitur, perveniatur, quam Ethica conſequi annititur, priùs agendum eſt de actionibus humanis, & affectibus, item de voluptate ac dolore, quæ ſunt actionum & affectuum comites (quod ſecundo loco propoſuimus) tanquam de materia Philoſophiæ moralis; ut quæ in actionibus & affectibus, ac proinde in voluptate ac dolore dirigendis, ac moderandis occupata eſt. *lib.* 2. *Eth. c.* 2. Qui enim agit id quod decet, iiſque animi affectibus concitatur, & eo modo, quo decet, quíque iis rebus gaudet, ac dolet, quibus gaudendum ac dolendum eſt,

ne ille felicitatem civilem consequutus est.

2. Actionum humanarum differentiæ sunt τὸ ἀκούσιον καὶ τὸ ἑκούσιον, id est, *invitum & spontaneum*. Etenim vel laus, vel vituperium, vel præmium, vel pœna τὸ ἑκούσιον: venia, vel misericordia τὸ ἀκούσιον sequitur. Ex quo efficitur, non esse prætereundam doctrinam περὶ τοῦ ἀκουσίου καὶ ἑκουσίου, id est, *de eo quod invitum ac spontaneum est*, morum Philosophiam aggressis: *lib:* 3. *Eth: cap:* 1.

3. Invitum dicitur bifariàm; τὸ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενον, id est, *quod per vim aut per ignorantiam fit: lib:* 3. *Eth: c.* 1.

4. Vis, ut definiunt I. C^ti est maioris rei impetus, qui repelli non potest. *ff. De eo quod metûs causâ gestum est: lib:* 2. Eadem vocatur necessitas, quia necessariò agit, aut patitur, quisquis vi ad agendum aut patiendum impellitur.

5. Violentum est οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν τοιαύτη οὖσα, ἐν ᾗ μηδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων καὶ ὁ πάσχων. Id est, *cujus principium extra*

extra est, atque ejusmodi, nihil ut adjumenti adferat is, qui agit, aut patitur. lib. 3. Eth. cap. 1.

6. Qui vi cogitur, patitur. Quòd idem dicitur *agere* in traditâ violenti definitione, id eò spectat, ut innuatur, eum qui cogitur, eo adigi, ut instrumenti vicem subeat ad illud patrandum, ad quod καθ' οἰκείαν ὁρμὴν, id est, *proprio motu* nihil confert. Etenim corpus cogi potest; voluntas ut consentiat in id, ad quod corpus cogitur, nullâ vi adduci potest. Nam si voluntas consentit, hactenus non cogitur. Vnde sequitur, omnem necessitatem humanarum actionum, quæ à vi est, contrariam esse voluntati.

7. Invitum per ignorantiam dicitur, cùm ignorantia est causa actionis, non aliud quippiam, quod ignorantiam induxit; putà affectus aliquis, aut corporis, ut ebrietas; aut animi, ut ira, cupiditas. Qui enim aliquid irati, aut ebrii committunt, ignorantes quidem illud committunt, sed non per igno-

rantiam. In illorum enim potestate erat, istâ ignorantiâ non laborare. *lib. 3. Eth. cap. 1.*

8. Cùm autem non omnis ignorantia actionem invitam faciat, paulò distinctiùs de ignorantia agendum est. Ac primò distribuenda est ignorantia in theoreticam & practicam. Ignorantia theoretica dicitur, cùm ignoratur an, quid, aut qualis res sit; practica, cùm ignoratur utrum bona sit an mala.

9. Ignorantia speculativa sic hæret in intellectu, ut ejus vis ad appetitum actionésve morales non transeat, nisi quatenus conjunctam habet ignorantiam practicam. Ex quo sequitur, τὸ ἀκούσιον non ex theoreticâ, sed ex practicâ tantùm ignorantiâ pendere.

10. Ignorantia practica alia est ἐν τῇ προαιρέσει, alia περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς, καὶ περὶ ἃ ἡ πρᾶξις: Hoc est, *circa singularia, in quibus & circa quæ versatur actio.* Τὰ καθ' ἕκαστα *Aristoteli* sunt, quæ Rhetores vocant περιστάσεις, id est, *circumstantias.* Circumstantiæ in singulis actionibus

bus hæ ferè considerandæ sunt: τίς, τί περί, ποῦ τί, ἕνεκα τίνος, πῶς; quibus adde, πότε, καὶ ὅτι. Quæ omnes hoc versiculo comprehenduntur, *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando:* Id est, persona agens, & patiens sive objectum, locus, instrumentum, finis, modus, & tempus. Inter quas præcipuæ sunt objectum, & finis: *lib. 3. Eth. cap. 1.*

11. Ab hisce circumstantiis pendet moralium actionum discrimen, hoc est, bonitas ac malitia moralis, atq; utriusq; gradus: ac proinde & gradus præmiorum, ac pœnarum, quæ nostris actionibus debentur: ut etiam I. C^ti docent, *ff. de pœnis, lib. 16. § 1.*

12. Ignorantia ἐν προαιρέσει vel est τοῦ καθόλου, vel τοῦ συμφέροντος. Ignorantia τοῦ καθόλου dicitur, quæ committitur in rebus absolutè judicandis; veluti cùm quis bonum absolutè putat esse malum, vel contrà. Ignorantia τοῦ συμφέροντος ea est, quæ committitur in rerum comparatione: veluti, cùm quis quod bonum esse novit, rei malæ, aut minùs bonæ

næ postponit: aut quod novit esse malum, rei bonæ, aut minùs malæ præfert.

13. Cum ignorantia universali interdum theoretica ignorantia coniuncta est, interdum non est coniuncta: coniuncta est in iis, qui doctrinam de moribus, legesque vivendi, non tantùm ut pravas contemnunt, sed & falsas & iniquas esse iudicant. Coniuncta non est in iis, qui doctrinam morum, legésque, quarum veritatem æquitatémque agnoscunt, notitiâ scilicèt theoreticâ, affectuum caligine excœcati, contemnunt, & tanquam si pravæ sint, reiiciunt, ob ignorantiam practicam.

14. I. Cti ignorantia dividitur in ignorantiam iuris, & in ignorantiam facti. *ff. de ig. Iu. & facti. l.* 1. Ius aliud naturale est, aliud legale: *lib.* 5. *Eth. c.* 7. Ius naturale, est jus universale: Ius legale, est jus particulare: I. Cti *civile* vocant. Ignorantia iuris universalis pertinet ad ignorantiam τῶ καθόλου; ignorantia iuris particularis, ut & ignorantia facti, ad ignorantiam circumstantiarum

tiarum. Ignorantia ἢ συμφέροντος à I. Ctis non consideratur.

15. Ignorantia ἐν προαιρέσει non est causa ἢ ἀκουσίου, ἀλλὰ τῆς μοχθηρίας, id est, *inviti, sed vitij.* Nam & ipsa peccatum est, & per eam homines κακοὶ γίνονται, id est, *improbi fiunt: lib. 3. Eth. cap. 1.* Ii enim, qui planè improbi sunt, ut intemperantes, laborant ignorantiâ ἢ καθόλου: qui ex parte tantùm mali sunt, ut incontinentes, peccant ignorantiâ ἢ συμφέροντος. Peccata illa horrenda, quæ committuntur in Spiritum S. oriuntur ex ignorantia illa universali, quæ cum theoreticâ ignorantiâ non est coniuncta; quod genus ignorantiæ haud dubiè deterrimum est. Quid enim deterius cogitari potest, quàm doctrinæ aut legis æquitatem agnoscere, & judicare tamen quovis potiùs modo quàm secundùm eam vivendum esse. Hujus peccati Christus reos agit *Pharisæos Mat.* 12. qui divinam Evangelicæ doctrinę veritatem mente theoreticâ agnoverant: eandem tamen judicabant oppug-

oppugnandam esse, nullâ aliâ causâ, quàm ipsius doctrinæ odio moti; quæ est ignorantia practica.

16. Ignorantia circumstantiarum vel affectata est, vel ex negligentiâ profecta, vel deniq; talis quæ caderet etiam in virum prudentem ac circumspectum. Atque hæc postrema, est ea ignorantia, quæ facit actionem invitam, si sit ὀπίλυπος, id est, *cum dolore ac pœnitentiâ conjuncta: lib. 3. Eth. cap. 1.* Actio quæ ex affectatâ, aut supinâ ignorantiâ proficiscitur, voluntaria censeri debet: quia in agentis potestate erat, non agere. Qui aliquid agit ex ignorantia non affectatâ quidem, aut supinâ, sed ἀλύπως tamen; is non ἄκων, sed οὐχ ἑκὼν agere dicendus est: id est, *non* quidem *invitus, sed* tamen *neque volens: lib. 3. Eth. cap. 1.*

17. Etsi tamen, qui circumstantias ignorat, intendat actionem secundùm substantiam: agit tamen invitus, si factum sequatur pœnitentia; quia eam non intendit secundùm qualitatem ac dif-

differentiam moralem, quæ pendet à circumſtantijs illis quas ignorat.

18. Ex declaratione τοῦ ἀκουσίου, facilè liquet, ἑκούσιον eſſe, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστα ἐν οἷς ἡ πρᾶξις: Id eſt, *cujus principium eſt in eo qui agit cum ſingularum circumſtantiarum, in quibus actio conſiſtit, cognitione; lib. 3. Eth. cap. 1.*

19. Cùm quis agit ἑκὼν, ἀέκοντί γε θυμῷ, id eſt, *volens nolente animo*; veluti cùm majoris mali metu, aut ſpe majoris boni ad agendum adducitur, actiones mediæ naturæ ſunt, ac mixtæ vocantur. Nam partim actiones ſponta-neas, partim invitas ſimilitudine referunt. Simpliciter enim, & in ſe conſideratæ, invitæ ſunt; quia pendent à cauſa externa, quæ voluntati agentis contraria eſt: verùm collatæ cum fine, aliiſque circumſtantiſs, voluntariæ potiùs ſunt quàm invitæ; quia agens aliquid ad eas confert, etiam καθ' οἰκείαν ὁρμὴν, id eſt, *proprio impetu.*

20. Verum enimverò, quia actiones morales

morales ſecundùm circumſtantias pòtiùs, quàm ſecundùm ſubſtantiam æſtimandæ ſunt, actiones mixtæ pro ſpontaneis potiùs, quàm pro invitis habendæ ſunt in Philoſophia morali: *lib. 3. Ethic. cap. 1.*

21. Fit autem, ut hujuſmodi actiones interdum laudem mereantur; veluti cùm quis ἀντὶ μεγάλων καὶ καλῶν, αἰσχύν τι, ἢ λυπηρὸν ὑπομένει: Id eſt, *magnarum, atque honeſtarum rerum causâ, indecorum aliquid ac moleſtum ſubit:* interdum vituperium; veluti cùm quis ea facit, quæ ſibi indecora ſunt vel maximè, abſq; ulla honeſtæ, aut non magnæ rei quaſi mercede. *lib. 3 Eth. cap. 1.*

22. Interdum quædam neceſſitas ingruit, cui ferendæ impar eſt humana natura: à qua ſi quis ſe impelli patitur ad ea agenda, quæ indecora ſunt, modò ſcelerata non ſint, non tam reprehenſione, quàm veniâ dignus eſt, & commiſeratione: *lib. 3. Eth. cap. 1.*

23. Quæ cum ſcelere, aut improbitate conjuncta ſunt, ne extremâ quidem

dem vi, aut neceſſitate coactis facienda ſunt: quin moriendum potius eſt, quàm tale quid in ſe admittendum, quod cum virtute, aut officio viri boni pugnet: *lib: 3. Eth: cap. 1.*

24. Actiones invitæ moraliter indifferentes ſunt, hoc eſt, nec bonæ, nec malæ. Omnis enim actionum bonitas ac malitia moralis ab animo æſtimanda eſt, non ab opere, aut eventu. Ex quo ſequitur, non invitas actiones, ſed ſpontaneas ad Philoſophiam moralem pertinere.

CAP. VI.

De Spontanearum actionum principiis.

§. 1.

ACtiones ſpontaneæ (πράξεις *Ariſtoteles* appellat) ſunt actiones imperatæ, hoc eſt, actiones ejuſmodi, quæ ab aliis actionibus, quas Philoſophi elicitas

tas appellant, ut à causis suis, ac principijs proficiscuntur.

2. Actiones elicitæ, è quibus actiones spontaneæ proficiscuntur, partim pertinent ad eam animæ partem, quæ per se ratione prædita est, partim ad eam quæ, cùm suâ naturâ rationis expers est, μετέχει μέν τοι πῶς λόγου: Id est, *aliquo tamen modo rationis particeps fit*. Atque hæ sunt πάθη, id est, *affectus*, de quibus cap. sequent.

3. Actiones elicitæ, quæ ad rationalem animæ partem spectant, vel sunt intellectûs vel voluntatis. Actiones voluntatis sequuntur judicium intellectûs practici: nihil enim voluntas appetere, aut aversari potest, quod intellectus non indicavit, imò non judicavit appetendum, aut aversandum esse: & quicquid intellectus judicat appetendum, aut aversandum esse, id etiam voluntas appetit aut aversatur. Voluntas enim est potentia cæca: ideòque movetur quocunque ab intellectûs practici judicio ducitur.

4. Cùm

4. Cùm autem voluntas moveatur ab objecto, prout ab intellectu apprehenditur; eiq; ut bonum aut ut malum proponitur; ſequitur voluntatem non appetere malum ſub ratione mali, nec averſari bonum ſub ratione boni. Bonum enim cum natura voluntatis congruit, malum pugnat. Et cùm intellectus in boni & mali diſcretione errare poſſit, ſequitur voluntatem interdum appetere quod reverà bonum eſt; interdum, quod reverà non eſt, ſed apparet eſſe bonum: & interdum averſari, quod revera malum eſt; interdum quod malum eſſe videtur. *lib. 3. Eth. cap. 4.*

5. Actio voluntatis vel eſt βέλησις vel προαίρησις; illa finis, hæc mediorum eſt. *lib. 3. Eth. cap. 2.*

6. Cùm autem nihil melius ſit fine, imò nihil melius poſſit voluntati proponi, quàm id quod ſub ratione finis proponitur; ſequitur voluntatem in finem ferri, non quidem ἀκρίτως, ἀλλ' ἀπροβουλεύτως, id eſt *non ſine prævio judicio, ſed ſine prævia deliberatione: lib. 3. Eth. cap. 3.*

7. Iu-

7. Judicium intellectûs practici vel absolutum est, vel comparatum; illud considerat res in se, atque in naturâ suâ & decernit quid bonum sit, aut malum: hoc res cum aliis rebus, ac circumstantiis comparat, & decernit quid melius sit ac deterius.

8. Absolutum judicium intellectûs sequitur velleitas, comparatum volitio. Sic enim Scholastici βάρβαρον barbarum quidem, sed tamen appositè distinguunt. Velleitas est actio, quâ voluntas fertur in finem sine proposito consequendi; quomodo appetere solemus ea, quæ aut fieri aut saltem per nos fieri non possunt: *lib. 3. Eth. cap. 2.* aliáque quæ voluntas in se quidem ut bona probat, non affectat tamen, quia cum majori malo, aut majoris boni dispendio videntur esse conjuncta. Volitio est actio, quâ voluntas fertur in finem cum proposito consequendi. Discrimen harum actionum his formulis exprimitur: *vellem, volo:* quarum illa velleitatis, hæc volitionis est.

9. Cùm

9. Cùm intellectus practicus aliquid judicat absolutè bonum esse, quod cum aliis collatum judicat esse malum; aut cùm aliquid judicat absolutè malum esse, quod judicat esse bonum cum alijs collatum; voluntas etiam velleitate quâdam appetit, quod volitione averſatur; & averſatur velleitate, quod appetit volitione: quod videre eſt non ſolùm in incontinente, aliiſque quibus contingit illud Medeæ, *Video meliora probóque, deteriora ſequor*, ſed etiam in omnibus, quorum animus ab objectis diſparibus diſtrahitur: in qua diſtractione voluntas, quod appetit ut bonum, meliori rei poſtponit; aut quod odit & averſatur ut malum, deteriori rei præfert.

10. Itaque quemadmodum judicium comparatum practici intellectûs, perfectius eſt iudicio abſoluto, & eius velut quædam correctio; ita volitio perfectior eſt velleitate. Etenim velleitas eſt actio ſuſpenſa, interdũ etiam inhibita à iudicio comparato, & volitione

tione in aliud objectum tendente. Volitio contrà soluta est, plena, atque imperio similis.

11. Ex quo sequitur προαίρεσιν, aliásque actiones, quæ circa media sunt occupatæ, non ex velleitate, sed ex volitione proficisci.

12. Προαίρεσις vix potest satis significanter Latinâ voce explicari. Interpretes eam variè vertunt, *electionem*, *delectum*, *institutum*, *propositum*, *judicium*, *destinationem*, *consilium*: ex quibus omnibus vox *consilium* optimè videtur vim illius exprimere.

13. Cum προαιρέσει coniuncta est actio intellectûs, media προαιρετὰ non solùm cognoscentis, & voluntati proponentis, ne feratur in incognitum; sed ea etiam inter se comparantis, & alia præ aliis eligentis: quod vel ex ipso nomine apparet. Quid enim aliud est προαιρετὸν, quàm τὸ πρὸ ἑτέρων αἱρετόν: hoc est, *id quod præ alio eligitur*? Atqui eligi præ alio nihil potest ἄνευ λόγου καὶ διανοίας, id est, *sine ratiocinatione*. *lib.* 3. *Eth. cap.* 3.

14. Hæc

14. Hæc διάνοια sive ratiocinatio circa media, vocatur βέλευσις, *consultatio:* ea autem definiri potest, hoc modo: Consultatio est inquisitio & collatio mediorum inter se, ut ex cæteris commodiora eligantur, & ad finem decernantur.

15. Finitam consultationem sequitur προαίρεσις: quæ ex *Aristotele* definiri potest ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν: Id est, *earum rerum, quæ in nostra potestate sunt, appetitio, ex antecedente consultatione proficiscens. lib. 3. Eth. cap. 2. l. 1. Mag. Mor. cap. 18.*

16. Quamvis idem sit consultationis & προαιρέσεως objectum, nempe media, quæ in nostra & nostrorum potestate sunt: (de fine enim, de rebus æternis, ac necessarijs, de fortuitis, aliisque quæ non sunt in nostra potestate, nemo consultat, aut consilium capit, nisi sit fatuus: *lib. 3. Eth. cap. 3.*) aliter tamen media sunt consultationis, aliter προαιρέσεως obiectum. Nam ἀφωρισμένον ἤδη τὸ πεπραγμένον, καὶ ἐκ τῆς βουλῆς προκεχειρίσμένον. Id est,

est, *obiectum* περιωρίσθαι *definitum iam est, & in consultatione prælatum: lib. 3. Eth. cap. 3.*

17. Hic ergo est ordo actionum κατὰ λόγον: Id est, *earum, quæ à ratione sunt:* Intellectus primùm proponit finem, eundem voluntas appetit & intendit, deinde cogitat intellectus de medijs, & cùm plura sese offerunt, institutâ comparatione, commodiora cæteris præponit, & voluntati proponit: ea voluntas cùm amplexa est, corporis membra commovet, ad consequendum finem propositum. In hujusmodi membrorum commotione consistunt πράξεις, sive actiones morales.

18. Actiones elicitæ, quas diximus esse principia actionum spontanearum, sunt ἐφ' ἡμῖν, id est, *in nostra potestate.* Ex quo sequitur, & πράξεις ipsas, & habitus, qui ex iis nascuntur, in nostra potestate esse, inque nostro arbitrio positum, ut probi simus æq; atq; ut improbi. Quorum enim principia in nostra potestate sunt, ea ipsa sunt in nostra

potestate:

poteſtate. *lib.* 3. *Eth. c.* 5. Actiones elicitas eſſe principia τῆς προαιρέσεως jam dictum eſt: & προαιρέσεις eſſe principia, & cauſas habituum, virtutéſq; & vitia cõſuetudine parari, demonſtrabitur *c.* 12.

19. Hanc agendi facultatem *Græci* vocant αὐτεξουσίαν, *Latini* liberum arbitrium. Quid enim aliud eſt liberum, ſive αὐτεξούσιον eſſe, ac dominum ſuarum actionum, quàm agere, & non agere quicquid, quantum & quando lubet, præeunte conſilio?

20. Hominem eſſe αὐτεξούσιον, ἁπλῶς neceſſarium eſt. Duorum enim alterutrum oportuit, ἢ ἄλογον ᾠήθη τὸν ἄνθρωπον, ἢ λογικὸν ὄντα αὐτεξούσιον εἶναι. id eſt, *aut rationis hominem expertem eſſe, aut ſi ratione ſit præditus, liberum habere arbitrium.* Qui enim ratione præditus eſt, ὁ μὲν λογισμὸς κατανοεῖ ὡς ἔχει τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ βουλεύεται περὶ τῆς προκειμένης, ἵνα τὸ προκείμενον ἐν τῇ βουλῇ ἕλκηται, καὶ ἐλόμενος πράξῃ, id eſt, *non ſolùm contemplatur ea quæ ſunt, ſed etiam deliberat de iis, quæ fieri debent, ut quod in conſilio prælatum*

latum est cæteris, eligat, & agat quod eligit. Nemes. de nat. hom. cap. 41. Etenim deliberationes, consilia; addo etiam hortationes, laudes, reprehensiones, leges, præmia, pœnæ, & id genus omnia frustrà sunt, si προάιρεσις, si virtutes, & vitia, & quicquid ex actionibus nascitur, non sit in nostra potestate. *l.* 3 *Eth. cap.* 8.

21. Potestas nostri arbitrij sese non extendit ad actionum eventus, sed ad actiones tantùm, & ad ea quæ ex actionibus necessariò sequuntur. Nam hoc quidem in nostrâ potestate est, ut bonæ famæ, valetudini, divitijs studeamus: ut autem benè audiamus, benè valeamus, ditescamus, non est arbitrij, aut potestatis nostræ. Hæc enim pendent ab externis causis, quæ non sunt in nostra potestate. *Nemes. cit. loc.*

22. Objici solet adversus liberum arbitrium, actiones uniuscujusque & studia esse talia, qualis est vitæ finis; bona, si bonus; mala, si malus. Finem non eligi, sed appeti ἀπροβουλεύτως καὶ ἀπροαι-

ρέτως

ρέτως, id est, *sine pravia deliberatione ac consilio*; ac proinde non posse non appeti, quod finis rationem habere videtur. Non esse in nostra potestate, ut quod nobis proponitur, finis rationem habere aut non habere videatur, cùm non simus κύριοι τῆς φαντασίας, Id est, *cùm non sit in nostra potestate, quæ species nobis offeratur*. Verùm hæc nullius momenti sunt. Nam τῷ ποιοί τινες εἶναι, τὸ τέλος τοιόνδε τιθέμεθα: id est, *prout affecti sumus, finem proponimus*. Quocirca cùm unusquisque sibi sit causa τῆς ἕξεως, à qua scilicet error circa finem proficiscitur, καὶ τῆς φαντασίας πῶς ἔσται αἴτιος, hoc est, *in causa erit, cur sibi illud potiùs quàm aliud finis rationem habere videatur: lib. 3. Eth. cap. 6.*

23. Solet etiam objici, improbos, hoc est, eos qui longiori consuetudine habitum peccandi sibi pepererunt, non posse aliter quàm malè agere. Consuetudo enim est veluti altera natura, quam frangas citiùs, quàm corrigas, vt ait *Quintilianus*, vbi in pravum induru-

it. Quales autem ſunt habitus, tales actiones inde prodire neceſſe eſt. Vt ergò non eſt in poteſtate improborum, ut improbi non ſint, aut ut eſſe deſinant, ſi fortè vellent; ita etiam non videtur in eorum poteſtate eſſe, ut aliter agant, quàm malè; quo videtur effici, ut improbi in peccando non ſint αὐτεξούσιοι. Verùm & hæc objectio frivola eſt. nam id omne in noſtra poteſtate eſt: cujus principia in noſtra poteſtate ſunt, ut antè dictum eſt: principia habituum ſunt actiones qualeſcunque, & habitus viciſſim ſunt principia actionum ſibi ſimilium, boni bonarum, mali malarum, ut oſtendetur, cap. 12. Quocircà, qui ſuâ ſponte ea agit, quibus improbus evaſit, ſponte ſuâ profectò improbus eſt, & ſuâ ſponte peccat, etſi non poſſit non peccare: præſertim cùm ignorare non potuerit, ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίγνονται id eſt *ex actionibus, quæ in ſingularibus verſantur, habitus naſci, lib. 3 Eth. cap. 6.*

24. Quomodo liberum arbitrium con-

consistat cum divina providentia, semper visum fuit explicatu difficillimum. Stoici, ut providentiam assererent, omnia fato subjecerunt, & ab ineluctabili causarum serie pendere contenderunt. Peripatetici, ut liberum arbitrium tuerentur, singulares actiones, & quicquid in nostra potestate positum est, divinæ providentiæ subesse negaverunt. Christiani providentiam cum libero arbitrio sociant, humanásque actiones, tam singulas quàm vniuersas, decreto, scientiæ, & gubernationi divinæ subjiciunt: & in iis tamen liberum arbitrium rectè collocant. Deus enim, ut est sapientissimus, secundas causas gubernat, singulas secundùm naturæ suæ modum necessarias, ut necessariò; liberas, ut liberè operentur, & quicquid ex actionibus sequi debet, liberè producant.

CAP. VII.

De Affectibus in genere.

§. 1.

Ic de principiis ſpontanearum actionum, quę ſpectant ad rationalem animæ partem; ſequuntur ea, quæ pertinent ad partem animæ ratione deſtitutam, nempe πάθη, ſive affectus: qui etiam inter cauſas & principia noſtrarum actionum cenſendi ſunt. Horum naturam vel imprimis debet Ethica interpretari. In iis enim edomandis & dirigendis præcipuè verſatur, ſicuti medicina in curandis morbis. Affectus enim morbi atque ægritudines animi ſunt, ſi rationis fræno non coërceantur.

2. Commodùm autem auſpicabimur affectuum doctrinam à definitione, deinde ſingulas definitionis partes ſeorſim excutiemus, & probabimus, ſicubi Phi-

Philoſophi inter ſe non conſentiunt. Definiri poteſt affectus hoc modo: Affectus eſt motio appetitûs ſenſitivi, cum non naturali mutatione corporis, ab obiecto bono, vel malo, à phantaſia propoſito, & æſtimato, ad illud conſequendum, hoc vitandum.

3. In hac definitione genus eſt motio. Affectus enim non ſunt naturales animæ facultates; non habitus conſuetudine parati; ſed naturalis facultatis functiones, ac motiones, ex quibus habitus morales, virtutes ſcilicet, ac vitia, naſcuntur. *Ariſtoteles* autem non ſolùm δυνάμεις, ἕξεις, καὶ πάθη, ſic diſcernit paſſim, ut confundi non poſſint, *lib.* 2. *Eth. cap.* 5. *lib.* 1. *Mag. Mor. c.* 7. *& lib.* 2. *End. cap.* 2. ſed etiam affectus appellat μεταβολὰς, *lib.* 2. *Rhet. cap.* 1. & ἐνεργείας, *lib.* 3. *de Anima cap.* 7.

4. Differentia generi in definitione addita, complectitur ſubiectum, obiectum, & finem. Subiectum, ſeu ſedes affectuum eſt *facultas appetens*. Cùm enim ad quemlibet affectuum tres di-

distinctæ motiones concurrant; (nam & facultas cognoscens, intellectus scilicet, aut sensus movetur ab objecto; & facultas appetens à judicio facultatis cognoscentis; & cor reliquumq; corpus non naturali mutatione afficitur ab appetitu, spiritibus & sanguine, nunc ad extremas corporis partes sese effundentibus, nunc ad interiora recurrentibus) in secunda motione affectus propriè & formaliter, ut loquuntur, consistunt: prima motio est affectuum fons, & origo: tertia, effectum quoddam ac σύμπλωμα consequens.

5. Errant igitur Stoici, qui affectus pravas opiniones esse & judicia, ac proinde ad cognoscentem, non ad appetentem facultatem pertinere volunt: quemadmodum ex *Cicerone* colligitur, qui affectus omnes ex Stoicorum opinione definit *opiniones*; ægritudinem, opinionem mali præsentis; metum, mali impendentis; lætitiam, boni præsentis; libidinem, boni venturi *lib. 4. Tusc.* Quanquam, si Stoici affectus opiniones appel-

appellant ac judicia, quia ex prævia opinione ac judicio facultatis cognoscentis oriuntur, ut quidam eorum sententiam interpretantur, rectè sentiunt hâc in parte de affectibus, sed impropriè loquuntur. Quanquam & ipse *Aristoteles* sic loquitur *lib.* 4. *Eth. cap.* 6. cùm metum definit προσδοκίαν κακοῦ, id est, *expectationem mali*. Metus enim non est ipsa expectatio mali, sed est affectus, qui oritur ex mali expectatione.

6. Quicquid sit de sententia Stoicorum, quòd affectus sint motiones appetitûs, sic potestdemostrari: In appetitu est ὄρεξις ἢ φυγή, id est, *persecutio & fuga*, quod est, κατάφασις ἢ ἀπόφασις id est, *affirmatio & negatio*, in facultate cognoscente. *lib.* 6. *Ethic. cap.* 2. Atqui affectus non consistunt in affirmatione aut negatione, sed in persecutione ant fugâ: tendunt enim in objectum sub ratione boni aut mali, non sub ratione veri aut falsi. Deinde facultas cognoscens in cerebro residet,

appetitus in corde: quocirca cùm cor potiùs afficiatur quàm cerebrum, ſi affectus vehementùs concitantur; ſequitur in appetente potiùs quàm in cognoſcente facultate affectus ponendos eſſe.

7. Motiones appetitûs ſunt ex earum genere, quas Philoſophi immanentes vocant: quæ in ea facultate recipiuntur ut in ſubjecto, à qua manant, ut à cauſa efficiente. Ex quo ſequitur, affectus non eſſe meras paſſiones, ſed ex paſſionibus, & actionibus ſimul miſtos. Paſſiones enim ſunt, non ſolùm quatenus appetitus movetur ab objecto cognito, ſed etiam quatenus idem appetitus ſuum ipſius actum in ſe recipit, (quod pati Philoſophi appellant) totumque corpus ſpirituum adminiculo, non naturali mutatione afficitur: quatenus autem appetitus ab objecto cognito excitatus, affectus in ſeipſo ciet, ac producit, eatenus affectus actiones dicendi ſunt. Hæc enim productio quædam actio eſt haud dubiè. Verùntamen

tamen quia perpessiones in affectibus manifestiores sunt, quàm actiones; solent affectus πάθη, hoc est, passiones potiùs appellari quàm actiones. Quanquam non est eadem omnium affectuum ratio. Nam qui rationem vel antevertunt, vel evertunt, præcipuo quodam iure passiones appellari merentur: ab iis enim ducitur, & rapitur quodammodo noster animus. Qui rationem sequuntur, eíq; se ducendos permittunt, magis videntur ad actionum naturam accedere.

8. Appetitus hominis dividitur in λογιστικὸν & ἀλόγιστον. *lib.* 1. *Rhet. c.* 10. id est, *in rationalem, & rationis expertem*: quorum ille residet ἐν τῷ λογικῷ, hic ἐν τῷ ἀλόγῳ. *lib* 3. *de anima. c.* 9. Ille voluntas, hic appetitus absolutè nuncupatur: *lib.* 3. *de Anim. cap.* 10. vel etiam appetitus sensitivus: quia ut voluntas rationem, ita hic sensum sequitur. In utro duorum affectus collocandi sint, non difficile est explicare. De sententiâ *Aristotelis* non potest esse dubium.

bium. Is enim & locis citatis, & multis aliis, appetitum ἄλογον distribuit in ἐπιθυμίαν καὶ θυμὸν. *lib. 2. Top. cap 7. & lib. 4. Top. cap. 5.* & ad has duas classes omnes omninò affectus reducit, ut sequentib. cap. patebit.

9. Hæc sententia optimâ ratione nititur. Omnes enim animi affectus conjuncti sunt cum corpore. Ἅμα γὰρ τούτοις πάσχει τι τὸ σῶμα. Id est, *semper enim cum his corpus aliquid patitur. lib. 1. de Anim. cap. 1.* Ipsa nempe experientia docet, quoties animus affectu turbatus est, spiritus variè agitari, moveri sanguinem, concuti cor, ac sæpè totum corpus. At voluntas immaterialis est & inorganica. Itaque motâ voluntate corpus non necessariò movetur, nisi cum ea simul moveatur appetitus sensitivus. Non potest ergò voluntas esse sedes affectuum propriè dictorum.

10. Quòd homo pluribus affectibus obnoxius est, quàm bruta, non inde est, quòd in homine sint affectus duplicis generis; alii in voluntate, alii in appetitu

appetitu ſenſitivo: ſed quòd alii à ſolo ſenſûs judicio, alii à ratione, mediante ſenſu, excitentur. Concipit enim ratio multas voluptates, & dolores, ad quos appetendos aut averſandos ſenſitivum appetitum miniſterio phantaſiæ excitat. Hujuſmodi affectus homini peculiares ſunt: reliqui, qui à ſolo ſenſu oriuntur, cadunt etiam in bruta, ut §. 14. & ſeq. pleniùs oſtendemus.

11. Non eſt tamen diffitendum, quin in voluntate ſit aliquid affectibus ἀνάλογον. Nam ſicuti appetitus ſenſitivus movetur à judicio ſenſûs, ita etiam movetur voluntas à judicio rationis. Hujuſmodi motiones, ſiquis velit affectus nominare, non erit multùm repugnandum; modò caveatur, ne motiones appetitûs ſenſitivi, & voluntatis confundantur.

12. Appetitus omnis ex ſe cœcus eſt: ideóq; nihil perſequitur ut bonum, nihil fugit ut malum, ſi facultate cognoſcente non excitetur, ac dirigatur. Non ſufficit autem ad concitandos affectus,

fectus, ut objectum appetitui à cognoſcente facultate proponatur, & indicetur; ſed requiritur præterea, ut illud cenſeatur, & judicetur, ſitne bonum, an malum; non quidem abſolutè, & in ſe, ſed comparatè, ac nobis. Quemadmodum enim, ſi quis res horribles, putà leones videat depictos, aut etiam res jucundas, non commovetur tamen: ita etiam animus non afficitur ſolâ objecti boni aut mali perceptione, ſed tum demum, ſi judicium, atque æſtimatio accedat. *lib. 3. de Anim. cap. 3.*

13. Judicium hoc atque æſtimatio, à qua affectus proximè excitantur, eſt actio ſenſûs interni: quem alii phantaſiam, alii æſtimativam, aut cogitativam vocant. Objecta æſtimanda proponuntur phantaſiæ vel ab externis ſenſibus, vel etiam ab intellectu. Multi enim affectus ſunt in homine, qui ab ejuſmodi objectis excitantur, quæ non incurrunt in ſenſus externos, ut cupiditas honoris, zelotypia, & id genus alii.

14. Cùm objecta æſtimantur à phantaſia,

tasia, vel concurrit ad illam æstimationem ratio, vel non concurrit: concurrit ratio non solùm ad æstimandas eas res, quæ non incurrunt in sensus externos, sed etiam ad multas alias quæ ab externis sensibus apprehenduntur, & phantasiæ offeruntur.

15. In hoc concursu, vel consentit ratio cum phantasia, vel ab ea dissentit. Si ratio cum phantasia consentit, animus sine ullâ hæsitatione amplectitur objectum bonum aut repudiat malum, firmiterq; in proposito persistit. Si ratio & phantasia dissentiunt, oritur inde incertitudo animi & fluctuatio quædam, quæ non priùs componitur, quàm vel ratio affectum phantasiæ judicio excitatum superavit, vel se ab affectu occœcatam judicio phantasiæ subjecit.

16. Itaque cùm *Aristoteles lib. 1. Rhet. cap. 1.* affectus esse dicit, per quos homines immutati διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις, id est *non eodem modo de iisdem rebus judicant*, id non potest de omnibus affectibus intelligi, sed de iis tantùm, quæ con-

concitantur ab ejuſmodi rebus, de quibus aliter ratio, aliter ſenſus judicare ſolet. Hujuſmodi enim affectus reverà ſunt in animo, quod color in oculo. Itaque ſicuti ictericis omnia videntur eſſe flava, quia oculus flavo colore ſuffuſus eſt: ita omnia bona videntur iis, qui animum habent affectu concitatum, quæ iſti affectui conſentanea ſunt; aut mala, quæ eidem ſunt diſſentanea. Cùm ratio non concurrit ad æſtimationem objectorum, oriuntur inde affectus ἄλογοι, quales ſunt in pueris & brutis, (nam & his affectibus tribuendi ſunt, quicquid contrà contendant Stoïci:) quales etiam ſunt affectus, qui rationis judicium antevertunt.

17. Affectus ſeſe exerunt in infantibus, & conſuetudine invaleſcunt, ante rationis uſum. Atque hæc cauſa eſt, cur homines, ſi ſibi permittantur, potius κατὰ πάθος, quàm κατὰ λόγον vitam inſtituant. Non tamen hinc efficitur, ut affectus in noſtra non ſint poteſtate. Magna quidem vis eſt affectuum, ſed tanta tamen

non

non est, ut actiones nostras efficiant invitas. Quî enim invita sit ea actio, quæ cum voluptate conjuncta est? Atqui voluptatem adfert quicquid geritur ex cupiditate. *l.* 3. *Eth. c.* 1. vel etiam ex ira. *lib:* 2. *Rhet. c.* 2. Deinde, quæ cupiditate aut irâ adducti facimus, non minùs vitare possumus, quàm quæ peccamus κατὰ λογισμὸν, cùm τὰ ἄλογα πάθη non sint minùs ἀνθρωπικὰ, id est, *in hominis potestate*, quàm ipse λογισμός. *lib.* 2. *Eth. c.* 1.

18. Quod attinet ad effectus illos, qui rationem antevertunt, actionésque, quæ ex iis fluunt; etsi minùs sint spontaneæ, quàm ceteræ: hactenus tamen in nostra potestate sunt, ut peccati rationem habeant, si sint contra rectæ rationis dictamen. Nam id saltem est in nostra potestate, ita comparatum habere animum à consuetudine, ut à nullo obiecto moveri possit ad aliquid agendum, nisi consultâ priùs ratione.

19. Affectus ergò non pendent à corporis temperamento, ut videtur *Galenus* credidisse. Non enim est in nostra

noſtra poteſtate, quod in ſolidum pendet à corporis temperamento. Deinde quàm multi fuerunt non mali temperamenti, peſſimis affectibus obnoxii? quàm multi temperamenti pravitatem ſic correxerunt bonâ conſuetudine, ut non fuerint, niſi bonis ac moderatis ducti affectibus? Denique ſi temperamentum foret cauſa noſtrorum affectuum non foret locus virtutibus, aut vitiis: rectéque vivendi præcepta, non à philoſophis, ſed à medicis petenda forent. Interim fatendum eſt, alios ad hos, alios ad illos affectus à natura procliviores eſſe: quæ proclivitas haud dubie temperamento adſcribenda eſt; ita tamen, ut curâ atque inſtitutione facilè poſſit immutari.

20. Objectum affectuum eſt bonum & malum in genere. Nam cùm affectus non à ſenſu ſolùm, ſed etiam à ratione oriantur, (ut ſuprà §. 13. & ſequentib. dictum eſt) non ſolùm bonum jucundum, & malum triſte; ſed etiam bonum honeſtum, & utile, & malum turpe, ac dam-

damnosum, affectus concitare possunt in homine jam rationis compote. Affectus puerorum, & brutorum, ut & illi qui rationem antevertunt, versantur solùm circa bonum jucundum, & malum triste.

21. Finis affectuum proximus est consequi bonum, & vitare malum propositum: remotus, salus, & incolumitas animalis; quæ duabus rebus conservatur, boni necessarii consecutione, & mali propulsatione.

22. Ex quo sequitur affectus non esse toto genere malos, (ut Stoici videntur existimâsse) sed tantùm quoad excessum, & defectum. Nam quî malum sit, quod à naturali facultate proficiscitur? quodque tendit in bonum, atque in ipsam adeò salutem animalis? Aut natura frustrà homini concessit appetitum sensitivum, vel etiam perperàm; aut motiones appetitûs sensitivi, id est, affectus, non sunt omninò in malis numerandi. Præterea potentiùs haud dubiè ferimur in optatos fines affectuum bene-

beneficio, consequimur eos perfectiùs, & fruimur iucundiùs, si affectibus non abutamur quidem, sed utamur, ut famulis rectæ rationis. Denique amor & odium ita per universam vitam, omnésque nostras actiones diffusa sunt, ut sine his vita nostra ne vitalis quidem sit, nedum ut felix esse possit.

23. Hæc rectè Peripatetici. Cùm Stoici universum genus affectuũ damnant, verbis longiùs, quàm opinione, & sententiâ à Peripateticis recedunt. In quolibet enim affectu, duo distinguunt; φαντασίαν, quâ mens hominis primâ statim specie rei obiectæ movetur, & vi quâdam pellitur; & συγκατάθεσιν, quâ eadem mens cognitam phantasiam assensione suâ approbat, καὶ ὁρμοδοξάζει. Illam aiunt involuntariam, ideóque neq; bonam, neque malam esse, & in sapientem etiam cadere; hanc dicunt esse voluntariam, malam, & non nisi in stulto reperiri. *A. Gell. lib. 19. cap. 1.* Præterea distinguunt Stoici inter πάθος καὶ ὁρμάθειαν. Πάθος, Cicero *perturbationem* inter-

interpretatur; εὐπάθειαν, *constantiam*. Πάθος ex Stoïcorum sententiâ est aversa à recta ratione, & vehemens contra naturam animi commotio; εὐπάθεια, commotio animi placida, constans, & secundùm rationem. Perturbationum faciunt quatuor partes, duas ex opinatis bonis, libidinem & lætitiam; & totidem ex opinatis malis ortas, metum & ægritudinem. Hisce quatuor perturbationibus, tres opponunt species constantiarum; libidini, voluntatem; lætitiæ, gaudium; metui, cautionem: ægritudini nullam affectionem laudabilem opponunt: nolunt enim sapientis animum præsentis mali opinione affici. *Cicer: lib: 4. Tusc: quæst.*

24. Non damnant ergò Stoïci totos affectus, sed in iis solas συγκαταθέσεις. atq; has non omnes, sed eas solùm, quæ rectæ rationi adversantur, in quo reipsâ non dissident à Peripateticis. Videtur ergò omne discrimen in eo positum, quòd Stoïci sapientem ob præsens malum nullo modo moveri velint. Peripatetici

patetici concedant moderatè moveri posse. Quâ in re Stoicorum opinio, non modò regulis Christianæ religionis, sed ipsi adeò humanitati adversa est. Pleraque officia ê vitæ societate sublata sint, si hæc Stoicorum indolentia vitam semel occupaverit. Sed parùm metuendum videtur ne hâc in parte nimis simus Stoici, siquidem hanc opinionem ipsa praxis satis refellit. Quotus enim quisque fuit ex eorum numero, quos Stoici sapientes fuisse confitentur, qui ita ad omne malum obduruerit, ut non levissimè fuerit commotus? De subitis illis animi motibus, quomodo sint aut non sint in nostra potestate sententiam nostram diximus §. 18.

CAP.

CAP. VIII.

De Affectibus in ſpecie.

§. 1.

ACTUM eſt de affectibus in genere, ſequitur ſingulorum affectuum in ſpecie conſideratio, quatenus ea conducit ad virtutum moralium naturam, & munus faciliùs & accuratiùs intelligendum.

2. *Ariſtoteles* revocat omnes affectus ad duo genera: alios enim ponit ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ, id eſt, *in appetitu concupiſcente*; alios ἐν τῷ θυμικῷ, id eſt, *in appetitu iraſcente*: illi ἐπιθυμία hi θυμὸς generali quâdam appellatione nuncupantur; quaſi *cupiditatem ſive concupiſcentiam, & animoſitatem aut animi vigorem dicas. lib. 2. de Anim. cap. 3. & lib. 3. cap. 9. lib. 1. Rhet. cap. 10. lib. 2. Prior. cap. ult.* Interdum tamen ἐπιθυμία καὶ θυμὸς adhibentur, ad ſignificandos duos affectus particulares, à cæteris omnibus

omnibus affectibus, ad duo illa capita pertinentibus distinctas, desiderium scilicet & iram propriè dictam. *lib.* 2. *Eth: cap:* 5. *lib:* 1. *de An: cap:* 1. §. 12. & 14.

3. Quid inter hæc duo genera affectuum discriminis intercedat *Aristoteles*, quod sciam, nusquam disertè tradit. *Piccolhomineus* statuit affectus facultatis concupiscentis versari circa ea, quæ ad sensus, & ad corpus pertinent, & gustum tactúmve voluptate quâdam, aut dolore afficiunt: tum etiam circa instrumenta, quibus illa comparantur, veluti circa divitias: affectus appetitûs irascentis, circa ea quæ ad animum magis spectant; qualis sunt honor, gloria, victoria, beneficia, injuria, & id genus alia. *Grad.* 1. *cap.* 10.

4. Sed hæc sententia non est ut defendi possit. Nam appetitus concupiscens & irascens, non sunt facultates reipsâ, sed solâ ratione differentes. Vna enim eadémq; facultas est, quæ ἐπιθυμία

&

& θύμος nuncupatur, idemq; est utriusq; objectum, sed aliter atq; aliter consideratum. Deinde illa boni & mali ad corpus & animum pertinentis distinctio, locum non habet in brutis animantibus: in quibus tamen affectus θυμικὸς æquè ac ἀνθυμικὸς reperiri certum est.

5. *Thomas* hæc duo genera affectuum sic distinguit, ut statuat affectus ἀνθυμικὸς versari circa bonum vel malum simpliciter & absolutè spectatum; πρὸς θυμικὸς, circa bonum vel malum arduum: hoc est, circa bonum obtentu; & malum, vitatu difficile. *part.* 1. 2 *quæst.* 23. *art.* 1. Quæ sententia aperta est, & ad singulorum affectuum naturam investigandam satis accommodata.

6. Iam verò quot sint species affectuum, & quæ species singulis generibus tribuendæ sunt, non est ita facile declaratu. *Aristoteles* quidem varios affectus enumerat, ut videre est *lib.* 2. *Eth. c.* 5. *& lib.* 2. *Rhet.* sed certum numerum nusquam designat, nec species enumeratas ad sua genera reducit, ne-

dum ut juſti numeri, quod requiri videtur, adſerat probationem. Nos igitur *Thomæ* ſententiam proponemus, & ſi quid in illa deſiderari videatur, id deinde adjiciemus.

7. *Thomas* undecim omnino ſpecies affectuum enumerat: In appetitu concupiſcente ponit amorem, odium, deſiderium, fugam, ſive averſationem, lætitiam, & triſtitiam: in appetitu iraſcente, ſpem, deſperationem, audaciam, ſive confidentiam, metum, & iram. *Ib: art:* 4.

8. Hunc undenarium affectuum numerum hoc modo colligit. Appetitum ait, vel circa bonum verſari, vel circa malum: eúmque à bono trahi, à malo pelli. In hac tractatione tria diſtinctè conſiderari poſſe: primò, inclinationem ad objectum conſequendum, aut vitandum: ſecundò, motum ipſum, qui inclinationem ſequitur: tertiò, quietem in objecto jam præſenti. Amorem eſſe, cùm appetitus inclinatur ad conſequendum bonum; cùm ad bonum movetur

vetur, desiderium; cùm illud consequitur, in eòq; quiescit, gaudium. Contrà odium gigni, cùm animus inclinatur ad objectum malum vitandum; cùm à malo repellitur, fugam; cùm in malum incidit in eóq; detinetur, tristitiam. Ideóque amorem & odium esse in animo nostro, quod gravitas & levitas in elementis: desiderium & fugam, quod ascensus & descensus: gaudium, quod quies naturalis; tristitiam, quod quies violenta. *Ibid.*

9. In appetitu irascente non esse affectum qui inclinet animum ad objectum expetendum aut aversandum: non etiam affectum quietis in objecto præsenti. Inclinationem enim præcurrere, & præsupponi in appetitu concupiscente: & quietem, quæ motum appetitûs irascentis sequitur, ad concupiscentiam pertinere. Appetitum enim irascentem non commoveri, nisi quoties difficultas quædam, aut impedimentum concupiscenti appetitui objicitur: idque vel ab objecto bono, vel à

malo fieri: objectum bonum debere futurum eſſe: bonum enim præſens, quando præſens eſt, non habere difficultatem, ſive impedimenta. Bonum futurum, ſi exiſtimetur acquiri poſſe, ſpem concitare; ſin minùs, deſperationem. Objectum malum vel futurum eſſe, atq; imminere; vel adeſſe: Malum imminens, ſi conſideretur ut ſuperabile, audaciam gignere; ſi ut inſuperabile, metum. Si malum conſideretur ut præſens, iram parere. *Ibid.*

10. Hæc *Thomæ* de numero affectuum ſententia, ejúſque probatio, ingenioſa quidem eſt, ſed non ſatis accurata. Nam primò amorem & odium non rectè dicit eſſe in animo noſtro, quod gravitas & levitas eſt in elementis. Nam gravitas & levitas non ſunt motus elementorum, ſed principium à quo motus eſt, ſive inclinatio ad motum: At omnes affectus motiones ſunt, ut dictum eſt §. 3. cap. præced. ac proinde amor quoque & odium debent eſſe motiones, non inclinatio ad motum

tum, ut *Thomas* videtur voluiſſe. Häc quoque de causâ non poteſt lætitia comparari cum naturali quiete elementorum, nec triſtitia cum quiete contra naturam: quia quies cum affectûs naturâ pugnat; eſt enim motui contraria. Deinde amor & odium non videntur eſſe ſpecies affectuum à deſiderio & fugâ diſtinctæ, ſed potiùs deſiderio & fugæ ſubordinatæ, ſicuti miſericordia, invidia, & multi alii affectus, ſubordinantur triſtitiæ. Quare, ſi amor & odium enumerentur ut ſpecies proximæ affectûs ἐπιθυμητικοῦ, cauſa non eſt, cur miſericordia, invidia, & multi alii, de quibus poſteà, non debuerint ut proximæ ſpecies recenſeri.

11. Mihi præ cæteris placet ſententia *Stoïcorum*, qui quatuor tantùm affectus ſtatuunt, ſive genera affectuum. Obiectum enim appetitûs, à quo affectus concitari ſolet, vel ut bonum conſiderari poteſt, vel ut malum: atque utrumque vel ut futurum ſive abſens, vel ut præſens. Circa bonum abſens

versatur desiderium; circa præsens, lætitia; circa malum absens, sive imminens, fuga; circa præsens, tristitia.

12. Hi quatuor affectus pertinent ad appetitum concupiscentem; suntque omnium affectuum simplicissimi, primi, & communissimi, ad eósque reliqui omnes revocari possunt, tanquam quædam subordinatæ species. Nascitur autem hæc specierum varietas, vel ex objectis simplicium affectuum multiplici consideratione variatis; ut, χάρις, id est, *gratia*, κακοθυμία, id est, *malignitas*, amor, odium ἐπιχαιρεκακία, misericordia, nemesis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia, aliæque multæ species affectuum ὀπθυμητικῶν: vel ex difficultate atq; impedimentis ad objectum appetitûs concupiscentis absolutè simpliciterque spectatum, accedentibus; ut affectus θυμικοὶ, spes scilicet, desperatio, audacia, metus, & ira.

13. Desiderium (ut singulorum affectuum descriptionem adferam) est affectus, quo expetimus bonum, quod nobis

nobis deest: Fuga, quo nolumus atque aversamur malum quod nobis imminet. Lætitia est affectus, quo concitatur animus à bono præsenti: tristitia, quo movetur animus à malo præsenti.

14. Ad desiderium revocatur gratia, & amor: ad fugam, malevolentia, aut malignitas & odium. Χάρις ἐστὶ καθ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ὑπουργεῖν δεομένῳ, μὴ ἀντί τινος, μηδ' ἵν' αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλ' ἵν' ἐκείνῳ τί. Id est, *Gratia est, per quam, qui habet, dicitur gratificari indigenti, non ut aliquid pro ea sibi reddatur, aut utilitas ex eo obveniat; sed solùm, ut illi, cui gratificari vult, aliquid boni contingat. lib: 2 Rhet: cap. 7.* Breviùs sic: Gratia est desiderium alteri benefaciendi, non sui commodi causâ, sed tantùm, ut alteri benefaciat. Malignitas contrà est desiderium malefaciendi ei, qui nihil mali intulit.

15. Φιλεῖν *Aristoteli* est, τὸ βούλεσθαί τινι ἃ οἴεται ἀγαθὰ ἐκείνου ἕνεκα, ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων. Id est, *Amare est velle alicui, quæ putat bona,*

idq; illius, non sui ipsius causâ, & paratum esse ad ea pro viribus efficienda. lib. 2. Rhet. c. 4. Amor ergò est affectus, quo alicui optamus quæ bona putamus, eáque pro viribus efficere studemus, non nostrî, sed illius causâ, quem diligimus. Odium amori contrarium est, ideóque definiri potest affectus, quo alicui optamus, quæ mala putamus, eáq; pro viribus efficere studemus. Atque hæc quidem propria quædam & stricta amoris & odii acceptio est, quâ personæ solummodò dicuntur amari, & odio haberi. Aliás hæc vocabula sumuntur: & amor quidem pro desiderio fruendi eo, quod nobis videtur esse bonum: odium pro affectu, quo abhorremus à fruitione eius, quod videtur nobis esse malum.

16. Ad lætitiam pertinet ἐπιχαιρεκακία: ad tristitiam misericordia, nemesis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia. Ἐπιχαιρεκακία est lætitia quam quis percipit ex alienis malis. Ἔλεός ἐστι λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ.

λυπηρῷ τῇ ἀναξίου τυγχάνειν, ὁ κἂν αὐτὸς προσδοκήσειε παθεῖν, ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοῦτ' ὅταν πλησίον φαίνηται. Id est, *Misericordia est tristitia* sive dolor *quidam conceptus ob malum quod videtur perniciem aut molestiam allaturum ei, qui isto malo indignus est, & quod ipse putet se pati posse, aut suorum quempiam, ac imprimis cùm malum videtur imminere, l. 2. Rh. c. 8.* Breviùs Ἔλεός ἐστι λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοποιοῦντι. *Diog: Laërt: in Zenone.* Quod *Cicero* sic expressit: Misericordia est ægritudo ex miseria alterius iniuriâ laborantis. *lib. 4. Tusc: quæst.*

17. Νέμεσίς ἐστι λύπη ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις εὐπραγίαις. Id est, *Indignatio est dolor ob alterius felicitatem qui eâ indignus est. lib. 2. Rhet: c. 9.* Φθόνος ἐστὶ λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένῃ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἐπὶ τοὺς ὁμοίους. μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ δι' ἐκείνους, Id est, *Invidia est dolor quidam ob prosperitatem, quæ apparet in ijs bonis quæ dicta sunt, erga similes, non ut aliquid boni accedat invidenti, sed propter illos quibus invidetur. lib: 2. Rhet: c. 10.*

Vel, ut *Cicero*, Invidentia est ægritudo susceptа propter alterius res secundas, quę nihil noceant invidenti. *l.4. Tusc: qu.*

18. Ζῆλός ὄζτι λύπη τις ἐπὶ φαινομένῃ παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων, καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν, τοῖς ποὺ ὁμοίοις· τῇ φύσει, οὐχ ὅτι ἄλλῳ, ἀλλ' ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ὄζτιν. Id est, *Æmulatio est dolor quidam ob bona honorata, quæ alius habere videtur, quæq; ipse etiam adipisci potest, existens inter eos qui sunt naturâ similes, non quòd alius illa habeat, sed quod ipse non habeat. lib. 2. Rhet: cap. 2.* Ζηλοτυπία λύπη τίς ὄζτιν ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει. Id est, *Zelotypia est dolor quidam ex eo susceptus, quòd alteri quoq; fit, quod ipse habet. Diog: Laërt: in Zen:*

19. Αἰσχύνη λύπη τίς ὄζτι καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν τῷ κακῶν, ἢ παρόντων, ἢ γεγονότων, ἢ μελλόντων. Id est, *pudor sive verecundia est dolor quidam & animi perturbatio, quæ fit ob mala vel præsentia, vel præterita, vel futura, quæ infamiam adferre videntur. lib. 2. Rhet. cap. 6.* Pœnitentia est dolor ob admissa peccata.

peccata. Atq; hi sunt affectus ἐπιθυμητικοί.

20. Inter affectus θυμικοὺς primum locum obtinet spes, quæ nihil aliud esse videtur, quàm desiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri posse, conjunctum est cum lætitia. Desperatio spei contraria, est desiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri non posse, coniunctum est cum tristitia.

21. Audacia est desiderium aggrediendi mali difficilis, coniunctum cum certa opinione salutis. Φόβος ἐστὶ λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ; ἢ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ. Id est, *Metus est dolor quidam aut perturbatio ex opinione impendentis mali, quod vel perniciem vel molestiam adferre possit. lib. 2. Rhet. cap. 5.* Breviùs, Metus est fuga mali, quod videtur esse intolerabile.

22. Ὀργὴ ἐστὶν ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς αὐτοῦ τινα, μὴ προσηκόντως. Id est, *Ira est conjuncta cum dolore cupiditas speratæ ultionis, propter apparentem contemptum, quo quis se, aut quenquam suo*

rum,

rum, contrà quàm oportuit, affectum esse existimat, lib. 2. Rhet. cap. 2. Stoicis ira est ὄρεξις τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι ἀδικοῦντος. *Diog. Laërt: in Zenon.* Quod *Cicero* sic expressit: *Ira est libido puniendi ejus qui videatur læsisse injuriâ. lib. 4. Tusc. quæst.*

23. In hisce affectibus duplex contrarietas spectanda est, altera in obiectis, altera in terminis. Ratione obiectorum contraria sunt in appetitu concupiscente, desiderium & fuga, lætitia & tristitia, gratia & malignitas, amor & odium; in appetitu irascente, spes & metus, audacia & desperatio. Ratione terminorum opponuntur spes & desperatio, metus & audacia. Quod enim in spe est terminus, ad quem animus sperando movetur, id est terminus à quo animus in desperatione repellitur; simili modo de audacia & metu iudicandum est. Hanc posteriorem oppositionem, appetitus concupiscens non admittit: quia bonum quatenus bonum est, non potest esse terminus à quo, nec malum

malum quâ malum terminus ad quem in appetitione: hoc eſt, animus non poteſt repudiare bonum, quâ bonum, ſive ab eo repelli; nec appetere malum, quâ malum, ſive ab illo trahi. Non poteſt ergò appetitus concupiſcens, qui circa bonum & malum abſolutè verſatur, accedere ad idem, & recedere ab eodem obiecto. Bonum autem arduum poteſt eſſe terminus ad quem, quatenus eſt bonum; & terminus à quo, quatenus eſt arduum, & inſuperabile. Similiter & malum arduum poteſt eſſe terminus à quo, quâ malum; & terminus ad quem, quatenus arduum quidem eſt, ſed tamen ſuperabile. Poteſt ergò appetitus iraſcens, qui verſatur circa bonum aut malum arduum, accedere ad idem & recedere ab eodem obiecto. *Thom. cit. loco, art. 2.*

24. Iræ, quæ verſatur circa malum præſens, nihil contrarium eſt; neq; ratione obiecti (quia bonum præſens, quod malo præſenti contrarium eſt, non habet difficultatem:) neq; ratione acceſsûs,

acceſſûs, & receſsûs, Nam præſenti malo vel ſuccumbit, & hoc pertinet ad triſtitiam; vel reſiſtit, atque hoc iræ proprium eſt. *Ibid: art: 3. Ariſtoteles* iræ opponit πρᾳότητα, eamque definit κατάσασιν καὶ ἡρεμίαν τῆς ὀργῆς. Id eſt, *remiſſionem & ſedationem iræ. lib: 2. Rhet: cap: 3.* Sed non videtur iræ remiſſio ab ira diſcrepare ſpecie, nedum ut illi contraria ſit.

CAP. IX.

De Voluptate & Dolore.

§. 1.

PHiloſophia moralis non ſolùm circa actiones humanas & affectus, ſed etiam circa voluptatem, & dolorem occupata eſt. Etenim in voluptate & dolore, non ſolùm mediocritas ſervanda eſt, ſicut in actionibus, & affectibus: verùm & danda eſt opera, ut iis rebus gaudeamus, & doleamus, & eo modo, quibus, & quomodo gau-

gaudendum & dolendum est. Tum cavendum est, ne voluptatis illecebris ad turpes, atque improbas actiones illiciamur, & doloris aculeis ab honestis actionibus deterreamur. *lib: 2. Eth: cap: 3. lib: 2. Eud: cap: 4.*

2. Vt autem naturam τῆ ἡδονῆς καὶ λύπης, id est, *voluptatis & doloris*, accuratè tradamus, observandum est, hæc vocabula trifariàm accipi: ac primò pro eo, quod voluptatem & dolorem adfert. Hoc sensu dicitur *lib: 3. Eth: cap: 11.* temperantia, & fortitudo peculiari iure περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας versari, id est, περὶ τὰ ἡδέα καὶ λυπηρά, ut ipse sese Philosophus interpretatur. Aliàs omni virtuti morali tribuitur, versari περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας. *lib: 2. Ethic: cap: 3.* Secundò sumuntur pro affectibus quibus animus movetur. Hoc sensu accipitur ἡδονὴ *lib: 6 Top: cap: 6.* quo loco dicuntur χαρὰ, τέρψις, εὐφροσύνη esse nomina τῆς ἡδονῆς, idemque prorsus significare; cùm tamen χαρὰ inter affectus recensetur. *lib: 2. Eth. cap: 5. & lib: 1: de Anim: c. 1.*

Tertiò

Tertiò usurpantur pro affectione animi, quæ motum sequitur: quæ quidem ipsa affectus non est, sed comes est affectuum: ut, *lib.* 1. *Rhet: cap:* 2. *l.* 2. *Eud: cap:* 2. *& lib.* 2. *Eth: cap:* 5. Quibus locis affectus hâc notâ describuntur, οἷς ἕπεται ἡδονὴ καὶ λύπη. Id est, *quæ comitatur voluptas & dolor.*

3. Voluptas hâc tertia acceptione definitur τελείας ἐνεργείας ἐπιγιγνόμενον τέλος. Id est, *perfectæ operationis finis aut perfectio extrinsecùs accedens. lib.* 10. *Eth: cap:* 4.

4. Ex qua definitione colligitur, voluptatem proximè non proficisci à facultate naturali, non etiam ab habitu, sed à facultatis naturalis aut habitûs operatione. Ideoque voluptatem non esse ipsam operationem facultatis naturalis, aut habitûs, sed perfectionem quæ cum operatione coniuncta est, eámque perficit; non quidem ut causa efficiens, quomodo obiectum sensûs dicitur sensum perficere, cùm eum ad sentiendum impellit; non etiam ut habitus,

habitus, id est, ut causa formalis & interna, quomodo dicitur sanitas efficere, ut quis sit sanus; sed ut finis quidam, qui quidem per se non intenditur, sed tamen qui actionem perfectam, quæ ab agente intenditur, perpetuò comitatur, sicut pulchritudo florentem ætatem. *l.* 10. *Eth. c.* 4. Nemo enim benè operatur ut voluptatem percipiat; sed voluptatem percipit, quia benè operatur.

5. Quemadmodum voluptas actionem perficit, ὡς τέλος ἐπιγιγνόμενον, ita actionis internam perfectionem præsupponit, eámque sequitur: sicut dolor comitatur actionem imperfectam. Est autem actio perfecta ἡ τῇ ἕξει διαπεμένη πρὸς τὸ κράτιστον τῶν ὑφ' αὐτήν. Id est, *quæ editur à facultate optimè dispositâ minimeq; impeditâ, & tendit in objectum in suo genere præstantissimum. lib:* 10. *Eth: cap:* 4. Sic ex visione voluptatem percipimus, cùm & illæsa, ac non impedita videndi facultas; & res pulchra est quam intuemur.

6. Imperfecta actio, ex qua dolorem nasci

nasci diximus ea est, quæ vel à læsa aut impedita facultate proficiscitur, aut quæ versatur circa obiectum, quod facultati non respondet. Sic ex visione dolorem capimus, cùm vel ex oculis laboramus, vel cùm rem horridam, & obscœnam intuemur.

7. Mensura voluptatis & doloris, est sensus aut intellectus, quatenus appetitui præest. Quamdiu ergò τὸ αἰσθητὸν, ἢ τὸ νοητὸν ἢ οἷον δεῖ, καὶ τὸ κεῖνον, ἢ θεωρῶν, ἕξει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή. Id est, *quamdiu objectum sensûs, aut intellectûs talia sunt, qualia debent esse, atq; ipse etiam sensus atque ratio, voluptas erit cum actione conjuncta. lib: 3. Eth: cap: 4:*

8. Voluptas, ut ex dictis colligitur, requirit proportionem objecti, & facultatis cognoscentis: eâ sublatâ, voluptas tollitur, eique dolor succedit. Hinc petenda est ratio, cur voluptas non possit esse perpetua, sed quæ priùs voluptatem adferunt, posteà fastidium pariant & dolorem; nimirum, quia homines ἀδυνατοῦσι συνεχῶς ἐνεργεῖν, id est, neque-

nequeunt assiduam operationem perferre. Delassantur enim, exhaustis & consumptis spiritibus, quorum adminiculo suis operationibus incumbunt. Hinc fit, ut cogitatio, & animi attentio remittatur, & voluptas langueſcat primùm, obrepente satietate, deinde planè ceſſet, & in fastidium ac dolorem desinat. *lib:* 10. *Eth: cap:* 4.

9. Hinc etiam intelligitur cur trahat sua quemque voluptas; & quæ his voluptatem, alijs adferant dolorem: nimirum, quia non omnes eodem modo affecti disposítique sunt, non eadem possunt omnibus esse convenientia *lib:* 10. *Eth: cap:* 5.

10. Voluptates inter seſe specie distinguuntur, sicut functiones, cum quibus sunt conjunctæ. Vnicuique enim actioni quædam voluptas συνοικειῦται, id est, *propria ac familiaris est*, à qua augetur & promovetur. μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσι, καὶ ἐξακριβοῦσι οἱ μὲθ ἡδονῆς ἐνεργοῦντες. Id est, *melius judicant & accuratius tractant singula, qui cum voluptate agunt.*

sic

Sic Geometræ evadunt excellentes qui ſtudiis Geometricis delectantur: & in Muſicis, aliiſq; diſciplinis, eodem modo ſe res habet, *lib.* 10 *Eth. cap.* 5. Atqui quæ propria ſunt rebus ſpecie differentibus, ea ſpecie quoque diſcrepare neceſſe eſt. Quemadmodum ergò ſenſio ſpecie differt à cogitatione: ita etiam ſpecie differt voluptas, quæ ex ſenſione ab ea quæ ex cogitatione percipitur.

11. Specifica voluptatum differentia vel inprimis liquet, ἐκ τῶν τὰς ἀφ' ἑτέρων ἡδονὰς ἐμποδίους εἶναι τῶν ἐνεργείαις. Id eſt, *ex eo, quòd voluptates ortæ ex aliis actionibus, alias cujuſlibet actiones impediant.* Ex. gr. ſi quis ſit, qui tibiâ canente delectetur, eum difficile erit orationi, quæ tum fortè habetur, tibiâ canente attendere. Idémque contingit, cùm quis duabus ſimul rebus vacat: Ea enim actio quæ iucundior eſt, alteram elidit; idque tanto magis, quanto illius voluptas maior fuerit quàm alterius. Διὸ χαίροντες ὅτῳ οὖν σφόδρα, οὐ πάνυ δρῶμεν ἕτερον,

καὶ ἄλλα ποιοῦμεν, ἄλλοις ἠρέμα ἀρεσκόμενοι. Id est, *Propterea, cùm re quapiam vehementer capimur, nihil ferè aliud agere possumus: at cùm eâ parùm delectamur, alia ferè agere solemus.* Nam planè, sicuti proprius dolor, ita peregrina voluptas animum impedit, quò minùs attentè aliis quibuslibet actionibus vacet, & ex iis voluptatem capiat. sed dispari tamen modo: nam proprius dolor animum violenter abstrahit, peregrina voluptas blandè avocat ab aliis functionibus, & retrahit ad suas. Quoniam igitur, ἡ μὲν οἰκεῖα ἡδονὴ ἐξακριβοῖ τὰς ἐνεργείας, καὶ χρονιοτέρας, καὶ βελτίους ποιεῖ, αἱ δὲ ἀλλότριαι λυμαίνονται, δῆλον ὡς πολὺ διεστᾶσι. Id est, *Quoniam propria voluptas actiones accuratiores, stabiliores, & meliores efficit, & alienæ voluptates actiones impediunt, sequitur voluptates plurimùm differre. lib: 10. Eth: cap: 5.*

12. Voluptas variè dividitur: Ac primò in voluptatem animi, & voluptatem corporis.

13. Vo-

13. Voluptas animi, animo propria est; & mente sie percipitur, ut ad corpus nullo modo pertineat: voluptas corporis sensu percipitur; ideòque ad animum ita spectat ut corpus etiam afficiat: sensus enim corporei sunt. Contingit interdum (inquit *Zenophon*) δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἥδεσθαι ἢ λυπεῖσθαι. Id est, *ipso animo voluptatem percipere, aut dolorem:* interdum κοινῇ καὶ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ σώματος, id est, *pariter animo & corpore.* Illa animi; hæc sensûs voluptas est.

14. Voluptas corporis totuplex est, quot sunt sensus. Alia enim visu, alia auditu, alia alijs sensibus percipiuntur. Ex his voluptates ex gustu & tactu brutis etiam conveniunt, cæteræ sensuum voluptates in bruta non cadunt, πλὴν κατὰ συμβεβηκὸς, id est, *nisi per accidens:* quatenus scilicet horum sensuum voluptates memoriam refricant, aut imaginationem concitant voluptatum ad gustum & tactum pertinentium. *lib. 3. Eth. cap. 10.*

15. Se-

15. Secundò dividitur voluptas in communem ac naturalem, & propriam atque adventitiam. *lib. 3. Eth. cap. 11.* Voluptas communis dicitur, quam omnia animantia naturaliter, ac ſine delectu expetunt, ac percipiunt ex uſu nutrimenti ac Veneris cujuſlibet, ad conſervationem ſui, tum in individuo, tum in ſpecie. Voluptas propria eſt, quam quodque animal ſuo judicio ſibi deligit, ex hoc aut illo nutrimento aut Venere. De qua dicitur, *Trahit ſua quemque voluptas.*

16. Quot modis unum oppoſitorum dicitur, tot modis dicitur & alterum: quocirca eodem modo dolor dividi poteſt; primò in dolorem animi & corporis; ſecundò in dolorem communem & proprium.

17. Voluptas eodem modo æſtimanda eſt, atque operationes, ex quibus oritur. Quocirca cùm actiones aliæ bonæ ſint, atque eligendæ, aliæ malæ, ac fugiendæ, aliæ ἀδιάφοραι; etiam voluptatum aliæ bonæ atque honeſtæ, aliæ malæ

malæ atque inhoneſtæ, aliæ deniq; mediæ eiuſdem conditionis cenſendæ ſunt. *lib:7. Eth:cap:13.& lib:10.c.5.*

18. Quòd quædam voluptates inhoneſtæ ſint, quædam mediæ conditionis, hoc eſt, neque honeſtæ neque turpes, per ſe ſatis notum: quòd quædam honeſtæ ſint ac bonæ, & à viro bono eligendæ, ſequentibus argumentis contra *Platonicos* oſtenditur. Primò, quia dolor voluptati contrarius eſt: at dolor malus eſt, vel ἁπλῶς, vel quatenus impedit honeſtas actiones. Ergò voluptas bona eſt, aut ſimpliciter, aut ex parte. Secundò, quia beata vita cum voluptate coniuncta eſt: at ſi omnis voluptas mala eſt, beatum non tantùm non ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ λυπηρῶς vivere neceſſe eſſet. *lib:7.Eth:c.13.* Tertiò, quia omnes, non beſtiæ ſolùm, ſed homines etiam, voluptatem expetunt. Quartò, quia voluptas alia bona auget, maius enim bonum virtus eſt cum voluptate, quàm ſi ſola ſit, & voluptate deſtituta: *lib: 10. Eth: cap: 2.*

19. Vo-

19. Voluptates animi non ſolùm ſunt præſtantiores, quàm voluptates corporis; ſed etiam ἁπλῶς bonæ ſunt, cùm voluptates corporis tantùm ſint bonæ ſecundùm quid, atque ex parte. Etenim voluptates corporis mediocritate probantur; exceſſu vitioſæ ſunt: at voluptates animi modum non habent; ſed quò maiores eò præſtantiores ſunt. Deinde voluptates corporis alicui defectui corporis medentur; ideòque cum dolore conjunctæ ſunt: at voluptates animi incorporeæ ſunt, ac ſinceræ, & ab omni dolore immunes. Atque hâc de cauſâ ſtibiliores ſunt, & minùs ſatietati ac faſtidio obnoxiæ. *lib.* 7. *Ethic. cap.* 14.

20. Cauſæ cur à vulgo corporis voluptates præferantur voluptatibus animi, ex multis hæ ſunt. Primò, quia putantur corporis doloribus mederi eòſque quatumvis magnos expellere. Secundò, quia vulgus, quod ſenſu magis viget, quàm mente, nullas alias voluptates percipere poteſt, præter volup-

tes corporis, quæ ſenſus feriunt. *lib. 7. Ethic. cap. 14.*

21. Hæc ferè ſunt quæ *Ariſtoteles* de voluptate & dolore diſputat, *Platonici* paulò aliter de voluptate philoſophantur. Etenim *Plato* de voluptate diſſerit in *Philebo*. Ex quo dialogo talem definitionem collegit *Ariſtoteles*. Voluptas eſt γένεσις εἰς τὴν φύσιν αἰσθητὴ, id eſt, *ortus in naturam, qui fit cum ſenſu, lib. 7. Eth. cap. 11*: Similitèr cùm *lib. 1. Rhet. cap. 11.* voluptatem definit, κίνησίν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἁθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ἐπάρχουσαν φύσιν, id eſt, *motionem animæ & reſtitutionem ſubitam ac ſenſibilem in ſtatum naturæ convenientem*, non ex ſua, ſed ex *Platonis* ſententia loqui cenſendus eſt. Cæterùm *Plato* per γένεσιν, κίνησιν, & κατάστασιν εἰς τὴν φύσιν, intelligebat ἀναπλήρωσιν τῆς ἐνδείας τῆς φύσεως, id eſt, *repletionem deficientis naturæ*. Adjecit autem vocem *cum ſenſu*, quia multæ motiones ſunt, quibus naturæ defectus atque indigentia reſtauratur, quæ tamen non

ſunt

ſunt conjunctæ cum ſenſu, ut concoctio, accretio, &c. *Aſpaſius in cap. 3. lib. 7. Eth.*

22. Ex hiſce colligebant *Platonici*, voluptatem eſſe imperfectam: quia omnis motus imperfectus eſt, & actus entis in potentia. *lib. 7. Eth. cap. 11. & lib. 10. cap. 3.*

23. Hæc *Ariſtoteles* rejicit, atque refellit. Ac primò docet, voluptatem non eſſe *motum*: quia motui competit celeritas & tarditas, voluptati non competit. Ἡσθῆναι μὲν γὰρ ἔστι τὰ χέως, καὶ βραδέως, τοῦτ' ἔστι, μεταβάλλειν εἰς τὴν ἡδονήν· ἐνεργεῖν δὲ κατ' αὐτὴν, λέγω δὲ ἥδεσθαι, τὰ χέως οὐκ ἔστι. Id eſt, *fieri poteſt, ut quis celeriter aut tardè voluptate perfundatur, id eſt, ad voluptatem traducatur: at voluptate frui celeriter non contingit. lib. 10. Eth. cap. 3.* Deinde docet voluptatem non eſſe *ortum aut expletionem naturæ deficientis*. Expletio enim corporis affectio eſt, moleſta illa quidem, & cum dolore conjuncta: non eſt ergò voluptas ipſa expletio; verùm. cum fit ex-

pletio, fieri poteſt ut aliquis voluptate afficiatur : ſicut afficitur dolore cùm exinanitur, *lib*: 10. *Eth*: *cap*: 3. Præterea non omnes voluptates cum expletione coniunctæ ſunt, ſed eæ tantùm, quæ ex alimentis percipiuntur : voluptates animi, & nonnullæ earum, quæ ad corpus pertinent, etiam tum percipiuntur, cùm natura nihil deſiderat: idque ſine ullo dolore, aut cupiditate prævia. *lib*: 7. *Eth*: *cap*: 11. & *lib*: 10. *cap*: 3.

24. Præterea falſum eſt, voluptatem imperfectam eſſe ac per partes, ut motus, acquiri. Quin eſt ὅλον τι, καὶ ἀμέριστον, id eſt, *totum quid atque imparti-bile*: ideóq; ἀθρόως, id eſt, *momento temporis* percipitur. Etenim καθ' ὁτιοῦν χρόνον λάβοι τις ἂν ἡδονὴν, ἧς ὅλη πλείω χρόνον μηνομένης τελειωθήσεται τὸ εἶδος. Id eſt, *Nullo tempore fieri poteſt, ut quis voluptatem percipiat, cujus forma cum productione temporis perficitur*. Nimirum, ὅτι τῆς ἡδονῆς ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειον τὸ εἶδος, Id eſt, *quia voluptatis forma in quolibet tempore perfecta eſt*. *l*. 10. *c*. 4.

Eſt

Est quidem alia voluptas aliâ diuturnior aut maior: totâ tamen voluptate semper fruitur, quisquis fruitur.

CAP. X.

De virtutibus intellectualibus, præcipuè de Prudentia.

§ 1.

ACTUM est de fine & obiecto moralis Philosophiæ; supersunt media, quibus propositus finis acquiri debet, Virtus scilicet, & Amicitia, de quibus deinceps agendum est.

2. Virtus, & ἀρετὴ, unde dicta sint, dictum est *c. 2. parag. 2.* Virtus hoc loco non sumitur pro qualibet rei qualitate, aut efficaciâ; sed pro habitu, qui subiectum in quo est, (animum scilicet hominis) ἕξιν ἀποτελεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς εὖ ἀποδίδωσιν. Id est, *bene affectum reddit, & opus eius rectum, ac perfectum dat, lib: 2. Eth: cap: 6.*

3. Virtutes dividuntur in διανοητικὰς

νοῆς & ἠθικὰς, id est, *intellectuales & morales, lib. 2. Eth cap: 1. & lib: 6. cap: 1.* Quarum illæ, mentem; hæ, appetitum regunt, ac perficiunt. *lib. 1. Eth: cap: 13.* Per mentem autem intelligo partem illam animæ, quæ immortalis est. Errat enim *Piccolhomineus*, quum virtutes dianoëticas in phantasia recipi, & in memoria servari docet. *grad. 5. cap. 6.*

4. Operationes mentis duæ sunt, quæ virtute diriguntur, κατάφασις καὶ ἀπόφασις, id est, *affirmatio & negatio*: quibus totidem operationes appetitûs respondent, ὄρεξις καὶ φυγὴ, id est, *appetitio & fuga*. Quemadmodum autem virtus intellectualis mentem disponit: ut nihil affirmet, nisi verum, nihil neget, nisi falsum; ita disponit virtus moralis appetitum, ut nihil prosequatur nisi bonum, nihil averse tur nisi malum. *lib: 6. Eth: cap: 2.*

5. Virtus moralis non potest exerceri sine virtute dianoëticâ. Appetitus enim noster ex se cœcus est: quare indiget duce ratione, quę objecta censeat, &

& bonum esse dictet quod bonum est, & malum quod malum est: quæque mediocritatem, in qua moralis virtus posita est, in qualibet actione definiat, & ad varias circumstantias accommodet.

6. Virtutes dianoëticæ sunt quinque, νῦς, ἐπιστήμη, σοφία, τέχνη, καὶ φρόνησις, Id est, *intelligentia, scientia, sapientia, ars, & prudentia. lib: 6. Eth: cap: 3.*

7. Mentis partes duæ sunt, τὸ ἐπιστημονικὸν, καὶ τὸ λογιστικόν. *lib: 6. Eth: cap: 1.* Sive quod eodem redit, τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν. Mens enim theoretica, ad sciendum; practica, ad ratiocinandum, ac deliberandum valet. Ad partem theoreticam pertinent intelligentia, scientia & sapientia: ad practicam ars & prudentia. Mens theoretica versatur circa ea, quorum principia aliter se habere nequeunt; practica, circa illa quæ hoc vel illo modo possunt evenire. *lib. 6. Eth. c. 3.* Illius finis, & perfectio, est sola veritas; hujus, veritas ὁμολόγως ἔχουσα τῇ ὀρέξει τῇ ὀρθῇ, id est, *quæ congruit*

cum appetitu recto; quæq; ad actionem refertur. *lib*: 6. *Eth*: *cap*: 2.

8. Intelligentia est habitus assentiendi principijs sine demonstratione: *lib*: 6. *Eth*: *cap*: 6. Scientia est habitus demonstrativus: *Ibid*: *cap*: 3. hoc est, cognitio verum necessariarum per causas, ac principia: *lib*: 1. *post*: *cap*. 2. Sapientia est rerum præstantissimarum scientia, cum intelligentiâ conjuncta: *lib*: 6. *Eth*: 8. 7. Ars est habitus μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴ, id est, *cum recta ratione effectivus*. Ἔστι δὲ πᾶσα τέχνη περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν, καὶ θεωρεῖν, ὅπως ἄν γένηται τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι, καὶ μὴ εἶναι. Id est, *Omnis enim ars in rei productione occupata est, idq; molitur & spectat, ut aliquid fiat eorum, quæ esse possunt, & non esse*: *lib*: 6 *Eth*: *cap*: 4.

9. Sed de his satis; de prudentia accuratiùs agendum est; Ea enim sola ad moralem spectat Philosophiam. Intelligentia, scientia, & sapientia Philosophiam theoreticam constituunt, & media sunt ad felicitatem theoreticam:

ars

ars omninò ad philoſophiam non pertinet, quia hominis animum nullâ felicitatis parte imbuit (quod tamen Philoſophiæ munus eſt) ſed tantùm circa inſtrumenta vitæ occupata eſt.

10. Prudentia, dicta quaſi providentia, *Ciceroni* eſt rerum expetendarum fugiendarúmque ſcientia. *Ariſtoteli* eſt ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά. Id eſt, *habitus cum ratione verâ conjunctus, ad agendum idoneus, in iis occupatus, quæ homini bona, vel mala ſunt: lib: 6. Eth: cap: 5.*

11. In hac definitione genus eſt, *habitus cum ratione verâ:* quod nihil aliud eſt, quàm *virtus intellectualis.* Nam ratio ad intellectum, ſive mentem pertinet, & veritas mentis perfectio eſt, quæ virtutem facit.

12. Differentia petita eſt à fine, & objecto. Finis prudentiæ indicatur, cùm dicitur habitus practicus: idq; non quia in praxi conſiſtit, ut juſtitia, temperantia, & cæteræ virtutes morales;

sed quia ad praxin ordinatur, eámque dirigit. Spectat enim veritatem cum recto appetitu, & actione conjunctam. Hâc parte distinguitur prudentia ab intelligentiâ, scientiâ, & sapientiâ: quarum perfectio veritas est, & finis θεωρία.

13. Objectum prudentiæ sunt ea omnia, quæ *homini bona vel mala* sunt, hoc est, quorum rectâ, vel pravâ electione, aut fugâ, homo probus, vel improbus constituitur: uno verbo τὰ πρακτὰ. Hâc parte discernitur prudentia ab arte, quæ versatur circa τὰ ποιητὰ. Quid inter πρᾶξιν, & ποίησιν discriminis sit, dictum est, *cap.* 1. §. 7. Sunt & alia inter prudentiam & artem discrimina; ac primò, quòd artis sit aliqua virtus, prudentiæ non sit: hoc est, quod artifex possit esse bonus, & malus; prudens, non nisi bonus. Secundo, quòd in arte excusatius sit (verba sunt *Senecæ, Epist:* 95.) voluntate peccare, quàm casu; in prudentia, maxima culpa sit sponte delinquere. *lib. 6. Eth: cap:* 5.

14. Os-

14. Officium prudentiæ est καλῶς βεβουλεύεσθαι περὶ τὰ ἀνυπὸ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν ἢ ἰσχύν, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλον. Id est, *benè consulere in ijs, quæ sibi bona & utilia sunt, non singulatim, quænam, verbi gratiâ ad bonam valetudinem, aut robur; sed universè, quæ ad benè beatéque vivendum conducant. lib: 6. Eth: cap: 5.*

15. Consilium vir prudens init, non tam de universis, quàm de singulis. Universalia enim vivendi præcepta, & leges, magis certæ sunt, ac definitæ, quàm ut consultationem requirant. Quomodo autem singulæ actiones ad normam virtutis componendæ sint, longè obscurissimum est propter maximam circumstantiarum varietatem, à quibus actionis rectitudo, aut pravitas dependet. Hìc igitur consilio opus est.

16. Capto consilio, decernit prudentia, vel bonum præ malo, vel majus bonum præ minore, vel minus malum præ majore eligendum. Minus enim malum

malum habet rationem boni. Hæc electio solùm habet locum in malo tristi: malum turpe nunquam prudens eligit, ne quidem si minus sit: quia suæ potestatis est utrumque malum evitare, nullamque turpitudinem, ne minimam quidem admittere.

17. Prudentia dividi potest, in Ethicam (*Aristoteles* eam vocat τὴν περὶ αὐτὸν καὶ ἕνα, id est, *quæ versatur circa se solum.*) Oeconomicam & Politicam. Ethica prudentia dicitur, quâ quisque sibi privatim benè consulit; Oeconomimica, quâ bene consulit familiæ; Politica, quâ benè consulit universæ civitati, καὶ τοῦ ἀρίστου τῶν πρακτῶν στοχάζεται, id est, *collimat ad id, quod factu optimum est. lib: 6. Eth: cap: 8.* Tres hæ prudentiæ species, non subjecto sivere, sed τῷ εἶναι, id est, *essentiâ* ac *ratione* discernuntur. *Ib.* Vnus enim habitus est, quo singulis & familiæ, & civitati consulitur; quia idem bonum est ἑνὶ καὶ πόλει, id est, *uni & urbi: lib: 1. Eth: cap. 1.*

18. Prudentia politica dividitur in archi-

architectonicam, & practicam: illa generales leges condit, ac canones, quibus civitas regenda est; unde & νομοθετικὴ, id est, *legislatoria* dicitur: hæc civitatem regit secundùm conditas leges, & ψηφίσματα, id est, *decreta* facit ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, id est, *de singulis factis*. Vnde & politica κατ' ἐξοχὴν dicitur, servato nomine communis generis. *lib. 6. Eth. cap.* 8. Politica subdividitur in δικαστικὴν & βουλευτικὴν: quarum hæc in rebus gerendis; illa in præmiis, ac pœnis decernendis, & litibus dijudicandis, occupata est. *lib: 6. Eth: cap:* 8.

19. Prudentia cum virtute morali necessariò coniuncta est. Hinc duo sequuntur: Primò, Neminem posse esse virum bonum ac verè probum, sine prudentia. οὐ γὰρ μόνον ἢ μετὰ τοῦ ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετή ἐστι. Id est, *Virtus enim non solùm rectæ rationi consentaneus, sed etiam cum rectâ ratione conjunctus habitus est: lib: 4: Eth: cap:* 3. Quinimò prudentia est veluti ἀρχιτέκτων cæterarum virtutum: ὡς γὰρ αὕτη

ἀρχιτέκτων

προστάξει, ὅπως αἱ ἀρεταὶ, καὶ οἱ κατ' αὐτὰς προάιρεσι. Id est, *ut enim ipsa præscripserit, ita virtutes, & qui ijs præditi sunt, agunt. lib. 1. Mag: Moral: cap: 35.* Etenim vis virtutis consistit in rectâ προαιρέσει. Atqui προαίρεσις nō potest esse recta sine prudentia. *lib: 6. Eth: cap: 13.* Est enim ὄρεξις βουλευτική. Id est, *appetitio cum deliberatione. lib. 6. Eth. cap. 2.* Et καλῶς βουλεύεσθαι, id est, *rectè deliberare*, est munus prudentiæ. *lib: 6. Eth: cap: 5.* Secundò sequitur, neminem posse esse prudentē sine virtute morali. Prudens enim debet ad optimum finem vitam suam, omnésque actiones dirigere. At unusquisque finem sibi proponit studiis suis ac moribus consentaneum; bonus, bonum: malus, malum. *lib: 3. Eth: c. 5.* Vitiositas enim pervertit judicium rationis καὶ διαφθείρει ποιεῖ τὰς πρακτικὰς ἀρχάς. i. e. *efficit ut de principiis actionum* (hoc est de fine) *falsum judicet. lib: 6. Eth: cap: 12.* Ex quibus liquet, κατὰ τὴν τοιὰν φύσιν, καὶ τὸν ἠθικὸν ἀρετὸν ὑπολαμβάνειν τὸ ἔργον: id est, *prudentiâ & morali*

morali virtute opus virtutis absolvi. Virtus enim τὴν σκοπὸν ποιεῖ ὀρθὸν, id est, *scopum* (agenti propositum) *rectum facit*; prudentia, τὰ πρὸς τοῦτον, id est, *media ad hunc ducentia. lib. 6. Eth. c. 12.*

20. Vulgò quatuor recensentur comites prudentiæ, συέσις, δεινότης, εὐβουλία, καὶ γνώμη, id est, *perspicacitas, solertia, rectitudo consilij, & sententia:* sed videntur συέσις & δεινότης inter causas potiùs prudentiæ, εὐβουλία & γνώμη inter effecta numerandæ.

21. Perspicacitas est naturalis facultas judicandi de mediis. Differt ergò a prudentia non hoc sòlùm nomine, quòd à natura fit, prudentia usu acquisita: sed etiam, quòd judicet tantùm de ijs, eáque approbet, quæ prudentia excogitavit, ac præcepit agenda aut omittenda. *lib: 6. Eth: c. 10.* Perspicacitati opponitur ἀσυνεσία, id est, *stoliditas*, quæ & ipsa à natura est. Solertia est facultas naturalis, media celeriter consequendi, & ad scopum applicandi. *lib: 6. Eth: cap: 13.*

22. Hæ

22. Hæ duæ cauſæ remotæ ſunt: cauſa proxima prudentiæ ſunt præcepta, & experientia. Præcepta ſuppeditant cognitionem univerſalium; experientia, ſingularium: *lib*: 6. *Eth*: *cap*: 8. Vtraque in prudente requiritur, ſed experientia præcipuè: *lib*: 6. *Eth*: *cap*: 7. & *lib*: 1. *Met*: *cap*: 1. Hæc cauſa eſt cur juvenes fieri nequeant aut difficulter fiant prudentes: *lib*: 1. *Eth*: *c*. 3. & *l*. 6. *c*. 8. Experientia ex memoria gignitur: multæ enim ejuſdem rei memoriæ, unius experientiæ vim efficiunt: *lib*: 1. *Met*. *cap*. 1. Sub experientia comprehenduntur exempla, quorum obſervatio vel imprimis facit ad prudentiam.

23. Vt conſilium rectum ſit, (hoc enim ſonat εὐβουλία) requiritur, ut & finis bonus ſit, & media legitima: tum etiam ut nec præceps ſit, nec nimis lentum: *lib*: 6. *Eth*: *cap*: 9. γνώμη definitur τῆ ἐπιεικοῦς κρίσις ὀρθή, id eſt, *rectum æqui & boni viri* (de aliorum dictis aut factis) *judicium*. Vir bonus & æquus hîc dicitur, qui συγγνωμικὸς eſt, hoc eſt, *facili*

lis ad ignoscendum, quod per ignorantiam & infirmitatem commissum est. *lib: 6. Eth: cap:* 11.

24. Cum prudentia pugnat, I. imprudentia; II. ἄνοια μὲν φρονεῖν: III. παραφρία. Imprudens vocatur, qui, vel occasiones rerum gerendarum negligit, vel nimiâ affectuum vehementiâ, ac festinatione arripit, sine debita deliberatione: ἄνοια μὲν φρονεῖν dicitur, qui sollicitam, & anxiam deliberationem instituit de rebus nihili: παράφρων sive versutus appellatur, qui pravum finem sibi propositum habet, vel pravis mediis aspirat, etiam ad finem bonum.

CAP. XI.

De natura moralis virtutis in genere.

§. 1.

EXPLICATA virtute intellectûs, quantum quidem instituto nostro sufficit, de virtute morali porrò agendum est; idque vel

vel ſecundùm eſſentiam abſolutam, vel ſecundùm gradus perfectionis, aut imperfectionis. De virtute abſolutè agendum eſt priùs in genere; deinde de ſingulis virtutibus in ſpecie.

2. Virtus moralis definitur ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε, Id eſt, *habitus cum conſilio conjunctus, inq; mediocritate conſiſtens, quæ penes nos, ac judicio viri prudentis definita eſt: lib.* 2. *Eth. c.* 6. vel pleniùs hoc modo: Virtus moralis eſt habitus appetitûs ſenſitivi cum conſilio conjunctus, inq; eâ mediocritate affectuum, & actionum, nec non voluptatis atque doloris conſiſtens, quæ ad nos relata, & viri prudentis judicio definita eſt.

3. Genus virtutis eſt *habitus* προαιρετικός. Τέτα τοίνυν τὴν ψυχὴν ἁπάσχειν δυνάμεις πάθος καὶ ἕξεις. Ἡ μὲν δυνάμεις, ἀρχὴ καὶ ὕλη τοῦ πάθους. τὸ δὲ πάθος, κίνησίς τις τῆς δυνάμεως. ἡ δὲ ἕξις ἰσχὺς καὶ κατασκευὴ τῆς δυνάμεως ἐξ ἔθους ἐγγινομένη. Id eſt, *Tria ſunt in animo, facultas, affectus, & habitus.*

bitus. Facultas eſt principium & materia affectûs; affectus, motio quædam facultatis; habitus, robur & conformitas facultatis conſuetudine parta. Plut: de virt. Mor. Ad horum unum virtutes & vitia referenda ſunt. Non referuntur autem ad affectus, aut facultates. Nam à virtutibus boni denominantur, qui ijs præditi ſunt, à vitiis mali; ob illas laudantur, ob hæc vituperantur: at à facultatibus, aut affectibus, nec bonus quiſpiam, nec malus nominatur. Facultates enim à natura ſunt, & indifferenti modo ſe habent ad probitatem & improbitatem. Et affectibus commovemur; non ſumus, neque dicimur tales. Relinquitur ergò, virtutem eſſe habitum. *lib. 2. Eth: cap: 5. l. 1. Mag: Mor: cap: 7. lib: 2. End: cap: 2.*

4. Additur προαιρετικὸς: non quia virtus ejúſve propria functio in nudâ προαιρέσει conſiſtit; ſed quia non poteſt exerceri ſine prævià προαιρέσει.

5. Differentia virtutis moralis petita eſt à materia & forma. Materiæ nomine

mine intelligitur ſubjectum & objectum. Nulla enim alia materia tribui poteſt accidentibus.

6. Subjectum virtutis haud dubiè eſt appetitus: verùm cùm appetitus ſit geminus, alter rationalis, alter ἄλογος, (ille voluntas, hic appetitus ſenſitivus dicitur) in utro duorum virtus moralis ſita ſit, ſatis ancipiti controverſiâ diſputatur. Rationes enim pro utraque parte adferri poſſunt admodùm ſpecioſæ. Vrgentiores tamen eæ videntur eſſe, quibus appetitui ſenſitivo virtutes morales aſſeruntur: quarum hæ ſunt præcipuæ.

7. Primò, virtus verſatur in edomandis affectibus, ut poſteà videbimus. Eſt enim habitus quo πρὸς τὰ πάθη δ' ἔχομεν, id eſt, *benè ſumus in perturbationibus affecti. lib: 2. Eth: cap: 5.* ſive, quod eodem redit, quo affectus noſtri rationi obediunt. *lib: 2. End: cap: 1.* At affectus in appetitu ſenſitivo ſunt, non in voluntate; ut docuimus *cap: 7. parag: 9.* Ergo & virtutes morales. Hoc argumento

mento demonstrat *Aristoteles* contra *Platonem*, virtutes non esse scientias: si enim virtutes essent scientiæ, inquit, essent ἐν τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς μορίῳ, i. e. *in rationali animæ parte:* atque ita tolleretur, καὶ τὸ ἄλογον ψυχῆς μέρος, καὶ πάθος καὶ ἦθος. Id est, *pars animæ ratione carens, & affectus & mores*: 1. *Mag: Moral. cap:* 1. Secundò, virtus debet in eâ animi parte collocari, quæ potest à ratione dissidere: at voluntas semper sequitur rationem: unde appetitus rationalis apellatur: nec ab ea unquam dissidet, nisi cùm ratio dissidet à seipsa, ut ostendimus *cap:* 6. § . 10. Tertiò, igniculi & semina virtutum sunt in appetitu sensitivo. Nam etiam in pueris sese exerunt ante usum rationis. At virtutes, & eorum rudimenta, in diversis subiectis collocare, absonum planè atque absurdum est.

8. Quòd autem *Scotus lib: 3. sent: dist:* 33 *quæst:* 1. colligat virtutem non esse in appetitu sensitivo, quia est habitus περιεκτικὸς, qui versatur circa bonum

bonum honestum, cujus actus sit laudabilis, & homini peculiaris; non satis solidum est. Nam appetitus sensitivus dupliciter considerari debet; nempe, vel quatenus à ratione seperatus est; ut fit in brutis: vel quatenus cum ratione conjunctus est, ab eáque regi potest; ut fit in homine. Si priori modo consideretur, fatendum est, ei neque προαίρεσιν, neque honestatem, neque laudem convenire, neque eius actum homini proprium ac peculiarem esse. At si consideretur idem, quatenus ratione dirigitur, jam & προαίρεσις illi convenit & honestas, eiúsque actio laudabilis, & homini ita propria ac peculiaris esse potest, ut in bruta non cadat. Quoties enim appetitus sensitivus rationis consilio paret, causa non est, cur illius actio minùs dicatur προαιρετικὴ, quàm actio ipsius voluntatis. Imò actio appetitûs sensitivi ab actione voluntatis non discrepat, cùm appetitus sensitivus sequitur consilium rationis.

9. *Thomas* à communi virtutum con-

ditione

ditione excipit justitiam, eámque tribuit voluntati: sed repugnante ratione. Etenim justitia nihil aliud est, quàm universa virtus moralis, licèt τὸ εἶναι non sit idem. Nam absolutè considerata, virtus dicitur; in ordine ad alium, justitia *l.* 5. *Eth. c.* 1. Hæc distinctio in ratione, potius quàm in re consistit. Quare fieri non potest, ut cùm in appetitu sensitivo sint cæteræ virtutes, justitia ponatur in voluntate. *Aristoteles* tantùm duo genera virtutum facit, intellectuales & morales: illas ponit ἐν τῷ λογιστικῷ, has ἐν τῷ ἀλόγῳ. *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 1. *&* 5. *lib.* 2. *Eud. cap.* 1. Tertiam sedem non agnoscit. Aut ergò justitia sita erit ἐν τῷ ἀλόγῳ, aut erit inter virtutes intellectuales numeranda. Falsum autem est, quod à *Thoma* adfertur, bonum alienum excedere proportionem appetitûs sensitivi; ac proinde justitiam, quæ versatur circa bonun alienum, ad voluntatem, non ad appetitum sensitivum pertinere. Nam certè, si spectetur appetitus sensitivus,

quatenus

quatenus in homine rationis imperio subiectus est, ac sedes cæterarum virtutum constituitur, vel ab ipso *Thoma*, non minùs ad alienum bonum à ratione, quâ ducitur, excitari, atque impelli potest, quàm ad proprium. Quod autem definitionem iustitiæ ad suæ sententiæ stabilimentum adducit; non admodùm firmum est. Nam cùm à 1. Ctis iustitia definitur, constans & perpetua *voluntas* suum cuique tribuendi, *ff. de Instit: & 1. lib:* 10. aut ab *Aristotele* habitus quo homines propensi sunt ad res iustas gerendas, quoque res justas gerunt, & gerere volunt *l.* 5. *Eth: cap:* 1. voluntas non opponitur appetitui sensitivo, sed designat solummodò, iustitiam non posse sine voluntate, aut renitente voluntate exerceri. Atque hoc non est iustitiæ peculiare, sed omnibus virtutibus moralibus commune.

10. Quum in appetitu sensitivo virtutes morales ponimus, civiles atq; Ethicas, non Theologicas virtutes intelligimus. Aliam enim harum rationé esse,

esse, facilè agnoscimus. Charitas enim manet in altera vita, 1. *Cor. cap.* 13. in qua non erit locus appetitui sensitivo, saltem non ante resurrectionem.

11. Præterea concedimus, in voluntate esse quosdam habitus virtutibus moralibus analogos, qui ex prudentia, ut effecta ex suis causis, immediatè profluunt; quique sic se habent ad prudentiam, sicut actiones voluntatis se habent ad actiones intellectûs practici. Hi habitus voluntatem quidem perficiunt ut subjectum, non dirigunt aut determinant ut objectum. Voluntatem enim ab intellectu practico determinari, alibi dictum est. At virtutes morales non solùm appetitum sensitivum perficiunt ut subjectum, sed dirigunt etiam ac determinant ut objectum; eúmque rationi subjiciunt, ac reddunt morigerum, tametsi naturâ suâ sequatur dictamen phantasiæ. Morales ergò virtutes insunt appetitui sensitivo ut sequatur rationem: at habitus illi virtutibus ἀνάλογοι, insunt voluntati,

quia ſequitur rationem.

12. Sic de ſubjecto: Objectum virtutis ſunt affectus, quos in appetitu ſenſitivo reſidere demonſtravimus *cap. 7. par.* 10. & πάθεις, quæ ex affectibus oriuntur, *lib.* 1. *Eth. c.* 6. Item voluptas & dolor, quæ παντὶ πάθει, καὶ πάσῃ πράξει, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν αἵρεσιν παρεχομένοις, id eſt, *omnem affectum, omnem actionem, imò omnia, quæ ſub electionem veniunt, comitatur*: *lib.* 2. *Eth. cap.* 3.

13. Hæc eſt materia virtutis moralis, jam de forma dicendum eſt. Forma virtutis eſt mediocritas, hoc eſt, medium inter nimium & parùm, ſive inter exceſſum & defectum. Nam ſi artes inter nimium & parùm, medium ſervant; ſi opera quæ ſcitè affabreque facta ſunt, hoc nomine commendantur, ὅτι ἀφελεῖν ὄγκον, ὅτι προσθεῖναι, ὡς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως φθειρούσης τὸ ἔργον, τὴν δὲ μεσότητος σωζούσης, Id eſt, *quòd nihil illi detrahi aut addi poſſit, exceſſu & defectu operis perfectionem corrumpente, idemq; mediocritate conſervante*: quid

ni virtus moralis, quæ omni arte ἀκριβέστερα καὶ ἀμείνων ἐστὶ, τοῦτ' ἔστι μέσου ἂν εἴη στοχαστική. Id est, *quæ omni arte limatior & melior est, sagittarii more medium seu scopum petat ac feriat. lib: 2. Eth: cap: 6.*

14. Mediocritas hæc præcipuè servanda est in affectibus, & actionibus: *lib: 2. Eth: cap: 6.* Si enim in his nihil fuerit peccatum, non peccabitur in voluptate aut dolore. Qui enim appetit, & aversatur; agit, & omittit quod debet, & quomodo debet, is voluptatem, aut dolorē non percipit, nisi ex quibus rebus, & quomodo percipere debet.

13. Primùm ergò servanda est mediocritas in affectibus. Etenim ἐν παντὶ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ὅτι λαβεῖν, τὸ μὲν πλεῖον· τὸ δ' ἔλαττον· τὸ δ' ἴσον. Id est, *in omni re continuâ ac divisibili, & plus, & minus, & æquale sumere possumus.* Atqui affectuum divisibilis quædam latitudo est. Ergò in affectibus excessus locum habet, defectus, & mediocritas: *lib: 2. Eth: cap: 6.* Affectus non esse toto genere malos, *cap: 7. §. 22.* contra Stoïcos

probavimus. Quare non debet virtus affectus abolere, ſed moderari & regere, ut inter exceſſum & defectum conſiſtant. Non eſt ergò virtus ἀπάθεια ἢ ἀπαθία, id eſt, *vacuitas à perturbatione, aut animi quies*, ut Stoïci voluerunt, ſed συμμετρία potiùs affectuum, ac mediocritas: *lib: 2. Ethic: cap: 3.*

16. In actionibus etiam latitudo quædam eſt, atque extenſio, aut potiùs in rebus circa quas actiones humanæ ſunt occupatæ, veluti in pecunia, honore, periculis, nutrimento, &c. In his ergò exceſſus etiam eſt, defectus, & mediocritas: quorum illum, & iſtum virtus fugere debet, hanc ſervare. Hæc igitur eſt mediocritas, ſervare modum, tum affectu in animo, tum eventu & actionibus in rebus externis. Verbi gratiâ, modeſtia ita regit animum, ut nec immoderatos honores affectet, nec admittat.

17. Omne medium eſt inter duo extrema. Ergò & virtus erit inter duo extrema vitia, quorum utrumque quidem

dem virtuti contrarium est, alterum in excessu, alterum in defectu: *lib*: 2. *Eth. cap*: 6. Sed tamen πλείων ἐναντίωσις ἔστι τῶν ἄκρων πρὸς ἄλληλα, ἢ πρὸς τὸ μέσον: Id est, *major extremorum inter se pugna est, quàm cum medio. Lib*: 2. *Ethic*: *cap*: 8. Pugna autem extremorum cum medio inæqualis est: Interdum enim excessus, interdum defectus magis cum medio pugnat: *lib*: 2. *Eth*: *cap*: 8.

18. Verùm enimverò non omnis affectus aut actio medium admittit. Quædam enim εὐθὺς ὀνόμασαι συμπλημμένα μετὰ φαυλότητος, id est, *quorum nominibus statim vitium est implicatum*, ut invidia, impudentia, adulterium, furtum, &c. Alia ipsâ statim appellatione bona sunt, ut nemesis, pudor, zelus, jejunium, eleëmosyna. Atq; hujus quidem rei hæc est ratio, quòd hæc vocabula non nudos affectus, aut nudas actiones significent: sed affectus & actiones cum circumstantijs conjunctas, in quibus bonitas aut malitia moralis posita est. Itaque sicut in extremis non est medi-

um, & in medio non est extremum; ita etiam in illis quæ per se mala sunt, non potest servari modus, neque in aliis, quæ per se bona sunt, modus transiri: *lib.2. Eth.cap.6.*

19. Virtus bifariam spectari potest, nempe vel κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα, id est, *secundùm essentiam ac definitionem*, vel κατὰ τὸ ἄν καὶ τὸ ἄριστον, id est, *secundùm præstantiam ac perfectionem.* Si virtus spectetur secundùm essentiam, medium est inter extrema vitia: quæ sibi invicem opponuntur, ut extremum extremo; virtuti, ut extrema medio: si verò spectetur secundùm perfectionem, extremum est, & duo vitia alterius extremi rationem habent: *lib.2. Eth.cap.6.*

20. Præterea, virtus considerari potest, vel κατὰ τὸ ποῖον vel κατὰ τὸ πόσον: Id est, *vel ratione qualitatis, vel ratione quantitatis.* Ratione qualitatis divisibilis est, & sensim crescit, prout altiùs in animo hominis defigitur, cúmque magis firmat in proposito benè agendi. Quare

non

non sunt audiendi Stoïci, quibus μήτε ἀρετῆς ἀρετὴ ὑπερέχει, μήτε κατόρθωσις κατορθώσεως: Id est, *nec virtus virtute maior est, neq; rectè factum rectè facto. Plut. de Stoic. cont.* Ratione quantitatis consistit in indivisibili medio, à quo quicquid recedit, peccatum est. Τὸ μὲν γὰρ κατορθοῦν, μοναχῶς ὄξι· τὸ δ' ἁμαρτάνειν, πολλαχῶς. Id est, *rectè facere uno tantùm modo contingit; peccare, multis modis: lib. 2. Eth. cap. 6.* Nam τὸ μὲν ἀγαθὸν ὡρισμένον ἐστὶ· τὸ δὲ κακὸν πολυειδές: Id est, *bonum uniforme, malum multiforme: 1. Mag. Moral: cap. 25.* Hæc tamen indivisibilitas, non mathematicè, sed Ethicè considerari debet: hoc est, cum aliqua qualicunque latitudine. Nam ὁ μικρὸν τοῦ παρεκβαίνων ἐ ψέγεται, ἀλλ' ὁ πλέον, Id est, *non reprehenditur qui paululùm deflectit à perfectione, sed qui longè: lib: 2. Eth. cap. 9.*

21. Ab indivisibili virtutis medio interdum longiùs receditur, interdum minùs longè. Quare iterum errare Stoïcos necesse est, cùm peccata voluntesse

paria. Peccatorum inæqualitas pendet à diversitate circumstantiarum: ab his enim actionum qualitatem ac discrimen morale pendere, dictum est *cap.* 5. §. 11. Nam graviùs haud dubiè peccatum est, patrem deliberato consilio, & studio nocendi, quàm justo dolore stimulatum, peregrinum interficere.

22. Medium virtutis ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρὸς ἡμᾶς, id est, *vel ex ipsa re, vel ex relatione ad nos* dijudicandum est. Illud vocatur medium rei; hoc, medium personæ, sive medium rationis. Medium rei est, quod æqualiter distat ab extremis: sic sex dicimus esse medium inter duo, & decem. Medium rationis est, quod unicuique convenit; quódque neque nimium, neque parum est. Medium rei unum est, & omnibus idem: medium rationis varium & mutabile. Vtrumq; medium pendet à proportione: medium rei pendet à proportione Arithmeticâ; medium rationis à proportione Geometricâ. In proportione Arithmeticâ servatur æqualitas

qualitas exceſsûs; ut inter 2. 4. 6. In proportione Geometricâ ſervatur ſimilitudo rationum; ut inter 2. 4. 8. Illic enim quaternarius numerus tot unitatibus ſuperat binarium, quot à ſenario ſuperatur; hìc, quaternarius toties continet binarium, quoties ab octonario continetur.

24. Virtutes morales poſitæ ſunt in medio rationis, non in medio rei: idq; propter duas cauſas. Prima eſt, quia virtus inæquali intervallo diſtat ab extremis, ita ut cum altero majorem, cum altero minorem affinitatem habeat. Verbi gratiâ, liberalitas propiùs accedit ad prodigalitatem, quàm ad avaritiam; & ſic de cæteris. Secunda cauſa eſt, quia virtus ſe debet ad varias circumſtantias accommodare, & nunc ad unum, nunc ad alterum extremum propiùs accedere. Ab hac communi lege excipienda eſt juſtitia: ea enim non in ſimplici, ſed in analogico ſive proportionali medio conſiſtit. Medium enim juſtitiæ non pendet à proportione, ſed

ipsum est proportio quædam, ut suo loco dicemus.

24. Medium virtutis in qualibet actione, viri prudentis consilio definiendum est. Quod sic non est intelligendum, ac si in qualibet actione viri prudentis consilium foret expectandum: sed hoc eò spectat, ut indicetur, modum cujuslibet actionis, rectæ rationis dictamine, quam prudentes semper sequuntur, definiendum esse.

CAP. XII.

De causa efficiente virtutis moralis.

§. 1.

EXplicata est definitio virtutis moralis: agendum est porrò de causa efficiente; idque eo magis, quia de eâ non uno modo sentiunt Philosophi. Tum etiam utilis est hæc doctrina ad naturam, & vim virtutis accuratè, ut debet fieri, intelligendam. Quare expensis primùm dissentientium Philosophorum

losophorum sententiis, quid de ortu ac causa virtutis sentiendum sit, ex *Aristotele* docebimus.

2. *Galenus* virtutum & vitiorum causam videtur constituere corporis temperamentum; quia nimirum, animi mores temperamentum corporis sequuntur. Stoici videntur existimâsse, virtutes esse à natura, eásque hominum animis innasci; vitia esse contra naturam, eáque parari pravâ consuetudine, ad quam alij aliorum exemplo seducuntur. *Socrates* volebat virtutes ἐπιστήμας esse: *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 1. aut φρονήσεις: *lib.* 6. *Eth. cap.* 13. aut etiam λόγους. *lib.* 1. *Mag: Mor: cap:* 35. Quibus loquendi modis significare voluit, virtutes ad mentem pertinere, ac proinde doctrinâ & institutione parari.

3. Hæ sententiæ habent quidem aliquid veri, ut posteà videbimus, sed nulla earum τὴν κυρίαν αἰτίαν, id est, *proximam ac præcipuam causam*, quæ hîc quæritur, assignat.

4. Temperamentum proxima virtutis

tis & vitiorum causa esse non potest. Nam etsi vitiosum & morbidum temperamentum hominum mores secum ferè trahat, (copiosa enim & accensa bilis, furorem; & nimia pituita fatuitatem adfert:) temperamentum tamen sanum, homines ad hos aut illos animi motus ac mores disponit tantùm ac inclinat, non trahit necessariò. Sæpè enim consuetudine mutantur mores, non mutato temperamento, & sæpè mutatur temperamentum, non mutatis moribus. Tum temperamentum in nostra non est potestate; at mores in nostro sunt positi arbitrio, ut docuimus *cap. 6.*

5. Sed neq; à natura virtus est. Nam primò, quicquid à natura est, immutabile est: at mores assuefactione mutantur. Nam qui bonus erat & probus, improbus sæpè fit consuetudine vivendi, & contrà. Secundo, quæcunque à natura nobis obveniunt, τὰς δυνάμεις τὰς τῶν πρώτων λαμβάνομεν ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν. Id est, *horum prius facultates accipimus, deinde functiones obimus.*

obimus. Neque enim ex iteratâ ſæpè ſenſione ſenſum accipimus, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, ὃ χρησάμενοι ἔχομεν. Id eſt, *ſed contrà, cùm ſenſum haberemus, eo uſi ſumus; non adepti ſumus eum, quia uſi ſumus.* At virtutes conſequimur, ἐνεργήσαντες πρότερον, id eſt, *poſtquam exercuimus priùs, quæ virtutis ſunt.* Tertiò, legiſlatores ſolent homines præmijs ad virtutes incitare, pœnis à vitijs deterrere; fruſtrà, ſi virtutes & vitia à natura proficiſcuntur, non ab arbitrio noſtro: *lib:* 2. *Eth. cap.* 1.

6. Sed nec inſtitutioni aut doctrinæ virtus in ſolidum tribuenda eſt. Etenim πρὸς ἀρετὴν τὸ εἰδέναι μικρὸν, ἢ οὐδὲν ἰσχύει. Id eſt, *ad virtutes comparandas ſcientia ſive doctrina parùm aut nihil valet: lib:* 2. *Eth. cap:* 4. Non flectit enim voluntatem, nec ſubigit affectus. Etſi enim intellectus de rebus appetendis & fugiendis edoctus, verè quidem judicet cùm eas abſolutè conſiderat, hallucinatur tamen ſæpè cùm eaſdem cum omnibus circumſtantijs confert, &

ad

ad actionem destinat. Atque hic error ab affectu est. Nam qui affectibus ducitur, non audit dehortantes à vitiis; nec rationes, aut præceptorum momenta intelligit. Non priùs ergò prodest doctrina, quàm animus auditoris ita excultus est moribus, ut possit rectè gaudere, & dolere. *lib.* 10. *Eth. cap.* 9.

7. Hic affectus non nisi consuetudine subigitur: ex quo sequitur, consuetudinem αἰτίαν εἶναι καὶ πρόξενον τῆς ἕξεως. Id est, *præcipuam ac proximam causam esse morum*: sicut *Aristoteles* docet, *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. & 2.

8. Consuetudo, quam *Græci* ἔθος vocant, nihil aliud est, quàm crebra moralium actionum repetitio. Actionibus virtutes effici, vel ipsa docet experientia. Vt enim fabricando, fabri; ita τὰ δίκαια καὶ σώφρονα πράττοντες, id est, *justas ac temperatas actiones exercendo*, justi ac temperantes fiunt. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. Idem evincit vocis etymon: virtus enim ἠθικὴ dicta est ἀπὸ τοῦ ἔθους, à consuetudine, voce in uno tantùm elemento

mento mutatâ *lib:2.Eth:cap:1.*

9. Numerus actionum, quibus virtus generatur, non poteſt definiri. Plures enim vel pauciores requiruntur, prout animus ad virtutem magis eſt aut minùs diſpoſitus; prout etiam actiones validiores ſunt aut minùs validæ: Actionum enim paucitatem, valor & attentio facilè compenſat.

10. Actiones quibus virtus comparatur, debent conſtare certâ quâdam mediocritate inter exceſſum & defectum: quæ à mediocritate recedunt, virtutem corrumpunt potiùs, & vitium generant: *lib:2.Eth:cap:2.*

11. Medium in actionibus & affectibus conſequi, ſummæ difficultatis eſt. Facile eſt iraſci, & pecuniam erogare: at difficile eſt iraſci, & pecuniam erogare, cui, quantum, quando, quamobrem, & quomodo oportet: *lib:2.Eth. cap.2.*

12. Quare hæc tria præcepta ſtudioſè ſervanda ſunt. Primò, quandoquidem τῶν ἄκρων, τὸ μὲν ἐστὶν ἀμφοτωλότερον, τὸ

ὃ ἧττον. Id est, *extremorum alterum majus peccatum est, alterum minus*: si quis medium accuratè non possit assequi, τὰ ἐλάχιστα λητέον τῶν κακῶν, id est, *minima malorum eligenda sunt*, & maximè declinandum ab eo vitio quod virtuti maximè adversatur: *lib: 2. Eth: cap: 9.* sic tamen hæc regula servanda est, ut non accidat illud, *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin.*

13. Secundò, longissimè recedendum est ab eo vitio, ad quod naturâ sumus procliviores, atque ex quo plus voluptatis percipimus. Πολὺ γὰρ ἀπαγόντες τοῦ ἁμαρτάνειν, εἰς τὸ μέσον ἥξομεν. Id est, *cùm longissimè à peccato recedimus, ad id quod medium est veniemus*: eo nempe modo quo ligna distorta flexione recta fiunt. *lib. 2. Ethic: cap. 9.*

14. Tertiò, in omni negotio voluptas, & quicquid jucundum est, nobis debet esse suspectum. Οὐ γὰρ ἀδίκως κρίνομεν αὐτοῖς. Id est, *in ea judicanda nimium nobis tribuimus: lib. 2. Eth. cap 9.*

Non

Non est ergò committendum, ut nostras actiones voluptate aut dolore metiamur, & licitum putemus omne id, quod jucundum nobis est; & illicitum, quod injucundum.

15. Actiones non tantùm causæ sunt, sed & effecta virtutum. Nam ex τῷ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, γινόμεθα σώφρονες· καὶ γεγονότες, μάλιστα δυνάμεθα ἀπέχεσθαι αὐτῶν. Id est, *abstinendo à voluptatibus, temperantes efficimur: & temperantes effecti, voluptates maximè possumus aspernari.* Eodem modo se res habet in alijs virtutibus.

16. Inter actiones quæ virtutem efficiunt ac formant, & eas quæ virtutem formatam consequuntur, non exiguum discrimen est. Nam quæ virtutem antecedunt, eventu quidem bonæ sunt, non animo: at quæ virtutem consequuntur, & eventu & animo bonæ sunt. Qui enim virtute præditus est, & sciens agit, & προαιρούμενος, hoc est, *capto consilio*, & voluntate firmâ, ac con-

constanti: qui virtute nondum est præditus, eadem quidem agit, sed non eodem modo, & animo: *lib:2.Eth:cap:4.*

71. Vtrum habitum virtutis quis adeptus sit necne, ex voluptate & dolore, quæ nostras actiones sequuntur, judicari potest. Si quis enim ex virtutis actionibus capit voluptatem, certum est, eum hominem virtute præditum esse: at si quis ob honestas actiones contristetur, is habitum sibi nondum pepererit: *lib:2.Ethic:cap:3.* Sunt alia multa signa vel crescentis, vel perfectæ virtutis, quæ accuratè recensentur à *Plut: libr. de suo in virtute profectu cognoscendo.*

18. Consuetudo, quam præcipuam virtutis causam esse diximus, naturam præsupponit, & doctrinâ atque institutione dirigitur. Tribus ergò rebus boni fiunt. Hæc tria sunt φύσις, ἔθος, καὶ λόγος, id est, *natura, consuetudo, & ratio sive institutio & doctrina: lib: 7. Pol. cap.* 13. Natura incipit, doctrina dirigit, consuetudo absolvit.

19. Per

19. Per *naturam* non tam ipsæ facultates naturales intelligendæ sunt, quàm naturæ quædam prærogativa, quam εὐφυΐαν Philosophus *lib. 3. Eth. cap. 5.* & virtutem naturalem *lib. 6. Eth. cap. 13.* appellat. Hanc naturæ prærogativam respiciens, docet virtutes μὴ παρὰ φύσιν, ἀλλὰ πεφυκόσιν ἡμῖν ἕξεσθαι αὐτὰς ἐγγίγνεσθαι. Id est, *non præter naturam, sed sic affectis ineſſe, ut ad eas ſuſcipiendas apti ſimus naturâ: lib. 2. Eth. cap. 1.* & τὰ ἤθη, id est, *virtutes morales*, id est, dispositiones quasdam ad virtutem, naturâ nobis ineſſe: *lib. 9. Eth. cap. 13.*

20. Εὐφυΐα comprehendit corpus benè temperatum: item sagax ingenium, acre ac solidum judicium, fidelem memoriam, bonam indolem, aliásq; dotes naturales, quæ ex benè temperato corpore ferè consequuntur, item semina virtutum, hoc est, generalium propositionum ad discrimen honesti atque inhonesti spectantium notiones.

21. Institutio alia est practica, alia spe-

ſpeculativa. Inſtitutio practica primò in pueris, deinde in adultis adhibenda eſt. pueri inde à teneris ad honeſtatem & virtutem educandi ſunt. Bona enim educatio magnam habet ad virtutem generandam momentum. Nam etſi pueri non ſint virtutum aut vitiorum capaces, quamdiu pueri ſunt: utile tamen eſt ac neceſſarium, ut iis rebus aſſueſcant, in quibus virtus conſiſtit. Nam

Quo ſemel eſt imbuta recens ſervabit odorem Teſta diu.

22. Vtile eſt etiam in pueris excitare laudabiles quoſdam affectus, pudorem, zelum, gloriæ cupiditatem, & id genus alios; quibus, ſeu frænis ac ſtimulis quibuſdam, ad officium faciendum adigantur. Etſi enim virtute præditi, his adminiculis non indigeant, ut qui ſolo virtutis amore virtuti ſtudent: in iuvenibus tamen, aliiſque qui ad virtutem formandi ſunt, valdè commendantur *lib.* 4. *Eth. cap.* 9.

23. Adulti præceptis inſtituendi ſunt,

sunt, & exemplis. Præcepta sunt exemplaria, & normæ formandæ vitæ; exempla non solùm sunt normæ vivendi, sed & stimuli, quibus animus impellitur ad studium virtutis, & à peccatis deterretur.

24. Institutio speculativa spectat Philosophiam theoreticam: quæ licèt toto genere diversa sit â Philosophia practicâ, utilissima tamen est ad virtutis studium. Primò, quia de multis agit, quorum cognitio in practica Philosophia est necessaria, ut de fine, de anima, eiusque facultatibus. Secundò, quia iudicium format, & magna magni, parva parvi æstimare facit. Tertiò, quia animum abducit à rebus corporeis. Quartò denique quia multa suppeditat argumenta, quæ nos ad virtutem invitant.

CAP. 13.

CAP. XIII.

De Pietate.

§. 1.

Explicata est virtus moralis in genere: sequũtur species. Neq; enim unica tantùm virtus est, ut ex *Stoïcis* antiquioribus quidam existimârunt, sed plures eęq; specie differentes. Differẽtia virtutis petenda est ab objecto: objectum vel internum est, vel externum: internum sunt affectus: externum, personæ, erga quas; & res, in quibus virtus exercetur.

2. Ex objecto externo dividitur virtus in pietatem & probitatem: pietas erga Deum est, probitas erga homines. Neque enim hîc pietas pro φιλοστοργίᾳ sumitur, sed pro εὐσεβείᾳ. Atque hoc sensu inter virtutes morales censetur, & ad civilem beatitudinem dirigitur: quia & ipsa in affectu posita est, quæ virtutum est materia, & mini-

fica

ficè conducit ad reliquos affectus moderandos. Probitas iterum in varias ſpecies ſubdividitur, ut *cap. ſeq. dicemus*.

3. Virtutes dupliciter conſiderari poſſunt: nempe, vel quatenus inchoatæ, vel quatenus abſolutæ atque perfectæ ſunt. Si virtutes inchoatæ ſunt atque imperfectæ, unaquæque poteſt ſine aliis conſiſtere: at perfecta virtus in nullo reperiri poteſt, qui non ſit omnium virtutum coronâ ſtipatus. Adeò neceſſariò virtutes omnes, ſi perfectæ ſint, inter ſe connexæ ſunt. Idque vinculo prudentiæ. Nam neque virtus eſſe perfecta poteſt, ſine prudentia; neque prudentia ſine virtute. Ex quo ſequitur, ut ipſæ quoque virtutes, cùm perfectæ ſunt, neceſſariò copulatæ ſint.

4. Pietas eſt virtus Deum religioſè ritéque colendi. Quid autem ſit Deum ritè colere, non ex *Ariſtotelis*, qui admodum parcè pietatem interpretatus fuit, ſed ex *Pythagoricorum*, *Platonicorum*,

tonicorum, aliorúmque humanæ ſapientiæ conſultorum ſcriptis, qui plura de pietate tradiderunt, delineandum eſt, quantum id allucente rationis noſtræ face, ac naturali lumine fieri poteſt.

5. Pietatem, aut ſaltem religionem qualemcúnque ipſa natura hominum animis inſerit. Hæc enim communis notio, *Deum eſſe*, ubivis gentium ſe exerit, & religionis ſtudium tam vehemens producit, ut homo, quamvis ægerrimè ſe aliis ſubmittit, lapidem potiùs colat aut lignum, quàm ut prorſus ſit ſine religione.

6. Pietas, religióque naſcitur ex numinis prævia notitia: & prout hæc notitia, vel vera eſt, vel falſa, ita quoque religio vel pietas eſt, vel ſuperſtitio atque idololatria. Quare cùm Apoſtolus Gentiles reos agit temeratæ pietatis, iiſque iuſtam damnationem denunciat, hæc duo coniungit, τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id eſt, *quod de Deo cognoſci poteſt*, inter ipſos manifeſtum eſt; &, ἐσκοτίσθη id eſt, *obtenebratum eſt* deſipiens eorum

rum cor: ut innuat, & Deum non posse ritè coli sine vera notitia, & ideò non fuisse ritè cultum à gentibus, quia animi pravitas notitiam de Deo corruperat.

7. Tria sunt potissimùm in Deo agnoscenda, ex quibus intelligi potest, illi jus competere exigendæ ab hominibus pietatis, & religionis; ἀρετὴν, id est, *eminentia*, bonitas, & justitia.

8. Quòd Deo pietatem deberi dicimus ob eminentiam, ex ijs, quæ in natura & ordine mundi, in homine, atque in societate humanâ conspiciuntur, firmo argumento comprobatur. Primùm enim videmus in hac visibili naturâ imperfectiora perfectioribus inservire; elementa, mistis corporibus; mista corpora, plantis; plantas, animantibus; animantia, & cętera omnia, homini. Deinde ἡ μὲν ψυχὴ τοῦ σώματος ἄρχει, δεσποτικὴν ἀρχὴν· ὁ δὲ νοῦς τῆς ὀρέξεως, πολιτικὴν καὶ βασιλικήν. Id est, *Animus in corpus herile imperium obtinet: mens in appetitum, politicum ac regium.* Præterea

terea mas naturâ ſuâ præſtantior eſt fœminâ: ideòque ille, imperare; hæc, parere debet. Poſtremò, qui cæteris hominibus tantò inferiores atque deteriores ſunt, quantò beſtiæ deteriores ſunt homine, corpus animo, appetitus mente, aut fœmina mare; hi naturâ ſunt eorum ſervi, ijſque melius eſt aliorum imperio ſubeſſe. *lib.* 1. *Polit. cap.* 5. Quæ cùm ita ſint, an non homines fateri debent, neceſſe eſſe, ſibíque utiliſſimum, ut ſapientiſſimo & optimo Deo ſerviant, hoc eſt, eum piè ac religioſè colant? Ipſe Epicurus, qui quamvis doceret Deum ὅτι πράγματα ἔχειν, ὅτι παρέχειν id eſt, *neq; ipſum habere negotij quicquam, neque aliis exhibere*, judicavit tamen, ut *Cicero* retulit *lib.* 1. *de Nat. Deor.* tam eximiam eſſe, ac præſtantem Deorum naturam, ut ea debeat ipſa per ſe ad ſe colendam allicere ſapientem.

9. Bonitas Dei ac beneficentia, quàm multas & urgentes cauſas ſuppeditat religionis? Deus nos fecit, nos conſe-

vat, nos fovet ac gubernat; & omnia fecit, conſervat, fovet, ac gubernat in noſtrum uſum. Summa erit ingratitudo, horum beneficiorum magnitudinem non agnoſcere.

10. Conſideratio divinæ juſtitiæ hoc modo pietatem excitat. Pietas juſtitia quædam eſt (*ut ait Cicero l. 1. de Nat. Deor.*) adverſus Deos: dicamus nos, adverſus Deum. Ex quo ſequitur, injuſtum eſſe eum, ac proinde juſtas pœnas expectare à juſto Deo, qui pietatis debitum, hoc eſt, religioſum cultum ei non perſolvit.

11. Cultus Dei aut internus eſt, & in animo conſiſtit; aut externus, atque etiam corpore exercetur.

12. Cultus internus conſtat amore, & timore ſive reverentiâ. Amandus eſt Deus quia ipſe optimus eſt, ipsúmque ſummum bonum, & omnia bona nobis largitur: timendus, quia omnia novit, omnia pervidet, providet, ac regit.

13. Timere ac revereri Deum, nihil eſt aliud, quàm omni ſtudio cavere, ne

peccatis noſtris eum offendamus, ejúſque iram in nos provocemus. Pertimeſcite Deos ô filii (inquit *Cyrus* apud *Zenophontem lib.* 8. *Cyrop.*) ut nihil impii, nihil nefarii committatis, vel deliberetis.

14. Cultus externus eſt precatio: de qua *Cicero, lib.* 2. *de nat. Deor.* Cultus deorum optimus eſt, idémque caſtiſſimus, & ſanctiſſimus, plenisſimúſque pietatis, ut eos ſemper purâ, integrâ, incorruptâ, & mente & voce veneremur. In quibus verbis, ſi pro *Deorum*, Dei ſcripſiſſet, quid poſſet Chriſtianus deſiderare.

15. Precationis ſpecies ſunt, petitio, & gratiarum actio. Petendum eſt à Deo, non ſolùm ut nobis neceſſaria largiatur, ſed etiam ut delinquentibus nobis ignoſcat, & mala, quæ ob peccata nobis imminent, avertat. Hæc deprecatio dicitur.

16. Non quælibet à Deo petenda ſunt, ſed ea, quæ & ἁπλῶς bona ſunt, & nequeunt nobis malè cedere: *lib.* 5. *Eth.*

Eth. cap. 1. Verùm quia ipsi ferè ignoramus, quid nobis utile sit, aut inutile; aut generalis formula instituenda est; qualis est illa veteris poëtæ apud *Platonem Alcib.* 2. Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις ἄμμι δίδου· τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπάλεξον. Id est, *Jupiter rex, optima quidem & voventibus & non voventibus nobis tribue, mala etiam à voventibus averte.* Neq; aliter Deos precabatur *Socrates*, quàm ut bona largirentur, quòd illi optimè scirent, cujusmodi res essent bonæ: *Xenoph. lib.* 1. Δόμεν. Aut petendum, ut ea sentiamus, loquamur, & agamus, quæ & ipsi Deo grata sunt; nobis, amicis, ac Reip. salutaria, & honorifica. *Xenoph:* ἱππάρχ.

17. Gratias esse Deo agendas pro acceptis beneficijs, & ratio facilè dictat, & Ethnici crediderunt. Si luscinia essem, inquit *Epictetus*, facerem quod luscinia: cùm autem homo sim, quid faciam? laudabo Deum, nec cessabo unquam. In *Rom. Rep.* frequentissi-

mum erat Dijs ſupplicationem decerni quoties res feliciter ceſſiſſent, aut urbs eſſet ab imminente calamitate liberata.

18. In deprecatione ab Ethnicis adhibita ferè fuêre ſacrificia quædam, aut luſtrationes, quibus iratum numen cenſebant placari. Hæc enim opinio omnium hominum animis infixa eſt, delictis offendi, & iraſci numen: ex hac irâ ſequi calamitates, tum publicas, tum privatas: Deum victimis placari, & calamitatem averti, ſi rectè inſtituantur. Quę quidem arguunt, rectè illos exiſtimâſſe, non poſſe ſolis precibus, ſine ulla ſatisfactione placari numen: ſed veram rationem ſatisfaciendi, & uſum ſacrificiorum ignorârunt.

19. Pietas non prima tantùm virtutum eſt, ſed & dux cæterarum & fundamentum. Maxima enim illius vis eſt ad homines in officio continendos: nam qui ratione moveri non poſſunt, religione tamen moventur. Pietate autem ſublatâ, inquit *Cicero*, fides etiam, ſocietas humani generis, & unà excellentiſſima

lentissima virtus justitia (imò omnis probitas) tollitur: *lib. 1. &c. Nat. Deor.*

20. Pietati in excessu opponitur δεισιδαιμονία sive superstitio: in defectu, impietas.

21. Superstitiosi dicuntur, qui nimis anxiâ curâ omnia à numine, imò omnia pro numine, metuunt, & quidlibet comminiscuntur ad placandum numen, quod semper sibi iratum esse existimant: quare semper idololatria, & δεισιδαιμονία, cum superstitione conjuncta est, *vid. Plut. περὶ δεισιδαιμ.*

22. Impij contrà dicuntur, qui nullo pietatis ac religionis sensu tanguntur, quia censent, vel non esse Deum, vel non affici curâ rerum humanarum.

23. Hæc ferè ex Philosophis hauriri possunt de pietate præcepta: quæ, quàm mutila sint, præ ijs quæ in S. Literis de pietate præcipiuntur, cuivis Christianorum facilè est intelligere. Qui enim potuerint illi pietatem rectè docere, quorum alij plures Deos habu-

erunt, alii unum quidem Deum profeſſi ſunt, ſed qualis ille ſit, non noverunt, ne quidem quantùm ſatis eſt ad pietatem. Omnes ergò patrias religiones præ cæteris commendantes à vero modo colendi Deum, quàm longiſſimè aberrarunt. Quidni? nam animalis homo non capit ea quæ ſunt Spiritûs Dei. 1. *Cor.* 2. 14.

24. Eſt tamen aliquod operæ-pretium in Philoſophorum libris annotare, & excerpere, quæ illi de pietate ac religione præciperunt, ut intelligamus, quàm longè, imò quàm non longè poſſit homo in pietatis ac religionis doctrinâ progredi, ſine ſupernaturali lumine. Si in maximis illis hominibus ſcintillæ fuerunt, imò umbra tantùm pietatis, quid ſtatuendum erit de nobis, quàm ipſo Deo doctore opus eſſe, & illius Spiritu, qui nos ducat in omnem veritatem?

CAP. XIV.

De Fortitudine.

§. 1.

Vit pietas; ſequitur probitas, quæ complectitur omnes virtutes, quibus hominis officia, vel erga ſeipſum, vel erga alios homines continentur, atque gubernantur.

2. *Cicero* quatuor facit virtutum familias, Prudentiam, Iuſtitiam, Fortitudinem & Temperantiã. Ex harum enim partium aliquâ oritur, quicquid inter homines honeſtum eſt. *lib.* 1. *off.* Vulgò virtutes hæ vocantur Cardinales. Ex his prudentia præeſt dirigendæ rationi, verſatúrq; in veri perſpicientia ſolertiáque. Reliquæ præſunt appetitui. Appetitus, vel circa noſtra verſatur, vel circa aliena. Cùm circa noſtra verſatur, dirigitur à Fortitudine vel Temperantia: ab illa, in rebus adverſis, & ingratis; ab hac, in rebus ſecundis & jucundis:

jucundis : cùm versatur circa aliena, dirigitur à Iustitia.

3. Hæc divisio non est quidem contemnenda; sed tamen qui non satis liquet, quâ ratione reliquæ virtutes ad has familias referri debeant; quia etiam prudentia cum virtutibus moralibus confundirur, utiùs erit *Aristotelem*, sequi, qui singulas virtutes recensèt, & suo ordine explicat.

4. Etsi non magnoperè laborandum sit de ratione ordinis, quem *Aristoteles* servavit in virtutibus enumerandis, videtur tamen aliqua illius ratio reddi posse non incommoda. Virtus enim vel nos dirigit in ordine ad nos ipsos, vel in ordine ad alios, hoc est, efficit ut nihil faciamus, quod sit nobis ipsis inconveniens, vel alijs noxium. Virtus, quæ nos dirigit in ordine ad nosmetipsos vel circa affectus versatur, vel circa conversationem. Affectus virtute dirigendi præcipuè tres sunt, metus, cupiditas, & ira. Circa metum versatur fortitudo. Cupiditas vel in voluptati-

bus

bus cernitur, vel in divitiis, vel in honore. Circa cupiditatem voluptatum versatur temperantia: circa divitias & sumptus mediocres, liberalitas; circa magnos, magnificentia: circa honores magnos, magnanimitas: circa mediocres, modestia. Circa iram versatur mansuetudo. In conversatione vel veritas spectatur, vel jucunditas: veritatem spectat veracitas: Iucunditatem, in seriis ac totâ vitâ, comitas; in Iocis, urbanitas. In ordine ad alios nos dirigit justitia: atque ea vel universalis, vel particularis: illa nos dirigit ad bonum publicum totius civitatis; hæc, ad bonum privatum singulorum civium.

5. Fortitudo hoc loco non est virtus corporis, quam robur Latinè nuncupamus, sed animi. Græci ἀνδρείαν vocant ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, id est, *â viro*. Hæc enim virtus viro ferè peculiaris est, & raro cadit in fœminas. Pendet enim â temperamento sicco, & calido, & corde compacto, solido, ac spirituoso, quæ

rara

rara sunt in fœminis.

6. Fortitudo est virtus servans mediocritatem in metu & fiduciâ.

7. Differentiæ specificæ virtutum, ab objecto, ut dictum est, petendæ sunt, vel interno, vel externo. In hac definitione obiectum internum expressum est, metus & fiducia. Objectum externum est τὸ φοβερὸν καὶ τὸ θαρραλέον, i.e. *quod metum incutere; aut confidentiam adferre solet*. Circa utramque versatur fortitudo: sed præcipuè circa metum. Metus enim versatur circa mala: fiducia, circa bona. Atqui difficilius est, ideóq; fortitudini magis consentaneum, τὰ λυπηρὰ ὑπομένειν, ἢ ἀπὸ τῶν ἡδέων ἀπέχεσθαι. Id est, *res molestas ferre; quàm à secundis abstinere. lib. 3. Ethic. cap. 9.*

8. Quicquid metum incutit, malum esse debet. Et quamvis omne malum ita comparatum sit, ut metum incutere possit, fortitudo tamen in omni malorum genere non conspicitur, *l. 3. Et. c. 6.*

9 Mala sunt duorum generum: quædam inhonesta, quædam tristia. Mala inho-

inhoneſta dicuntur peccata, & quæcunque ex peccatis naſcuntur, noſtráve culpâ contrahuntur. Hæc vir bonus haud dubiè metuere debet. Qui enim ea contemnit, tantùm abeſt ut fortis ſit, ut improbus potiùs, atque impudens debeat appellari, *lib. 3. Eth. cap. 6.* Hæc cauſa videtur fuiſſe quibuſdam ex antiquis, ut fortitudinem φόβον ψόγου, καὶ δόξης ἀδοξίας definirent; id eſt, *metum reprehenſionis & timorem infamiæ.* Nam qui timidi ſunt adverſus leges, confidentes ſunt adverſus hoſtes: καὶ τὸ παθεῖν ἧσσα δεδιάσιν, οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ κακῶς ἀκούειν. Id eſt, *minimè metuunt mala pati, qui maximè metuunt malè audire. Plut. in Agid.*

10. Malorum triſtium quædam ſunt ὑπὲρ ἄνθρωπον, quædam κατ' ἄνθρωπον. ὑπὲρ ἄνθρωπον dicuntur, quæ humanam conditionem ac vires ſuperant, ut prodigia, terræ-motus, inundationes, & id genus alia. Sed neque in his eſt occupata fortitudo: nam quia neque ſibi gloriam pariunt, neque cuiquam utilitatem

litatem adferunt, qui horum malorum mole opprimuntur, neceſſe eſt ab omnibus ea metui, qui ſanæ mentis ſunt; & inſani, imò etiam athei ſunt, qui hiſce malis intrepidè ſe objiciunt. *lib. 3. Eth. cap. 7.*

11. Mala triſtia καθ' ἄνθρωπον dicuntur, quæ, etſi hominem terrere poſſunt, humanas tamen vires non ſuperant: atque hæc iterum vel leviora ſunt, ut jactura pecuniæ, morbus, exilium; vel graviora, ut pericula, mors. Hæc omnia quidem viro forti intrepidè ferenda ſunt, ſi ſuâ ſibi culpâ non obveniant; qui tamen in levioribus illis ἄφοβον ſe præſtat, ſi nihil aliud accedat, non fortitudinis, ſed aliarum potiùs virtutum, puta liberalitatis, modeſtiæ aut manſuetudinis, laudem hoc nomine meretur: ſicut ex adverſo avari, ambitioſi, aut iracundi ſunt, quia ea ſupra modum metuunt. Vera enim fortitudo in maximis tantùm malis conſpicitur: *l. 3. Eth. cap. 7.* Non tamen in omnibus: ſunt enim quædam, etiam ἐν τοῖς καθ' ἄνθρωπον, quæ

quæ sine improbitate, atque impietate non possunt contemni; ut ignominia, ac contumelia, quæ nobis ac nostris immerentibus infertur: item calamitas aut excidium patriæ, eversio religionis, & id genus alia.

12. Malorum omnium maximum, ac terribilissimum est mors: nempe si ea in se consideretur: si vero consideretur in ordine ad vitam futuram, cujus respectu hæc nostra vita mera mors est, ne in malis quidem numeranda est. Mors in se terribilis est, quia τὸ φέρας est, id est, *extremum* atque ultima linea rerum ad civilem vitam pertinentium. Nam τῷ τεθνεῶτι οὐδὲν δοκεῖ, ὅτε ἀγαθὸν, ὅτε κακὸν εἶναι. Id est, *mortuo nihil reliquum videtur esse* (ex ijs scilicet quæ civilem felicitatem spectant) *neq; bonum, neque malum. lib. 3. Eth. c. 6.* Fortitudo igitur præcipuè consistit in mortis periculis adeundis, ac sustinendis.

13. Sed cùm mors multis modis obvenire possit, ut in bello, ex naufragio, ex morbo, ex supplicio, aut alio aliquo

aliquo modo; fortitudo maximè relucet in periculis ac morte bellicâ: quæ quia pro religionis, pro libertatis, pro patriæ, parentum, ac liberorum defensione oppetitur, pulcherrima est, atque honestissima *lib. 3. Eth. cap. 6.* Huc referri debet mors eorum qui injustè damnati ob professionem veræ religionis, magno animo mortem ferunt, ut Martyres.

14. In cæteris mortis, ac periculorum generibus, ut in tempestate, in morbis, vir fortis ἀλύπως quidem, i.e. *sine metu* est etiam tum, cùm de salute suâ desperat: veruntamen ἀ θάνατον τοιοῦτον δυσχεραίνει id est, *ægrè fert, talem sibi mortem oppetendam esse*, quæ nec aliis utilitatem affert, nec sibi gloriam. *lib. 3. Eth. cap. 6.*

15. Officium viri fortis est, intrepidè adire, & constanter sustinere pericula: sed ea solùm, quæ honesta sunt, hoc est, quæ Reip. vel facto, vel exemplo sunt profutura, & ipsi laudem ac gloriam paritura qui ea adit; idque prudenter, hoc est, ubi, quando, & quomodo,

do decet; atque honestatis tantùm causâ. *lib. 3. Eth. cap. 7.*

16. Ex hoc theoremate multa consequuntur: Ac primò, non esse fortes, qui sibi ipsis desperatione quâdam ac vitæ tædio violentas manus inferunt. Non enim fortium virorum est, ut ait *Curtius*, odisse vitam, sed contemnere mortem. Quin potiùs timidi sunt, qui magnitudine mali imminentis deterriti, in voluntariâ morte mali quærunt aut remedium aut compendium. Præterea injurii sunt in Remp. quam aliquo membro defraudant, quum se inutili ac non necessariæ morti dedunt. *l. 3. Eth. cap. 7.* Sed quid si magistratus aliquem damnet ad αὐτοχειρίαν? legi naturæ potiùs parendum est, quàm magistratui id quod naturæ contrarium est, præcipienti.

17. Inter αὐτοφόνους damnandi non videntur nautæ, qui igne in pulverem tormentarium conjecto, se ipsos simul cum hostibus occidunt, si publicâ autoritate muniti sint, nullâq; appareat spes victoriæ,

victoriæ,& patriæ,cui militant, bonum potiùs ſpectent, quod in ruina hoſtium conſiſtit,quàm malum,quod in hoſtium poteſtatem venientibus perferendum foret.

18. Secundò ſequitur,non eſſe fortes qui duello congrediuntur; neque ignavos,qui provocati, duello ſeſe non ſiſtunt: in quo, vincere non eſt utile Reip. vinci etiam damnoſum. In hoc numero non ſunt ſenſenda duella, quæ ex publico pacto ad bellorum compendium indicuntur. Nam etſi non ſatis videatur tutum, belli fortunam uni alteríve committere;ſi tamen ita conſultum videatur ijs,penes quos eſt ſumma poteſtas, non ſunt fortitudinis laude fraudandi, qui ejuſmodi duella aggrediuntur, & pro viribus ſuſtinent.

19. Tertiò ſequitur,non eſſe verè fortes, ſed tantùm κατ' ὁμοιότητα, qui nullâ habitâ, aut etiam poſthabitâ ratione honeſtatis, pericula ſubeunt, ac ſuſtinent, aut gloriæ ſtudio, probríve, ac pœnæ metu,quæ fortitudo civica dicitur;

tur; aut irâ, libidine, alióve affectu concitati, quæ fortitudo διὰ θυμὸν aut διὰ πάθος appellatur. Multò minùs eos, quos vel rei militaris peritia, vel certa ſpes victoriæ, vel ignorantia periculi in aggreſſu facit confidentiores. Hi enim omnes pericula contemnunt, non quia honeſta ſunt, ſed quia exiſtimant, ea ſibi parùm aut nihil nocitura. Ideóque ſi fortè intelligunt pericula eſſe opinione ſuâ majora, animum deſpondent, & fugiunt, niſi neceſſitate quâdam adigantur ad pugnandum, aut ſpe deſtituantur ſibi per fugam conſulendi: *lib. 3. Eth. cap. 8.*

20. Quartò ſequitur, non eſſe fortes qui ſtipendii præcipuè causâ aut ſpe prædæ militant, causâ belli ſúſque déq; habitâ. Etenim cauſa bellum licitum facit, & honeſtum: quare qui lucrum præcipuè ſpectant, iis finis non poteſt eſſe honeſtus, ideóque ne ipſi fortes ſunt. Ejuſmodi tamen milites utiliſſimi in bello ſunt; quia prompti paratique ſunt ad pericula ſubeunda, καὶ τὴν

βίον

βίον πρὸς μικρὰ κέρδη καταλλάττονται. Id est, *vitam exiguo quæstu permutant. lib. 3. Eth. cap. 9.*

21. In adeundis ac sustinendis mortis periculis, vir fortis non vacat omni metu, instar furiosorum, & mente captorum, qui pericula contemnunt, quia non cognoscunt: sed ἀνέκπληκτός ἐστιν ὡς ἄνθρωπος. Id est, *imperterritus est ut homo. lib. 3. Eth. cap. 7.* Pericula enim illi, ἢ μὲν ἄνθρωπος, φοβερά· ἢ δ' ἀνδρεῖος, οὐ φοβερά, ἀλλ' ἥδεμα, ἢ μικρὰμῶς. Id est, *quà homo est, terribilia sunt; quà fortis, aut parùm terribilia sunt, aut nullo modo. lib. 3. Eud. cap. 1.* Etenim mors & vulnera viro forti per se quidem molesta sunt, invitóque accidunt; imò mors tantò magis invito accidit, quantò melior est, ac beatior, eòque vitâ dignior: nam μεγίστων ἀγαθῶν ἀποστερεῖσθαι οἴεται. Id est, *maximis bonis novit se spoliari.* Quia tamen finis fortitudinis ipsâ honestate jucundus est, non tantùm illa constanter fert, sed etiam lætatur conscientiâ suorum factorum, & gloriæ factis

factis ſuis debitæ. *lib. 3. Eth. cap. 9.* Et in hoc elucet excelſus animus, quòd cùm moleſtum ducat tot bonis ſpoliari, non detrectet tamen pericula aut mortem ipſam boni publici causâ adire.

22. Pericula vel ſubita ſunt, vel prævisa: utrobique quidem fortitudine eſt opus: attamen ἀνδρειοτέρου εἶναι δοκεῖ τὸ ἐν τοῖς ἀφνιδίοις ἄφοβον, ἢ ἀτάραχον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς προδήλοις. Id eſt, *fortitudinis laudem magis mereri videtur is, qui in repentinis metu vacuum atq; imperterritum ſe præſtat, quàm qui in prævisis.* Ea enim animi conſtantia, quæ minus habet præparationis, magis eſt ab habitu. *lib. 3. Eth. cap. 8.*

23. Fortitudini duplex exceſſus opponitur, & duplex defectus; alter in metu, alter in fiducia. Defectus in metu proprio nomine caret, docendi causâ vocari poteſt ἀναλγησία, id eſt, *indolentia:* exceſſus in metu appellatur δειλία: eodémq; nomine ſignificatur defectus in fiducia; Latinè *timiditas* dicitur, & *ignavia*: exceſſus in fiducia vocatur θράσος,

θρασος, id est, *audacia: lib. 3. Ethic. cap. 7.* Quanquam cùm de affectibus agitur, audacia non vitiosum habitum, sed speciem affectûs denotat, ut suo loco diximus.

24. Ignavi ac meticulosi, aut metuunt quæ metuenda non sunt, aut nimis metuunt, quæ metuenda sunt mediocriter. Ideóque vel detrectant omne periculorum genus; vel, si quæ subeunt, non ferunt satis constanter; sed fugiunt, ac deserunt officium. Ἀνάλγητοι planè nihil metuunt, ne illa quidem, quæ metuere, vel non est turpe, vel etiam honestum. Audaces temerè sese in pericula conjiciunt, idque ut fortes esse videantur, cùm non sint. Quare etiam arrogantes sunt: & quia in omnibus non possunt imitari virum fortem, sæpè incœptum deserunt: unde & θρασύδειλοι vocantur, hoc est, *audaces simul & ignavi: lib. 3. Eth. cap. 7.*

CAP. XV.

CAP. XV.

De Temperantia.

§. 1.

TEmperantia, *Græcis* σωφροσύνη dicitur quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est, *conservans prudentiam.* Voluptas enim & dolor corrumpunt πᾶσι περὶ τὸ πρακτὸν ὑπολήψεις, id est, *opiniones, quæ spectant id, quod sub actionem cadit.* Nam cùm animus voluptate, aut dolore correptus est, non cernit finem, cujus gratiâ αἱρετέον πάντα καὶ πρακτέον. Id est, *omnia eligenda & agenda sunt. lib. 6. Eth. cap. 5.* quod certè insigne, argumentum est imprudentiæ. Quare cùm temperantia voluptatem, dolorémque moderetur, ne possit mentis judicium pervertere, meritò *custos prudentiæ* nuncupatur.

2. Temperantia est virtus servans mediocritatem in expetendis, & fruendis ijs rebus, quæ gustum tactùmve

ve aliquâ voluptate afficiunt.

3. Differentia temperantiæ petita est, partim ab objecto interno, partim ab externo: objectum internum est cupiditas; externum, voluptas, aut potiùs ea quę voluptatem adferunt. Temperantia enim non eo tantùm modo, quo reliquæ virtutes, voluptatem spectat, nempe quatenus comes est affectuum, & operationum nostrarum; sed etiam, quatenus animo proposita, sui consequendi, ac fruendi cupiditatem in illo excitat.

4. Temperantia non solùm circa voluptatem, sed etiam circa dolorem occupata est, hoc est, circa ea quæ dolorem adferunt. Nec tamen hâc in parte cum fortitudine convenit. Nam fortitudo versatur circa dolorem ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν λυπηρῶν, id est, *quum ingruunt molesta*: temperantia, ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἡδέων, id est, *quum non obtingunt res jucundæ*: *lib.* 3. *Eth. cap.* 11.

5. Temperantia non versatur circa omnes voluptates promiscuè: nam

τὰς ἡδονὰς ψυχικὰς, οὔτε σώφρονες, οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται. id est, *qui animi voluptatibus dediti sunt, neq; temperantes, neq; intemperantes appellantur. lib. 3. Eth. cap.* 10. Nimirum, quia hæ voluptates non sunt excessu vitiosæ, sed quò majores eò meliores, ut 9. cap. dictum est. Quod si cui interdum noxiæ sunt (veluti siquis præ nimio ardore discendi res mathematicas, alia quædam negligat magis necessaria) fit id haud dubiè per accidens.

6. Non versatur etiam temperantia per se circa voluptates, quæ ex visu, auditu, atque odoratu percipiuntur. Nam ne ii quidem, qui hisce dediti sunt per se temperantes dicuntur aut intemperantes. *l. 3. Eth. c.* 10. Neq; etiam excessus hic cavendus est, quasi per se vitiosus sit; sed hactenus tantùm, ne impediat actiones eas, quæ per se bonæ sunt, & sine culpa non possunt omitti.

7. Relinquitur ergò, temperantiam solùm versari circa voluptates eas, ὧν καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα κοινονοῦ. Id est, *quæ*

 nobis

nobis cum reliquis animantibus communes sunt. Nimirum quæ ex gustu, & tactu percipiuntur. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10. Hæ enim, quia serviles sunt, ac belluinę, ipso excessu per se vitiosæ sunt, ideóq; virtute moderandæ.

8. Circa voluptates ex visu, auditu, ac ~~tactu~~ olfactu, temperantia versatur per accidens, quatenus scilicet memoriam refricant, aut spem faciunt earum voluptatum, quæ ad gustum aut tactum directè spectant. *lib.* 3. *Eud. c.* 2. Nam etiam belluæ voluptatem ex hisce sensibus hoc modo percipiunt: per se non item. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10.

9. Gustus sapores judicat, tactus percipit ac fruitur. Quare videtur temperantia circa tactum magis, quàm circa gustum versari. *lib.* 3. *Eth. cap.* 13. Imò videtur τῇ μὲν δόξῃ περὶ δύο τῶν αἰσθητῶν, τῆς τὸ γευστὸν, καὶ τὸ ἁπτόν· τῇ δ' ἀληθείᾳ, τῆς τὸ ἁπτόν. id est, *opinione quidem est circa obiecta duorum sensuum, gustus & tactûs, sed reverà, circa obiectum tactûs. lib.* 3. *Eud. c.* 2. Intemperantia

enim οὐ πάνυ χαίρουσι τῇ κρίσει τῶν χυλῶν, ἢ οὐχ· ἀλλὰ τῇ ἀπολαύσει, ἢ γίνεται πᾶσα δι' ἁφῆς. Id est, *non admodum delectantur saporum judicio, aut planè non; sed fruitione, quæ tota in tactu efficitur.* Ideòq; *Philoxenus* quidam sibi optabat collum haud minùs longum, quàm collum gruis, ὡς ἡδόμενος τῇ ἁφῇ, id est *quia delectabatur tactu, lib.3. Eth. cap.* 10.

10. Sed in voluptatibus ad tactum pertinentibus discrimen constituendum est. Sunt enim aliæ liberales, aliæ serviles ac belluinæ, liberales sunt, quę ex frictione, aut califactione percipiuntur, quæq; per totum corpus sparsæ sunt, quæ hinc exceptæ debent intelligi. Quare efficitur proprium temperantiæ objectum esse voluptates serviles, quæ tactu in determinatis corporis partibus, ex cibo, potu, aut venere percipiuntur. *lib.3. Eth. cap.* 10.

11. Officium viri temperantis est, illicitas, & inhonestas voluptates aversari, licitas moderatè appetere, ac frui eo, quo oportet, modo; & non immo-

deratè dolere, si fortè ne licitis quidem voluptatibus frui licet. Licitæ voluptates sunt, quæ conducunt ad sanitatem, ἢ πρὸς εὐεξίαν, id est, *ad bonam corporis habitudinem*, quæque non sunt ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, ἢ παρὰ τὸ καλὸν, id est, *supra modum rei familiaris, aut præter decorum. l. 3. Eth. cap. 11.* Adeóq; quæ neq; divinâ, neque civili lege prohibitæ sunt.

12, Temperantiæ in excessu opponitur ἀκολασία, id est *intemperantia:* defectus proprio caret nomine, διὰ τὸ μὴ πολὺ γίνεσθαι. id est, *quia pauci reperiuntur qui in defectu peccant*, Si cui enim nihil fuerit jucundum, nihílq; differre alterum ab altero videatnr, αἰσθητὸς αὖ εἴη, καὶ πόρρω τοῦ ἀνθρώπου εἶναι. id est *si profectó stupidus fuerit, & ab humanitate remotissimus. lib. 3. Eth. cap. 11.*

13. Vocabulum ἀκόλαστος à pueris aptissimâ similitudine translatum est ad intemperantes. Nam quemadmodum puer ὁ μὴ κολαζόμενος, id est *qui non castigatur*, cupiditatem potiùs, quàm pædagogum sequitur ducem; ira quoque,

nil

nisi τὸ ἐπιθυμητικὸν à ratione castigetur ac coërceatur, sensim vires acquirit, & primò contra rationem insurgit, eamq; tandem elidit, atque evertit, suóque vivit arbitratu, ut fieri solet in intemperante. *lib, 3. Eth. cap. 12.*

14. Intemperans, & in voluptate peccat, & in dolore; ἀναίσθητος, in voluptate tantùm. Intẽperans enim voluptatibus invitus caret; ἀναίσθητος, sûapte sponte. Ideóque intemperans peccat, & quia omnes voluptate promiscuè expetit, iísque nimis cupidè fruitur, & quia nimis dolet, si desideratis voluptatibus non potest frui. At ἀναίσθητος solummodò peccat, quia omnes voluptates aspernatur. Non potest autem peccare in dolore, quem fortè capiat ex usu voluptatis; quia voluptas nemini invito obvenire, ac proinde, neque dolorem adferre potest.

15. Voluptas iu vnoquoque desiderium sui, & cupiditatem excitat. Id enim quisque expetit quod sibi jucundum est. Cupiditates vel naturales sunt,

& toti ſpeciei communes, ut cupiditas cibi, potûs, & veneris: aliæ adventitiæ & vnicuique peculiares, ut cùm quis hunc vel illum cibum, potum, aut venerem expetit. Non enim omnes eodem cibo aut potu capiuntur, ſed alius alio. *l.3. Eth.c.11.* Hinc ſequitur, voluptates alias communes eſſe, alias proprias ac peculiares, ut *cap.9.* dictum eſt.

16. In cupiditatibus, ac voluptatibus naturalibus ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι, καὶ ἐφ' ἑνὶ, ὅτι τὸ πλεῖον. id eſt, *pauci peccant, atque in uno modo*, nempe *in exceſſu*. Non enim peccant, qui cibi & potûs tantum ſumunt, quantum ſatis ad ſedandum famem, aut ſitim: at edere aut bibere quæcunque offeruntur, ἕως ἂν ὑπερπλησθῇς, id eſt, *donec plenior ſis, quàm naturæ neceſſitas poſtulat*, nihil aliud eſt, *quàm* ὑπερβάλλειν τὸ κατὰ φύσιν τὸ πλήθει. id eſt, *modum naturæ convenientem copiâ ſuperare. lib.3. Eth.c.11.* Hujuſmodi homines appellantur γαστρίμαργοι, id eſt, *helluones, gluttones, comedones, ventres.*

17. In cupiditatibus ac voluptatibus propriis,

propriis, πολλοὶ γὰρ πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι. Id est, *multi peccant & multis modis.* Intemperantes enim ἢ γὰρ βάλλουσι ἢ τῇ χαίρειν οἷς μὴ δεῖ, ἢ τῷ μᾶλλον, ἢ ὡς οἱ πολλοὶ, ἢ μὴ ὡς δεῖ, ἢ μὴ ᾧ δεῖ, id est, *modum superant, vel quòd iis rebus delectentur quibus non oportet, vel quòd nimiùm delectentur, vel quòd ita ut vulgus, vel quòd non ita ut oportet, vel quòd non quâ parte oportet,* & si quæ aliæ circumstantiæ in fruendis voluptatibus observandæ sunt. *lib.* 3. *Eth. cap.* 11.

18. Intemperans omnia, quæ iucunda sunt, aut certè quæ iucundissima sunt, ita avidè concupiscit itaq; à suâ cupiditate trahitur, ut illa omnibus rebus habeat potiora. Διὸ γὰρ λυπεῖται, καὶ ἀπορεγόμενον, καὶ ἐπιθυμῶν· μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία. id est, *Ideò dolore angitur, & cùm voluptatibus potiri non potest, & cùm eas concupiscit: semper enim cupiditas cum dolore conjuncta est. lib.* 3. *Eth. cap.* 11. Atque hàc etiam in parte modum excedit.

19. Intemperantia deterior est ig-

naviâ„ & timiditate. Primò, quia actiones singulares, quibus comparatur temperantia, magis sunt voluntariæ, quàm quibus comparatur fortitudo: illæ enim circa voluptates versantur, hæ circa dolores: quorum illæ optabiles sunt, hæ verò fugiendæ. Deinde, quia facilius est, voluptatibus moderatè expetendis & perfruendis, quàm periculis intrepidè adeundis, ac sustinendis assuefieri: illud enim crebras habet occasiones, & sine periculo; hoc raras, & cum periculo conjunctas. *lib. 3. Eth. cap. 12.*

20. Temperantia dividitur in frugalitatem & castitatem. Frugalitas est temperantia in cibo aut potu: quæ in cibo est, abstinentia; quæ in potu, sobrietas dici consuevit. Quanquam hæc vocabula sæpè confunduntur.

21. Frugalitati in excessu opponitur voracitas, & ebrietas; illa in cibo, hæc in potu: in defectu, nimia à cibo, vel potu abstinentia. Voraces, aut ebrii sunt, qui quantitate cibi, aut potûs, corpus onerant, & mentem impediunt, ma-

majorèmque ſuavitatis, quàm ſanitatis, aut facultatum ſuarum rationem habent: abſtinentia non eſt vitioſa, niſi cùm eſt noxia.

22. Càſtitas eſt temperantia in venere, & rebus ad venerem ſpectantibus: ut ſunt colloquia, geſtus, baſia, & id genus alia.

23. Caſtitas vel in coniugio ſervanda eſt, vel extra coniugium, in coniugio modus eſt adhibendus in venere: extra coniugium omnis venus illicita eſt.

24. Caſtitati in exceſſu opponitur libido, & impudicitia; in defectu, nimia à venere abſtinentia. Libido in animo eſt; impudicitia in verbis, geſtibus, & actionibus. Vtraque locum habet, tum inter conjugatos, tum inter cœlibes. Coniuges non ſolùm libidinoſi aut impudici ſunt, cùm violant leges communis tori; ſed etiam cùm petulanter inter ſe conſuescunt. Abſtinentia à venere in coniugatis tantùm, non in cœlibe, poteſt eſſe vitioſa.

CAP. XVI.

De Liberalitate, & Magnificentia.

§. 1.

LIberalitas à libero dicta, (non quia liberis debetur, ſed quia à libero animo proficiſcitur) definitur virtus ſervans mediocritatem in appetendis, dandis, & accipiendis pecuniis.

2. In hac definitione externum, & internum liberalitatis objectum expreſſum eſt. Objectum externum ſunt χρήματα. id eſt, *pecunia*. χρήματα vocantur ea omnia, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται. Id eſt, *quorum æſtimationem nummus metitur. lib. 4. Eth. cap. 1.* Objectum internum eſt pecuniæ cupiditas.

3. Officium liberalitatis in dando, & in accipiendo poſitum eſt; præcipuè tamen in dando. Primò, quia liberalitas in uſu magis quàm in poſſeſſione poſita eſt:

est: atqui dare ad usum, accipere ad possessionem spectare videtur. Secundò, quia virtutis magis est τὸ δ' ποιεῖν, ἢ τὸ δ' πάσχειν, id est, *benè de altero mereri, quàm beneficio affici*; (illud enim honestum est, hoc utile. *lib.* 8. *Ethic cap.* 13.) Et, τὰ καλὰ πράττειν, ἢ τὰ αἰσχρὰ μὴ πράττειν, id est, *agere quod honestum est, quàm non admittere turpitudinem.* Atqui dare est δ' ποιεῖν, accipere δ' πάσχειν: & qui rectè dat, honestè agit; qui accipit, sibi cavet à turpitudine, dum non accipit, nisi quomodo oportet. Tertiò, quia gratia, & laus danti potiùs, quàm accipienti tribuitur Quartò, quia difficilius est sua dare, quàm accipere, imò etiam, quàm non accipere aliena. Quintò, quia liberalis magis dando, quàm accipiendo amorem sibi conciliat. *lib.* 4. *Eth. cap.* 1. Hisce adde dictum Servatoris nostri, Beatius est dare, quàm accipere. *Actor.* 20. 35

4. Quod etiam in accipiendo sit posita liberalitas, hinc colligendum est Primo, quia usque dare non potest, qui nihil

nihil unquam recipit. Deinde, quia, qui nihil ab aliis accipere vult, damnare videtur eos, qui accipiunt.

5. In dando ſpectari debent, finis, perſonæ, quantitas & qualitas beneficiorum, tempus, locus, & animus. Finis liberalitatis idem eſt, qui omnium virtutum, nempe τὸ καλὸν. Quare qui beneficia, vel lucri, vel honoris, vel voluptatis causâ largiuntur, avari, ambitioſi, intemperantes, & quidvis potiùs ſunt quàm liberales. Non enim beneficium eſt, quod in quæſtum mittitur. *Sen. lib. 4. de ben. c. 14.* Nam à beneficio abeſſe debet negotiatio. *Idem lib. de ben. cap. 12.*

6. In perſonis conſideranda eſt dignitas. Nam ſicuti beneficia malè locata, ne beneficia quidem ſunt; ita beneficium dando accepit (ut ait *Seneca*) qui digno dedit. Quare non ſunt quibuſvis danda beneficia, ὡς ἔχῃ διδόναι, οἷς δεῖ, id eſt, *ut ſuppetat, quod poſſit dari dignis. lib. 4. Eth. cap. 1.* indigni omnes ſunt, quos novimus eſſe improbos. Inter

ter probos ii digni censeri debent, quorum vel egestas, vel benevolentia, vel merita nobis sunt abundè perspecta. Hâc in parte bifariàm peccatur: & cùm datur indignis, vel cùm non datur dignis, utrumque cavet liberalis quantum potest: ægriùs tamen fert, εἴτι δέον μὴ ἀνάλωσεν, ἢ εἰμὶ δέοντι, id est, *se, cum res postularet, non fecisse sumptus, quàm fecisse, cùm non postularet lib.* 4. *Eth. cap.* 1.

7. In quantitate beneficiorum primùm habenda est ratio sui ipsius, deinde accipientis. In seipso considerandæ sunt facultates & decorum. Non debent ergò beneficia exhaurire nostras facultates, ut non suppetat, quod deinceps detur. Non debent etiam esse sordida, aut infra dignitatem nostram. In accipiente consideranda sunt egestas, benevolentia, & merita. Egestatis & benevolentię causâ dantur beneficia; meritorum causâ, redduntur. Quæ egenis tribuuntur, sat magna sunt, si satis prosunt: Beneficium enim unus in

fame

fame panis, & ardentibus ſiti, vixque ſpiritum per ſiccas fauces trahentibus monſtrare fontem. *Sen. lib. 3. de ben. cap:* 8. In benevolentia aliorum erga nos illud in officio eſt, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. *Cic: lib:* 1. *Offic.* Si referenda ſunt beneficia benè de nobis meritis, majore menſurâ reddenda ſunt, ſi anguſtia non obſtat rei familiaris.

8. In qualitate beneficiorum ſpectanda eſt utilitas, & juſtitia. Eâ liberalitate utendum eſt quæ profit amicis, noceat nemini. *Cicero lib:* 1. *offic:* Quæ accipientibus nocitura ſunt, ea vel petentibus negare beneficium eſt. Sic frigida ægris negamus, & lugentibus ac ſibi iratis, ferrum; aut amentibus, quicquid contra ſe uſurus ardor petit. *Sen. lib:* 2. *de ben: cap:* 14. Injuſta ſunt beneficia quæ aliis eripiuntur. Non enim minùs iniuſti ſunt, qui aliis eripiunt, quæ aliis largiantur, quàm ſi iſta in rem ſuam converterent. Liberalitas ergò debet de ſuo largiri. *lib:* 3. *Eth: cap:* 1.

Nihil

Nihil enim est liberale quod non sit idem iustum. *Cic: lib: 1. Off.*

9. In tempore spectatur celeritas. Nam bis dat, qui citò dat. Minuit enim beneficii magnitudinem cunctatio. Nam cùm in beneficio iucundissima sit tribuentis voluntas, multùm detrahit beneficio, qui nolentem tribuisse se, ipsâ cunctatione testatus est, ac non tam dedisse, quàm non retinuisse. *Sen: lib: 2. de ben: cap: 1.* Citò dare, est petitionem indigentis dando antevertere. Nihil enim cariùs constat, quàm quod precibus emitur. Itaque cùm molestum sit verbum Rogo, huius facienda est gratia amico, & cuicumque, quem amicum sis promerendo facturus. *Sen: ibid. cap: 2.* Atque hoc sanè in liberalitate est optimum: si tamen alterius indigentia non est per se perspecta, optimo proximum est, plura rogantis verba intercidere, ne rogati videamur. *Senec: Ibid.*

10. De loco sic statuendum: beneficia quæ honoris causâ tribuuntur, vel bene-

benevolis, aut benemeritis, apertè & publicè tribui poſſunt: ita tamen ut abſit oſtentatio. Quæ tribuuntur egeſtatis ſublevandæ causâ, privatim & clam danda ſunt; Ea enim vulgare, nihil eſt aliud, quàm accipientis inopiam exprobare. Interdum etiam vel inſcienti atque ignaro beneficium tribuendum eſt; cùm ſcilicet egeſtatem ejus ſublevare volumus, cui ægrè eſt aliorum opibus indigere.

11. In animo dantis requiritur ἱλαρότης, id eſt, *hilaritas*. Qui enim dando contriſtatur, pecuniam honeſtis actionibus anteponit. *lib:* 4. *Eth:cap:* 1. Hilaritas animi in vultu & verbis apparere debet: ne ſilentium: aut loquendi tarditas triſtitiam imitata, corrumpat beneficia vultu negantium promiſſa. Quantò meliùs adjicere bona verba bonis rebus, atque etiam familiarem querelam; *Iraſcor tibi, quòd cùm aliquid deſiderâſſes, non olim ſcire me voluiſti. Ego verò mihi gratulor, quòd experiri animum meum libuit. Poſteà quicquid deſi-*

desiderabis, tuo jure exiges. Sen: Ibid: cap: 3.

12. In accipiendo, viro liberali observandum est: Primò, ut non sit petax. Rarò enim petendum est beneficium, & non nisi in urgente necessitate; nunquam repetendum, quasi debitum. Æquissima quidem vox est, est & jus gentium præ se ferens, *Redde quod debes*; sed in beneficio turpissima. Quanquam non potest reddi beneficium petenti; Interit enim beneficij natura, si transit in mercedem. Secundò, ut oblata beneficia accipiat quidem, sed verecundè, οὐ γάρ ἐστι τοῦ εὐποιοῦντος εὐχερῶς εὐεργεθεῖσθαι, id est, *non est hominis benefici, promptè beneficium accipere. lib: 4. Eth: cap: 1.* Tertiò, non debet accipere ab iis, quibus nollet dedisse: veluti ab improbis, aut tyrannis. Grave enim est debere cui nolis. Quartò, non etiam quidvis accipiendum est, sed id tantùm quod rectè datur: hoc est, quod neq; danti, neq; accipienti ignominiosum est, aut noxium. Imprimis caven-

da

da ſunt beneficia viſcata.

13. Liberalitati opponuntur ἀσωτία, id eſt, *prodigalitas*, & avaritia. Ἄσωτος dicitur, quaſi ὁ δὲ αὐτὸν ἀπολλύμενος. Id eſt, *qui ipſe ſe perdit*. Nam perditio quædam ſuiipſius videtur eſſe ἡ τῆς οὐσίας φθορὰ, id eſt, *facultatum interitus*; præſertim τοῦ ζῆν διὰ τούτων ὄντος. Id eſt, *cùm hiſce vitam tueamur*. *lib*: 4. *Eth*: *cap*: 1.

14. Prodigalitas & avaritia diversâ ratione, & exceſſus eſt, & defectus. Prodigalitas eſt exceſſus in dando, defectus in accipiendo: contrà, avaritia eſt defectus in dando, & exceſſus in accipiendo. Quod ſi prodigi interdum etiam accipiendo peccent in exceſſu, illud per accidens contingit. Quia enim volunt uſque largiri; cùm ſua prodegerunt, coguntur aliunde rapere, quod alijs largiantur. *lib*: 4. *Eth*: *cap*: 1.

15. Avaritiæ tria ſunt genera. Primum genus eſt eorum qui in dando tantùm peccant, in accipiendo modum ſervant; idque vel διάπνα ἐπείκειαν καὶ

εὐλάβειαν

ἐυλάβειαν τῶν αἰσχρῶν, id est, *probitate quâdam adducti, aut studio fugiendæ turpitudinis:* vel διὰ φόβον, id est, *præ metu*, ne scilicet si accipiant, cogantur majora reddere. Hujusmodi homines vocantur φειδωλοὶ, γλίσχοι, κίμβικες, κυμινοπρίσται. Id est, *præparci, tenaces, sordidi, cumini sectores.* Secundùm genus eorum est, qui in accipiendo peccant, ut lenones, perductores, meretrices, fures fœneratores, atque adeó universum genus αἰσχροκερδῶν. Tertiũ, genus eorum est, qui & in dando simul & in accipiendo peccant, atque hi haud dubiè sunt deterrimi. *Ibid.*

16. Avaritia multò deterior est prodigalitate. Primò, quia prodigus ἐυίατος ἐστὶ καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας, καὶ ὑπὸ τῆς ἀπορίας: id est, *facilè sanari potest, aut ætatis maturitate, aut inopiâ.* Nam cum eadem illi conveniant, quæ liberali, dare scilicet, & non accipere, facilè potest ad medium pervenire, & dare atque accipere ut oportet. At avaritia senio augetur simul & innopiâ. Secundò, quia prodigus

digus multis prodeſt; at avarus ne ſibi quidem ipſi. *lib. 4. Eth. cap. 1.*

17. Magnificentia eſt virtus ſervans mediocritatem & decorum in magnis ſumptibus. Differt enim gradu potiùs, quàm ſpecie à liberalitate. Verſatur enim circa actiones pecuniarias ut liberalitas; non quidem circa omnes promiſcuè, ſed ſolùm περὶ τὰς δαπανηρὰς, id eſt, *circa ſumptuoſas*, ſive quod eodem redit, occupata eſt ſolummodò in faciendis ſumptibus. Atque in his ὑπέρχει τὴν ἐλευθεριότητος μεγέθει, id eſt, *liberalitatem ſuperat magnitudine*. Quod vel ipſum nomen indicat. Nam μεγαλοπρεπεία nihil aliud ſonat, quàm ἐν μεγέθει πρέπουσα δαπανή, id eſt, *in magnitudine decorus ſumptus. lib. 4. Eth. cap. 2.* Ex quo ſequitur virum magnificum etiam liberalem eſſe, ſed liberalem non eſſe continuò magnificum.

18. Decorum, quod magnificus obſervat, in eo poſitum eſt, ut ſumptus operibus, & opera ſumptibus, & ambo facultatibus reſpondeant. Atque hujuſmodi

modi ſumptus facit non oſtentationis, ſed honeſtatis causâ, idq; ἱλαρῶς καὶ περιττῶς, id eſt, *hilariter & prolixè*, magiſque ſpectat πῶς κάλλιστον καὶ πρεπωδέστατον, ἢ πόσου, καὶ πῶς ἐλαχίστου. Id eſt, *quomodo opus quàm pulcherrimum & quàm maximè decorum, quàm, quanti, & quàm minimò efficiatur ſumptu. Ibid.*

19. Opera quæ molitur, vel publica ſunt: ut, templa & quæ ad templa ſpectant, noſocomia, xenodochia, Academiæ, collegia, & reditus eo pertinentes, curiæ, palatia, fora, porticus, pontes, fontes, & id genus alia: vel privata; ut, ædes, horti, prædia, ſupellex, veſtes, &c. In operibus publicis præcipuè quidem magnificentia conſiſtit, ſed & in privatis rebus elucet aliquo modo.

20. In publicis operibus non ſolùm ſplendor, ſed etiam utilitas publica ſpectanda eſt, & diuturnitas. Nam facilis eſt in luxum lapſus, ſi quis ingentes ſumptus & ſæpè facit in res momentaneas, ut in ludos, ſpectacula, & id genus alia. Et, ſi opus diuturnum quidem

quidem sit, sed nullam præbet utilitatem civibus, minimè videtur id tanquam virtutis opus esse commendandum. Quo in genere meritò quis posuerit Regum Ægyptiorum pyramides, non sine profusâ opum ostentatione in usum sepulchrorum conditas.

21. Magnificentia non cadit in privatos ac plebeios; sed tantùm in magistratus, & viros illustres, ac principes. Plebeijs enim aut opes non suppetunt, ad faciendos sumptus, aut operibus decorum detrahit obscuritas. In iis tamen, quæ semel invita fiunt, aut raro, ut in nuptijs, & similibus rebus, privati possunt aliquam qualemcunque magnificentiam exercere.

22. Magnificentiæ in excessu opponitur βαναυσία, id est, *luxus*; & ἀπειροκαλία, id est, *imperitia decori*; in defectu μικροπρέπια, id est, *sordes*.

23. Βάναυσοι & ἀπειρόκαλοι dicuntur qui obscuritatis suæ immemores illustrium virorum mores imitantes, vel facultates suas exhauriunt, vel splendorem

rem quærunt sibi indecorum: veluti si sutor aut sartor sibi principe dignum ædificet palatium, aut curet fieri marmoreum tumulum: tum qui magnos sumptus faciunt, in opera vel non satis splendida, vel nullam utilitatem, neq; publicè, neque privatim habitura.

24. Μικροπρεπεῖς dicuntur, qui nimis anxiè & parcè sumptus præbentes, operibus detrahunt splendorem.

CAP. XVII.

De Magnanimitate & Modestia.

§. 1.

Magnanimitas, (Grecè μεγαλοψυχία dicitur) hoc loco non significat fortitudinem, ut sæpè, sed virtutem quæ servat mediocritatem in cupiditate & studio magnorum bonorum.

2. Objectum magnanimitatis externum, est honor; internum, honoris cupiditas.

piditas. Magnanimitas enim in magnis est, ut ipsum nomen indicat. Μεγαλόψυχος enim dicitur ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὤν. Id est, *qui cùm sit magnus, magna se mereri existimat*. At inter bona externa nihil majus est honore, ut qui ipsi Deo tribuitur, καὶ οὗ μάλιστα ἐφίενται οἱ ἐν ἀξιώματι, καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον, id est, *& quem ii, qui in magistratu sunt, maximè expetunt, quodq; rerum pulcherrimarum præmium est, lib: 4. Eth: cap: 3.*

3. Officium magnanimi est, magnos honores decenter expetere, oblatos modestè admittere, diligenter tueri ac conservare. Est ergò magnanimus τῷ μὲν μεγέθει, ἄκρος· τῷ δὲ δεῖ, μέσος, id est, *magnitudine summus; at quatenus ita ut oportet, honoribus studet, medius. Ibidem.*

4. Fundamentum quo studium magnorum honorum nititur, est ipsa virtus. Magnanimus vir optimus est, habétque in unaquæque virtute magnum aliquid atque excellens, ipsaque magnanimi-

ta

τας κόσμος τίς ὄντι τῆς ἀρετῆς. Id est, *virtutum quoddam ornamentum est*. Nam majores eas efficit, atque ampliores. *Ibid.* Quare, cùm honores sint præmia, & veluti merces quædam virtutis, justum est, ut virtuti ac meritis eorum, quibus tribuuntur, respondeant, & magnis ac magnâ virtute præditis, cedant magni; & mediocres ijs, in quibus mediocres virtutes sunt.

5. Magnanimus ergò non ambit nisi magnos honores, & à bonis ac claris tantùm viris deferri solitos; idque non nimis cupidè aut sollicitè, ne rem novam sibi, ac insolitam, sed ut meritam virtutis sibi debitam, petere videri possit. Quam etiam ob causam non effusè gaudet, si fortè magnis honoribus à bonis viris afficiatur, sed moderatè, ὡς τῶν οἰκείων τυγχάνων, ὃ καὶ ἐλαττόνων. Id est, *quasi scilicet sua, vel etiam virtute suâ minora consecutus*. Interim eos æquè bonique consulit: quia novit, sibi nihil posse majus honore tribui. Honores, qui sibi à vulgo, vel ob res

parvas, tribuuntur, non aliter negligit, quàm ignominiam; existimans, neque illos, neque hanc ad se jure pertinere. *Ibid.*

6. Porrò magnanimus non in honore solùm, sed etiam in divitiis ac principatu, in omni deniq; fortunâ moderatũ sese præbebit, καὶ οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔσται, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος. Id est, *neque in secundis rebus efferetur lætitiâ, neque in adversis superabitur mærore.* Nam cui ne honor quidem magnus est, ei principatus aut divitiæ non potuerunt esse tanti, ut eos immoderatè appetat, aut nimis cupidè possideat. Novit quidem, τὰ εὐτυχήματα συμβάλλεσθαι πρὸς μεγαλοψυχίαν, id est, *res secundas ad magnanimitatem conducere*: sed tum demum, cùm bonis viris obtingunt. Est quidem solus vir bonus τιμητὸς, id est, *honore dignus*: si cui tamen virtus obtingit cum fortunâ μάλλον ἀξιοῦται τιμῆς, id est, *honore dignior habetur.* Quibus verò sine virtute talia bona obtingunt, hi non magnanimi, sed ὑπερόπται καὶ ὑβρίσται

ὑβελσας, *contemptores & contumelioſi* evadunt, quia alios faſtidiosè, & cum injuria deprimunt. Quia in re etſi ſimiles magnanimo videri poſſint, plurimùm tamen ab iis diſtant. Nam cùm magnanimus tamen τῶν ἄλλων καταφρονεῖ, i.e. *alios deſpicit*, juſtè illud facit. ὀρθῶς γὰρ κρίνει. Id eſt, *rectè enim de unoquoque judicat*, & magnos magni, parvos parvi exiſtimat: & illos ſibi pares, hos inferiores ſe eſſe judicat. *Ibidem.*

7. Hæc magnanimi in utraque fortunâ moderatio, non eſt Stoica quædam ἀπάθεια. Nam certè gravioribus caſibus afficitur, ut hominem decet, ſaltem cùm ſine arbitris eſt. Et hos tamen ipſos ita fert, ut nihil faciat præter dignitatem ſuam. Imprimis cavet, ne ſit ὀλοφυρτικὸς ἢ λιτητικὸς, id eſt, *querulus aut ſupplex*. Id enim hominis eſt nimiam curam in res humanas conferentis. *Ibid.*

8. Magnanimus neminem metuit. Hinc fit ut ſit φανερόμισος καὶ φανερόφιλος, id eſt, *ut apertè ſe vel inimicum, vel*

amicum profiteatur; utque veritatem potiùs curet, quàm opinionem, omniáque agat & dicat apertè, nihil dissimulet, nisi fortè apud vulgus. Ex quo sequitur, nihil difficilius magnanimo esse, quàm alterius nutu atque arbitratu vivere: est enim hoc servile. *Ibid.*

9. Magnanimo nihil est magnum præ se ac virtute suâ. Quare non est θαυμαστικός: Id est, *non facilè quippiam admiratur*. Non est etiam μνησίκακος, id est, *memor injuriarum*. Nullas enim injurias tanti æstimat, ut non negligendas eas putet, ac pro nihilo ducendas potiùs, quàm vindicandas. Præterea non est ἀνθρωπολόγος. Neque enim de se, neque de alijs libenter loquitur: nam neq; ut ipse laudetur, magnoperè curat, neque ut alii reprehendantur. Quare non est ἐπαινετικός, id est, *laudator* sui scilicet ipsius; οὐδὲ κακολόγος, id est, *neq; maledicus*, ne quidem in inimicos. *Ibid:* Quod additur, εἰ μὴ ἀδικεῖται, id est, *nisi illatâ contumeliâ provocatus*, directè pugnat cum Servatoris nostri

ſtri præcepto, *Mat. cap. 5. verſ. 44.*

10. Magnanimus omnia metitur virtutis ac dignitatis ſuæ ſplendore, nihil enim judicat virtute aut honore majus. Quare non patitur voluptate, aut dolore, aut quæſtu, aut damno, aut injurijs, aut ullâ aliâ re virtutis ſuæ curſum interrumpi: quin ipſam vitam virtuti & honori poſtponit. Non eſt quidem φιλοκίνδυνος, aut μικροκίνδυνος, ſed, μεγαλοκίνδυνος, hoc eſt, *non temerè ſe, aut parvis periculis objicit, ſed magnis*, & magnâ neceſſitate urgente: atque in ijs ἀφειδὴς ἐστι τῦ βίυ, id eſt, *non parcit vitæ ſuæ*; ſed ſtatuit gloriosè potiùs moriendum, quàm vivendum periculis turpiter declinatis. Si tamen interdum fugiendum eſt, exiſtimat non eſſe fugiendum ſibi παρεικέναι, id eſt, *manibus demiſſis*, aut manuum demiſſarum jactatione, ceu remigio quodam, curſum acceleranti. *Ibid.*

11. Magnanimus paucas res aggreditur, ſed magnas & celebres: atque in his ipſis cunctator eſt, niſi ubi mag-

nus honor proponitur. *Ibid.*

12. Beneficia libenter dat: non accipit, (nedum ut petat) nisi cum verecundia: illud enim præstantioris, hoc inferioris hominis est. Si quæ tamen accipit, ea statim majore mensurâ compensat; & benè de se meritum novo beneficio devincit. Hinc fit, ut datorum citiùs, quàm acceptorum beneficiorum, memoriam deponat: libentiùsque audiat commemorari quos ipse beneficiis affecit, quàm à quibus beneficiis affectus est. Præterea ita comparatus est, ut res pulchras ac splendidas, easque steriles malit possidere, quàm fructuosas, & utiles. *Ibid.*

13. Magnanimus alijs se prudenter accommodat: inter magnos ac graves, magnum se ac gravem præbet; inter mediocres & humiles, gravitatem comitate temperat. Generosum enim est, inter magnos σεμνύεσθαι, id est, *gravitatem præ se ferre*: inter humiles, ridiculum est. Vtrumque enim magni animi est, & locum inter æquales tueri,

tueri, & inferiores non contemnere. *Ibid.*

14. Loca honorata rarò frequentatione aut petere honorem videatur, aut cogatur aliis sese submittere. Incessu utitur tardo, voce gravi, & oratione sedatâ: neque enim festinare solet, quia multis negotiis se non implicat, οὐδὲ σωώτονος, id est, *neque vehementer contendit*, quia nihil ei videtur esse magnum. *Ibid.*

15. Magnanimitati in excessu opponitur χαυνότης, id est, *fastus*, in defectu μικροψυχία, id est, *pusillanimitas.*

16. Χαῦνοι propriè dicuntur fungosi: & quia, quæ fungosa sunt, vento repleri solent, factum est, ut χαῦνοι dicantur hoc loco, qui virtute vacui, solâ virtutis opinione tumeant, virtutéque sibi inesse existimant, aut quæ non insunt, aut majores quàm insunt, honoréque sibi arrogent indebitos, & munera quibus gerendis omninò sunt inepti. Præterea ἐσθῆτι κοσμοῦνται καὶ χλιδαῖς, id est, *ornatum sibi quærunt ex vestitu*

atque habitu corporis, & similibus alijs: divitias jactant, quasi ex his honorem consecuturi: & quod caput rei est, alios præ se contemnunt. *Ibid.*

17. Pusillanimes sunt animo adeò dejecto, ut omnes honores promiscuè negligant, etiam eos qui sibi jure meritò debentur.

18. Neutri duorum videntur esse κακοί, id est, *mali*, ὐ δὲ κακοπαθοί εἰσι, id est, *aliis enim non sunt autores mali*. Vtriq; tamen peccant: nam fastuosi, sunt ἀλίσκοι, id est, *stulti*; pusillanimes, ὀκνηροὶ, id est, *tardi segnes*. Quare utrique reprehendendi, illi, quia se ijs honoribus, ac muneribus ingerentes, quibus gerendis sunt impares, Reip. non parùm nocent: hi, tum quia suis se bonis spoliant, quibus digni sunt, malámque de se opinionem apud alios concitant; tum quia Reip. sese subducunt, cui poterant utilem operam navare; tum denique hâc ipsâ de sese opinione deteriores evadunt. *Ibid.*

19. Modestia hoc loco non sumitur pro

pro *continentia aut moderatione cupiditatum*, ut ſumitur à *Cicerone. lib. 3. ad Heren.* non pro ἐυταξία, ut lib. 1. *Off.* non etiam pro temperantiâ, ut *lib. 3. Tuſc.* Sed pro ea virtute, quæ ſervat mediocritatem in cupiditate, & ſtudio mediocrium, & parvorum honorum. Modeſtia enim ita ſe habet ad magnanimitatem, ut liberalitas ſe habet ad magnificentiam. Vtrobique non objectorum diverſitas, ſed ejuſdem objecti diverſa quantitas duas virtutes facit, gradu potiùs, quàm ſpecie differentes. Quare ut in magnis honoribus magnanimus, ita in parvis & mediocribus ſe debet gerere modeſtus.

20. Modeſtus eos ſolùm honores ambit, qui ſuæ virtuti ac meritis debentur, quoúſque præſentis ſtatus Reip. & occaſio temporum ſine difficultate indulget.

21. Cum modeſtiâ conjuncta eſt animi æquabilitas & humilitas: neque enim effusè gaudet vir modeſtus ob honores conceſſos, nec immodicè do-

let ob negatos aut ereptos, neque se supra alios, æquè aut etiam aliquantò minùs honoratos, insolenter ac cum contemptu effert; sed tantùm locum suum sic tuetur, ut nihil aliis detrahat.

22. Modestiæ in excessu opponitur φιλοτιμία, id est, *ambitio*: in defectu, ἀφιλοτιμία, id est, *nimia animi demissio*: nisi quod sæpè fiat, ut virtus ipsa his nominibus significetur; quia nullum illi proprium nomen à *Græcis* tributum est. *lib. 4. Eth. cap. 4.*

23. Ambitiosus majores honores ambit, quàm vel sua virtus exigit, vel æquitas ac præsens temporum conditio permittit; vel æquales ac meritis suis convenientes ambit nimis cupidè. Cum ambitione ferè conjuncta est præsumptio, & superbia. Ambitiosus enim, & ea sibi arogat quæ non habet, aut saltem majora quàm habet; & alios superciliosè præ se contemnit.

24. Ἀφιλότιμος dicitur, qui nullâ honorum cupiditate ducitur: adeò ut ne deditos quidem sibi honores ambiat, ultrò

ultrò delatos vel repudiet, vel ægrè admittat, indiligenter gerat, ac nullâ planè curâ cuſtodiat.

CAP. XVIII.

De Manſuetudine.

§. 1.

MAnſuetudo primitùs videtur beſtiis tributa, quæ eſſēt cicuratæ, & manibus tractari aſſuetæ; poſteà verò adhibita ad ſignificandum animum tractabilem, & iræ ſuæ moderantem. *Græcè* dicitur πραότης: quanquam non ſatis propriè: nam quī propriè vocatur πρᾶος, nonnihil dēclinat à medio ad defectum, eò quòd non πικρητικὸς, ſed tantùm συγγνωμικὸς eſſe videatur, id eſt, non *ad ulciſcendum* ſed tantùm *ad ignoſcendum pronus*: cùm tamen mediocritati utrumq; adeſſe oporteat. *lib.4. Eth. cap.5.* Nam non minùs iraſcendum eſt, & ulciſcendum, quando oportet, quàm non iraſcendum

cendum & ignoſcendum, cùm non oportet.

2. Manſuetudo eſt virtus ſervans mediocritatem in iraſcendo & vindicando. In principe, aut Magiſtratu dicitur clementia.

3. Objectum manſuetudinis internum eſt ira: objectum externum ſunt ea omnia quæ iram provocare ſolent, ut offenſio, damnum, injuria, ignominia. ὀλιγωρία, id eſt, *contemptus* ſui & ſuorum, & id genus alia.

4. Quid ira ſit, cap. octavo dictum eſt. Hoc loco ſolùm obſervandum eſt. iram eſſe omnium affectuum vehementiſſimum, turpiſſimum, pariter ac pernicioſiſſimum. Etenim rationem violentiſsimo quodam impulſu ſede ſuâ deturbat, & vultum, totúmque corpus turpiſsimo habitu ſic deformat, ut iratus à furente ſolo tempore differre videri poſſit, niſi quod ille ſit ingenioſior nocendi. Præterea, cùm animus flagrare cœpit dirâ illâ cupiditate vindictæ, ſit impotens ſui, & non decoris tantùm,

tantùm, ſed etiam arctiſſimarũ ſæpè neceſſitudinum obliviſcitur, ac ruit in omne genus funeſtiſſimorum flagitiorum, hoc unum ingenioſus, ut illis noceat, à quibus ſe offenſum eſſe exiſtimat: cæterùm rationis omnis & conſilii expers.

5. Quare ſi alibi, hîc certè omni ſtudio, curáque enitendum eſt, ut animus ſtatim cicuretur, & ratione ſe tractari ac duci permittat. Vbi enim mens iræ ſervit, ibi nihil rectè, nihil conſideratè fieri poteſt.

6. Ad quam rem non id videtur eſſe neceſſarium, ut omnis planè vitetur ira, ſed ut modus in irâ, atque vindictâ, & mediocritas ſervetur. Non enim omnis ira vitioſa eſt, ſed ea tantùm, quæ cum rectæ rationis iudicio pugnat. Nam ut ira immoderata, atq; intempeſtiva, & ipſa mala eſt, & multorum, & maximorum malorum cauſa; ita moderata & opportuna ira laudabilis cenſeri debet, & utilis ad alias virtutes, fortitudinem imprimis, & illam Iuſtitiæ partem quę delinquentibus pœnas irrogat,

meliùs

meliùs exercendam. Apoſtolus certè iram non damnat, ſed iræ vehementiam, & diuturnitatem: mediocrem iram aut imperat, aut permittit, cùm inquit: Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ δυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν: id eſt, *Iraſcimini, & nolite peccare: ne occidat ſol ſuper iram veſtram. Eph. 4. verſ. 26.*

7. Quod *Seneca* profert adverſus *Ariſtotelem*, prorſus falſum eſt. Si ira, inquit, rationem exaudit, & ſequitur quà ducitur, jam non eſt ira, cujus proprium eſt contumacia, ſed alio nomine appellanda eſt. *lib. 1. de ira.* Nam & irati quidam conſtant ſibi, ſeſéque continent, cùm incolumes intactòſque dimittunt, quibus iraſcuntur, & à nocendo abſtinent, etiam tum, cùm ira nondum deceſſit. Notum enim eſt illud *Platonis*; vapulares, ſi iratus non eſſem. Deinde, quoties ratio juſtam & neceſſariam vindictam decrevit delinquenti irrogandam, ira decretum illud firmat, atque efficit, ne ab injuſta miſericordia ſubvertatur.

8. Me-

8. Mediocritas in iraſcendo ſervabitur, ſi iraſcimur ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οἷς δεῖ, ἐπὶ οἷς καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὅσον χρόνον δεῖ, id eſt, *quas ob res, & quibus oportet, præterea quemadmodum, quando, & quamdiu oportet. lib. 4. Eth. cap. 5.*

9. Primùm ergò conſiderandæ ſunt cauſæ, & irritamenta iræ. Nam non levi de cauſa iraſcendum eſt; ſed tum demùm, cùm aut gloria Dei violatur, aut tranquillitas Reip: turbatur, aut noſtra vel noſtrorum ſalus periclitatur, aut exiſtimatio læditur, aut injuria nobis ac noſtris petulanter infertur.

10. Secundò habenda eſt ratio perſonarum. Neque enim omnibus, à quibus cauſas iræ nobis præberi judicamus, promiſcuè iraſcendum eſt, aut ſine diſcrimine. Sunt enim qui ſuâ ſponte, vel etiam per ludibrium cauſas iræ objiciunt: in hos iuſta poteſt eſſe ira, atque indignatio noſtra. Sunt etiam qui per imprudentiam oſtendunt: his, ſi cum pœnitentia delicti veniam petunt, iraſci inhumanum eſt; modò imprudentia affectata

affectata non sit, & dolo careat. Præterea non eodem modo, neque æquè facilè irasci debemus magistratui & subditis, parentibus & liberis. Nam quibus maior debetur reverentia, in eos non tam facilis debet esse iræ locus.

11. Tertiò, modus iræ faciendus est. Turpissimum enim est, & belluâ magis, quàm homine dignum, sic irâ commoveri, ut furore potiùs, quàm consilio, aut ratione egisse videaris, ad quod te ira impellit. Et cùm primi iræ motus vehementissimi sint, iis statim ratio se debet opponere: aut si quando rationem minùs attentam ira oppressit, proximum est illud Poëtæ.

...Ne fræna animo permitte calenti,
Da spatium, tenuemq; moram:

Aut consilium Athenodori Philosophi, quod Augusto dabat, ne scilicet iratus, aut diceret, aut faceret quicquam, prius quam omnes literas Alphabeti ordine recensuisset.

12. Quartò, tempus considerandum est, & cum eo locus. Atque hic observandum

vandum est, ne in gravioribus & apertis delictis nimis tardè, aut in levioribus, & non satis liquidis, nimis citò irascamur. Imprimis irâ abstinendum est in seriis consultationibus, aut in conviviis, aliisque locis gaudio destinatis. Quod si fortè aliquid irâ dignum hic obiicitur, de ea re alio loco ac tempore agendum, idque adhibitis arbitris, ut res componatur potiùs, quàm in illicitam vindictam erumpat.

13. Quintò observandum est, ut ira non sit diuturna. Quæ enim diu fovetur, tandem in odium degenerat. Quia autem iræ causa offensa est, ea vel gratis delinquenti condonanda est, vel qualicunque satisfactione præeunte remittenda, atque ipsa adeò memoria, si fieri potest, deponenda, ne posteà ira recrudescat.

14. Ex ira vindicta proficiscitur, eáque vel defensiva vel offensiva: vindictam defensivam docendi causâ vocamus, quâ malum impulsamus; offensivam, quâ malum irritanti, aut delinquenti

linquenti inferimus. Defensivam vindictam omnibus modis esse licitam omnes homines facilè confitebuntur. Nihil enim naturæ, nihil rationi magis consentaneum, quàm malum amolimi.

15. Vindicta offensiva vel publica est, vel privata: quarum illa à magistratu, quâ magistratus est; hæc à privatis, aut à magistratu ex privata causa aut effectu exercetur. Vindicta publica, vel in hostes exercetur, vel in subditos: illa bellum, hæc pœna nominatur.

16. Bella incertum semper eventum habent, & maximis calamitatibus referta sunt: quare temerè non sunt suscipienda. Quoties tamen in pace non licet sine iniuria vivere: quoties de religione agitur, de libertatis, de patriæ, parentum, ac liberorum defensione, tam iustum quàm necessarium est, bello se finésque suos tueri; & hostium etiam fines invadere, si priores lacessiverunt. Sed cùm duo sint genera decertandi (ut inquit *Cicero*) quibus homines ius suum solent inter se tueri, unum per

discep-

disceptationem, alterum per vim; tum demùm ad posterius confugiendum est, sicuti non licet superiore. *l.* 1. *de Offic.*

17. Pœna, quæ à magistratu delinquentibus infligitur, non solùm licita est, sed etiam necessaria. Nimia enim licentia (ut inquit *Seneca*) adversus malos, crudelitas est adversus bonos. Nam cùm mali solâ pœnæ formidine à peccatis deterreantur, pœnâ sublatâ, quicquid libet, sibi licere existimabunt, omniáq; jura societatis evertent, & qui potentiores sunt, cæteros habebunt arbitrio suo obnoxios. Quare ita probanda est mansuetudo (verba sunt *Ciceronis*) ut adhibeatur Reip. causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest. Interim autem omnis animadversio contumeliâ vacare debet, & non ad ejus qui punit, sed ad Reip: utilitatem referri. Cavendum etiam, ne major pœna quàm culpa sit; & ne ijsdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. *Lib.* 1. *Offic.* Imò legum præsidem, civitatísq; rectorem decet,

decet, ut rectè præcipit *Seneca*, quamdiu potest, verbis, & his mollioribus, curare ingenia, ut facienda suadeat, cupiditatémque honesti & æqui conciliet animis, faciátque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, quâ moneat adhuc & exprobret: novissimè ad pœnas, & has adhuc leves & revocabiles: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, & nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis interfit. *lib. 2. de Ira cap. 5.*

18. Tria sunt pœnarum genera, (ut rectè *Gellius*) causis suis ac finibus distincta. Unum est, quod κόλασις vel τιμωρία, vel παιδεύσεις vocatur, quum pœna adhibetur emendandi gratiâ. Alterum, vocatur σημεῖα, quæ tum adhibetur, cùm dignitas, auctoritásque eius, in quem est peccatum, tuenda est, ne prætermissa animadversio, contemptum eius pariat, & honorem levet. Tertium genus παράδειγμα à *Græcis* nominatur, cùm punitio propter exemplum est necessaria, ut cæteri à similibus pecca-

tis,

tis, quæ prohiberi publicitùs interest, metu cognitæ pœnæ prohibeantur. *lib. 6. cap. 14.*

19. Vindicta privata nemini licita est, nisi cui necessaria est. Nam cùm Magistratus sit minister Dei, ὁ ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι, id est, *& ultor ad iram, sive* pœnam *facienti quod malum est. Roman. cap. 13. ver. 43.* in Magistratus munus iniustè involat, qui privatam vindictam aggreditur. His adde, quòd vindicta privata illos, in quos exercetur, deteriores efficiat, eósque vel ignavos reddat, vel ad iram denuò, atque odium concitet. Vindictam necessariam appello, cùm malum non potest nisi malo propulsari, veluti cùm quis alteri noxam infert, ut vitam suam inculpatâ tutelâ defendat, omnibus alijs evadendi modis ademptis. In hoc certè casu valet illa naturæ lex; Vim vi repellere licet.

20. Mansuetudini in excessu opponitur ὀργιλότης, id est, *iracundia*; item crudelitas: in defectu ἀοργησία, id est, *ira vacuitas*

vacuitas quædam, atque lentitudo. Iracundia modum excedit in ira; crudelitas in exigendâ pœnâ aut vindictâ. Nam qui ignotos homines & obvios non in compendium, sed occidendi causâ occidunt, non tam crudeles, quàm feri nominandi sunt. Crudeles enim propriè dici videntur, qui puniendi causam habent, modum non habent. Sicuti Phalaris, quem aiunt, non quidem in homines innocentes, sed supra humanum ac probabilem modum sæviſſe. *Sen. de Clem: lib: 2. cap: 4.*

21. Iracundi dicuntur, qui quælibet ex causa, & quibuslibet, & ubivis & quovis tempore iraſcuntur, idque & citiùs, & vehementiùs, & diutiùs, quàm oportet. Quanquam hæc omnia non reperiuntur in eodem, sed in alijs alia. Si quis enim his omnibus esſet obnoxius, neque ſecum ipſe, neque cum alijs vivere poſſet. Nam τὸ κακὸν καθ' αὑτὸ ἀπόλλυσι· κἂν ὁλόκληρον ᾖ, ἀφόρητον γίνεται. id eſt, *cùm per ſe malum perdat, tum ſi integrum ſit, intollerabile efficitur. lib. 4. cap. 5.*

22. Ira-

22. Iracundiæ tres ſunt ſpecies, ἀκροχολία, quæ etiam ὀργιλότης, generis nomine vocatur, πικρότης, & χαλεπότης, quæ & βαρυθυμία dicitur: Latinè, *excandeſcentia*, *amaritudo*, & *ſævitia* dici poterint. Excandeſcentes, aut ut *Seneca* eos vocat, ſtomachoſi dicuntur, qui facilè, & citò, & vehementer iraſcuntur. Sed quia φανεροί εἰσι διὰ τὸ ὀξύτητα, id eſt, *ob animi concitati celeritatem aperti ſunt*, iram citò deponunt. Amari ſive amarulenti vocantur, qui diu iraſcuntur, iram enim premunt, ut nullius ſuaſione poſſit mitigari: παύλα γίνεται ὅταν ἀντιποδίδῶσι, id eſt, *tum demum quieſcit, cùm injuriam eſt ulta.* Quod ſi hoc non contingit, iram in ſeipſis decoquunt: ad quam rem tempore opus eſt. Sævi, aut ad verbum, difficiles, appellantur, qui omnibus modis modum excedunt, & non patiuntur ſe placari ſine vindictâ, aut caſtigatione. *lib. 4. Eth. cap. 5.*

23. Lenti nuncupantur, qui ne ob juſtas quidem cauſas iraſcuntur quibus, quan-

quantum, ubi & quando oportet. Hoc vitium omnibus quidem cavendum est (nam ignavi & servilis ingenii est, nullâ prorsus re ad iram concitari) sed iis præsertim, qui aliis præsunt. Nam omnem disciplinam labefactat, & latissimam sceleribus fenestram aperit, impunitas peccandi.

24. Ex duobus tamen vitiis iracundia lenitudine deterior est, magisque mansuetudini adversa. Nam & frequentior est, & ad convictum vitæque societatem minùs accommodata. *lib. 4. Eth. cap. 5.*

CAP. XIX.

De Veracitate.

§. 1.

THres virtutes, quæ restant, versantur περὶ τοὺς λόγους, ἢ πράξεις, τοὺς ἐν τοῖς ὁμιλίαις, ἢ ἐν τῷ συζῆν, Id est, *circa sermones, & actiones, quæ in hominum congressu, & vita quotidiana*

ana consuetudine solent adhiberi. In his enim vel veritas spectatur, ac falsitas; vel iucunditas, & molestia: atque hæc vel ἐν ταῖς ὁμιλίαις, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ βίον, ideſt, *in conversatione, atq; adeò in omnibus, quæ in vita quotidiana solent usu venire*; vel ἐν ταῖς παιδιαῖς, id est, *in jocis. l. 2. Eth: c. 7. & 4. Eth: c. 8.*

2. Hinc nascuntur tres virtutes ὁμιλητικαί: quarum una, quæ in conversatione spectat veritatem & falsitatem, ἀλήθεια, id est, *veritas*, aut potiùs *veracitas*, ab *Aristotele* vocatur; Latinè *candor, integritas, sinceritas*: altera, quæ jucunditatem & molestiam spectat in universa conversatione, φιλία nominatur, non quòd sit idem quod amicitia, sed quòd illi sit admodum affinis. Latinè, *comitas & affabilitas*: tertia, quæ spectat jucunditatem in jocis, εὐτραπελία dicitur, Latinè *urbanitas. lib: 2. Eth: cap: 7.*

3. Veracitas est virtus, sermone, gestu, vestitu, atque adeò totâ vitâ, veritatem profitendi.

4. Obiectum veracitatis non solùm sermo est, sed etiam gestus, vestitus, atque adeò quicquid in vitâ quotidianâ solet esse signum, quo mentis nostræ sententiam, affectus, & quicquid in animo est, alijs prodimus. In his enim omnibus excessus & defectus, ac proinde mediocritas, habere locum possunt. Possumus enim alijs vel hoc ipsum dicere, quod res est, vel etiam plus, aut minus.

5. Officium veracis est ἀληθεύειν, id est, *veritatem profiteri*, non quidem ἐν ταῖς ὁμολογίαις, id est, *in pactis conventis* (id enim ad justitiam spectat) sed ἐν οἷς μὴ διαφέρει, id est, *in ijs rebus, in quibus nihil refert*, sive, quæ citra injustitiam hoc vel illo modo fieri possunt. *lib: 4 Eth: cap: 7.*

6. Iam verò veritas omnis in æqualitate, & convenientiâ consistit. Veritas alia Logica est, alia Ethica: illa est orationis, aut si quâ aliâ re conceptus nostros alijs prodimus, convenientia cum objecto, sive cum re significatâ: hæc est

est convenientia cum mente, & animi sententiâ. Quare cùm mens nostra sæpè hallucinetur, & de propositis rebus perperàm judicet, fieri potest, ut quod Logicè falsum est, sit tamen Ethicè verum, & vice versâ. Qua de re vide §. 14.

7. Hoc loco non Logica, sed Ethica veritas consideranda est; atque ea non in verbis tantùm, sed in tota vita. Vir enim candidus omnia agit sine fictione, nihil dissimulat, neque verbis, neque vitâ, nisi ob justas causas: atq; id tamen ipsum sine dolo, atque mendacio.

8. Causa tam candidæ sinceritatis, hæc est, quòd verax omnis sit ἀνθέκαστος, καὶ φιλαλέθης, id est, *ita veritatem amet*, ut nullius gratiâ à veritate recedat. Quid enim is simulare, aut dissimulare possit, ᾧ τὸ μὲν ψεῦδος καθ' αὑτὸ φαῦλον καὶ ψεκτὸν· τὸ δὲ ἀληθὲς καλὸν καὶ ἐπαινητόν, id est, *cui mendacium per se, ac suâ naturâ malum atque vituperandum, verum honestum est, & laudabile. lib. 4. Eth. cap. 7.*

9. Hinc ſequitur, veracem etiam ἐπιεικῆ, id eſt, *æquum & juſtum eſſe*, & fidem in promiſſis & pactis conſtanter ſervare, neminémq; ullâ re mentiendo intervertere. Etenim ὁ ἐν ὅις μὴ διαφέρει ἀληθεύων, ἔτι μᾶλλον ἀληθεύσει ἐν οἷς διαφέρει· ὡς γοῦν χρὴ τὸ ψεῦδος ἐυλαβήσεται, ὅτε καὶ καθ' αὑτὸ ἠυλαβεῖτο. Id eſt, *qui veritatem profitetur in rebus, in quibus id nihil refert, is multò magis profitebitur veritatem, in quibus id magnoperè refert. Mendacium enim ut rem turpem vitabit, quod jam etiam per ſe, ſuâq; naturâ vitabat. lib: 4. Eth: cap: 7.*

10. Vir candidus utitur prudentiâ in veritatis profeſſione. Neque enim ſemper, & ubique prodit id quod verum eſt, neque apud quoſvis. Magna enim in veritate varietas eſt, & multi in eâ gradus neceſſitatis. Eſt enim veritas quædam, quam per conſcientiam, & leges taciturnitatis non licet propalare: quædam, quam quidem propalare licet, ſed tum demum, cùm magiſtratus, aut is qui nobis præeſt, id exigit: quædam

dam etiam, quæ propalari quidem poteſt, ſed apud eos ſolùm quorum intereſt eam cognoſcere: quædam denique, quæ promiſcuè, & ſine cautione proferri poteſt. Hæc omnia vir candidus, & verax pro ſua prudentia debet diſcernere: atque hoc eſt, ſerpentem ex præſcripto Chriſti miſcere cum columbâ. *Mat. cap:* 16. *verſ.* 16.

11. Hæc prudentiæ cautela in candore eouſque ſeſe extendit, ut liceat ſubinde, vel indirectâ reſponſione, vel ambiguis quidem, ſed tamen ſignificantibus, & uſitatis loquendi formulis interrogationes eludere; vel parte veritatis indicatâ, reliquum reticere, ad declinandam neceſſitatem indicandi eam veritatem, quæ & ſibi aliiſve nocitura, & nulli ſit profutura. Ambiguitates illæ, quæ unâ tantùm parte uſitatæ ſignificationis ſunt, alterâ planè inuſitatæ, (quales apud Anabaptiſtas, & Ieſuitas in uſu ſunt) nullo colore defendi poſſũt. Quo in genere peccabat ille, qui cùm triginta dierum eſſent cum hoſte

pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. *Cic. lib.* 1. *Off.*

12. Veritati in genere opponitur mendacitas, ut ita dicam, hoc est, studium mentiendi.

13. Mendacium est fallax significatio. Vel pleniùs, Mendacium est, cùm quis fallendi animo sciens volénsque verbis aut vitâ profitetur, quod aliter se habere existimat. Duo enim ad mendacium necessaria sunt, voluntas dicendi falsum, & animus fallendi: ut autem falsum sit quod dicitur, non est necessarium. Potest enim quis mentiri, qui dicit, quod verum est, si putet nempe se falsum dicere. In mendacio enim Ethica, non Logica falsitas requiritur.

14. Porrò aliud est mentiri, aliud mendacium dicere. Qui mentitur (inquit *P. Nigidius* apud *Gellium*) fallit quantum in se est; qui mendacium dicit, ipse fallitur. Vir probus præstare potest ne mentiatur, prudens ne dicat mendacium. *lib.* 11. *cap.* 11.

15. Mem-

15. Mendacia sunt duorum generum: vel enim solâ libidine mentiendi fiunt, vel intentione alicujus effecti ex mendacio secuturi. Atque hæc iterum distribuuntur in mendacia perniciosa, jocosa, & officiosa. Mendacium perniciosum dicitur, quod ad nocendum; jocosum, quod ad delectandum; officiosum, quod ad juvandum vel se, vel alios comparatum est. *Augustin. lib. de Mend. cap.* 14.

16. Omne mendacium per se ac naturâ suâ malum est: Primò, quia est abusus vocum, quæ datæ sunt ad cogitationes nostras alijs significandas. Secundò, quia auditorem deducit in errorem; error autem mentis malum est, sicut veritas illius ornamentum. Tertiò, quia minuit dicentis ἀξιοπιστίαν. Hoc enim lucrifaciunt mendaces (inquiebat *Aristoteles*) ut ne tum quidem illis credatur, cùm vera dicunt. *Diog. Laër. in vitâ Arist.* Quartò, quia lædit humanam societatem, in quâ, fide sublatâ, nihil potest esse firmum.

17. Ex quo certè colligitur mendacia pernicioſa, & illa quæ ſolâ fiunt mentiendi libidine, viro bono fugienda eſſe, ſive privatus is ſit, ſive in magiſtratu conſtitutus, utpotè quæ per ſe mala ſunt, & nihil in ſe boni continent, quo malum illud compenſetur. Quid quòd mendacia pernicioſa præter propriam rationem mali, detrimentum alicui adferùnt, eóque nomine injuſta ſunt? Itaque hæc haud dubiè nono præcepto, alijſque S. Scripturæ locis prohibentur.

18. Aliorum mendaciorum alia videtur eſſe ratio. Hæc enim aliquid in ſe boni continent, quia alicui proſunt, & nulli nocent: eóque nomine ad charitatem referenda videri poſſunt, ac proinde non eſſe peccata, inprimis mendacia officioſa. Imò videri poſſet, interdum peccatum eſſe, non mentiri; veluti cum aliquis ſe, aut proximum ſuum mendacio poteſt à morte liberare, certò periturum ſi non fuerit mentitus. Hæc ſpecioſa ſunt: attamen ab

Auguſtini

Augustini sententiâ non videtur recedendum, statuentis, omnia mendacia etiam officiosissima, peccata esse, & nono præcepto alijsque S. Scripturæ locis prohiberi. Nam quod per se malum est, non potest ullâ effecti ratione fieri bonum. Non enim facienda sunt mala, ut eveniant bona. *Rom*: 3. *vers.* 8. Et licèt generales sint sententię, quibus in sacris literis mendacia prohibentur; nostrum tamen non est, exceptionem sine manifesto Scripturę loco adhibere. Quare contendimus peccata officiosa esse mendacia, sed peccata tamen quæ levem habent culpam. Quòd si officiosa mendacia peccata sint; tantò magis jocosà debent pro peccatis haberi, quantò majus bonum est prodesse, quàm delectare. His adde, quòd Scriptura condemnat omnem μωρολογίαν, id est, *stultiloquium*. *Ephes*: 5. *v.* 4. imò omne verbum, ἀργὸν id est, *otiosum*. *Math*. 12. *vers*: 36. Multò magis mendacium jocosum: si nempe eo dicatur animo, ut ei auditor fidem habeat.

19. In mendaciorum censu habendæ non sunt fabulæ, apologi, parabolæ, hyperbolæ, ironiæ, & si quid præterea est Rhetorici apparatus. In his enim neque voluntas est dicendi falsum, neq; animus fallendi. Imò ne falsitas quidem, sed figurata tantùm orationis significatio.

20. Veritas ut dictum est, consistit in æqualitate, & convenientia orationis, & vitæ cum mente & animi sententia: falsitas in inæqualitate. Quare sequitur, veritatem esse simplicem, mèdacium verò duplex: potest enim vel plus esse in oratione, quàm in re est, vel etiam minus. Veracitati ergò duo opponuntur vitia: in excessu, ἀλαζονεία, id est, *arrogantia*; in defectu, εἰρωνεία, id est, *dissimulatio*. *lib:2.Eth:cap:7.*

21. Arrogantes dicuntur, qui simulant sibi, aut ea inesse bona, quæ non insunt, aut majora, quàm insunt. Iidem dicuntur adulatores, cùm alijs plus tribuunt, quàm reverà habent. Omnis enim adulator mendax est. Sed de adu-

latione

latione sequenti cap. Arrogantes sunt duorum generum: quidam se jactant μηδενὸς ἕνεκα, id est, *nullius gratiâ*; alii, honoris, vel lucri gratiâ. Qui nullius gratiâ se jactant, vanitate potiùs peccant, quàm malitiâ: malis tamen similes sunt; aliter enim mendacio non delectarentur. Qui se honoris aut lucri causâ jactant, deteriores sunt. Non solùm enim mendacio, sed etiam ambitione peccant, aut intemperantiâ, imò etiam injustitiâ, iis enim muneribus sese ingerunt, quibus gerendis non sunt pares.

22. Εἴρωνες, id est, *dissimulatores*, dicuntur, qui, quæ in se laudabilia sunt, dissimulant, vel etiam nimium extenuant. Atq; hi etiam duorum generum sunt: quidam enim magna dissimulant, & alijs incognita, ne videãtur ἀλάζονες, alii etiam minima quęq; & apertissima, ut videantur modesti. Tales homines ζαυκοπανοῦργοι, id est, *veteratores* vocantur. Atque hi superioribus multò deteriores sunt.

23. Ex quibus hisce vitijs εἰρωνεία

multò

multò tolerabilior eſt, quàm arrogantia. Majorem enim habet cum veracitate convenientiam, minùs noxia eſt civili ſocietati, & minùs incommoda converſationi.

24. Arrogans, ut dictum eſt, peccat ſimulando, εἴρων diſſimulando: ex quo tamen colligendum non eſt, omnem ſimulationem, & diſſimulationem peccatum eſſe, ſed eam tantùm, quæ cum mendacio conjuncta eſt; veluti ſi quis dicat ſe habere quod non habet, aut non habere quod habet. At ſi quis dicat, ſe minus habere quàm habet, non peccat, quia minus in majore continetur: peccat tamen, ſi dicat ſe illud *minus tantùm* habere, & non etiam aliquid majus; jam enim mentitur. Præterea diſſimulare dicitur, non is ſolùm, qui dicit ſe non habere, quod habet; ſed is etiam, qui non dicit ſe habere, quod habet: ille haud dubiè peccat; hic non peccat niſi tum fortè, cùm veritas non eſt defugienda.

CAP.

CAP. XX.

De Comitate & Urbanitate.

§. 1.

COmitas *Græcè* dicitur εὐπροσηγορία & φιλοπροσηγορία, id est, *affabilitas*. *Aristoteles* nullum ei proprium nomen tribuit. Quoties enim de comitate agit, φιλίαν eam impropriè nominat: ut *lib: 2. Ethic: cap: 7. & lib: 4. cap: 6.* & passim alibi. Idque vel quia amicitiæ perquàm similis est, vel quia amicitiam facillimè conciliat. Difficile enim dictu est, inquit *Cicero*, quantoperè conciliet homines comitas, affabilitásque sermonis. *lib: 2. Off:* Discrimen quod inter comitatem & amicitiam intercedit, in hisce positum est. Primò, amicitia cum amore conjuncta est, comitas ἀνὰ πάθος ἐστὶ, καὶ τὸ τέρπειν οἷς ὁμιλεῖ. Id est, *caret amoris affectu in eos, quibuscum conversatur.*

satur. Secundò, amicitia tantùm inter notos contrahitur; comitas ὁμοίως τοὺς ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους, καὶ συνήθεις καὶ ἀσυνήθεις, id est, *æquè erga notos atque ignotos, æquè etiam erga eos quorum familiaritate utimur, atque erga eos, quorum familiaritate non utimur*, exerceri solet. Tertiò, amicitia non distinguit personas, comitas distinguit. Οὐ γὰρ ὁμοίως προσήκει σωήθων καὶ ἀλλοτρίων φροντίζειν. Id est, *non convenit, eandem habere rationem alienorum, atque eorum qui nobis familiaritate conjuncti sunt. lib: 4. Eth: cap: 6.*

2. Comitas est virtus mediocritatem servans in voluptate aliis in civili conversatione exhibendâ.

3. Objectum comitatis sunt sermo, gestus, actiones, atque omne illud, quo alios in civili conversatione solemus delectare, vel etiam offendere, aut molestiam creare.

4. Officium comitatis est, in omni hominum congressu προσέχειν τὸ μὴ λυπεῖν ἢ συναδύειν. Id est, *hunc habere sibi prope-*

propositum scopum, ne quem offendat, aut potiùs ut delectet. lib: 4. Eth. cap. 6.

5. Atque hac in re duo viro comi observanda sunt: alterum ut omnia referat πρὸς τὸ καλὸν, καὶ τὸ σύμφερον. Id est *ad honestatem & utilitatem*: alterum: ut unicuique tribuat τὸ πρέπον, id est, *quod decens atque decorum est. lib: 4. Eth: cap: 6.*

6. Quare αἱρεῖται μὲν καθ' αὑτὸ τὸ συνηδύνειν, καὶ τὸ λυπεῖν ἐυλαβεῖται· τοῖς δὲ ἀποβαίνουσιν, ἐὰν ἢ μείζω, συνέμεται. λέγω δὲ τῷ συμφέροντι. Id est, *delectationem per se sequitur, atque eligit, offensionem contrà vitat: cæterùm ad ea, quæ sunt eventura, ad honestatem, inquam, & ad utilitatem, si majora sint, accommodat.* Etenim τῶν ἡδονῶν ἃ ὅσας αὐτῷ ἐστι μὴ καλὸν, ἢ γλαβερὸν συνηδύνειν, δυσχερανεῖ, καὶ προαιρήσεται λυπεῖν, κἂν τῷ ποιοῦντι δὲ αἰσχημοσύνην φέρῃ, καὶ ταύτην μὴ μικρὰν ἢ βλάβην, ἢ δὲ ἐναντίωσις μικρὰν λυπὴν, οὐ ἀποδέξεται, ἀλλὰ δυσχερανεῖ. Id est, *si quando sine turpitudine, aut damno suo alios oblectare non potest, ejusmodi obsecundationem*

tionem improbabit, multóque malit offendere. Quod si quid erit, quod ei qui faciat, magnum dedecus, aut damnum adferat, & aversatio parùm ei molesta futura sit, non probabit illud factum sed molestè feret, & reprehendet. Quâ in re prudẽtes medicos imitatur. Vt enim illi modicum dolorem ægris valetudinis restituendæ causâ infligunt: ita hic ἡδονῆς ἕνεκα τὰ εἰς αὖθις μεγάλης μικρὰ λυπήσει, id est, *magnæ in posterum voluptatis causâ leviter offendet. lib: 4. Eth: cap: 6.*

7. Vt servet τὸ πρέπον, διαφερόντως ὁμιλεῖ, τοῖς ἐν ἀξιώμασι, καὶ τοῖς πλοῦσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωρίμοις, id est, *aliter communicat cum ijs, qui in aliqua dignitate constituti sunt, aliter cum vulgo, aliter cum notioribus, aliter cum minùs notis. lib: 4. Eth: cap: 6.* Cum superioribus communicat modestè, & reverenter; cum æqualibus, amicè, & liberè: cum inferioribus blandè & graviter: ubique vitat levitatem.

8. Comitati in excessu opponitur ἀρεσκεία, id est, *nimium aliis placendi studium*

ſtudium, in defectu, δυσκολία, id eſt, *moroſitas*.

9. Ἄρεσκοι dicuntur, qui, ut alijs placeant, nec gravitatem ſuam tuentur, nec curant honeſtatem, neque decorum: omnia aliorum facta, dictaque probant, aut probare ſeſe ſimulant, & ſua alijs probare quovis modo nituntur. Horum alij nihil aliud ſpectant, quàm ut alijs grati acceptique ſint, alij quæſtum etiam atque emolumentum: hi κόλακες dicuntur, *Latinè adulatores*, *lib*: 4. *Eth*: *cap*: 6.

10. Moroſi dicuntur, qui vel ab hominum converſatione abhorrent, vel ſi fortè cum hominibus congrediuntur, ne in honeſtis quidem rebus verborum, aut vultûs hilaritate alijs placere ſtudent; quin contra aliorum facta, dictáque vel improbant, vel etiam reprehendunt: & quod caput rei eſt, aculeatâ quâdam loquendi libertate, omnibus ſeſe reddunt exoſos & infeſtos.

11. Vtrumq; hoc vitium magnum eſt,

& malum; alterum, quia noxium, alterum quia molestum est, & parùm idoneum ad conversationem civium. Deterior tamen est assentatio, & tantò magis fugienda, quantò lædit occultiùs, nocentiùsque.

12. Vrbanitas, *Græcis* εὐτραπελία, est virtus servans mediocritatem in ludis & jocis.

13. Objectum urbanitatis sunt ludi & joci: officium modum servare, tum in ludis spectandis atque exercendis, tum in jocis dicendis, atque audiendis. Nam etsi in ludis atque iocis facilis sit in excessum lapsus; potest tamen in defectu quoque peccari, etiam à viro gravi & cordato. Ex quo sequitur, aliquâ virtute opus esse, quæ in ludendo & iocando modum præscribat, ne in excessu aut defectu peccetur. Omnis enim nostra vita εἰς ἄνεσιν καὶ σπουδὴν διῄρηται, id est, *in remissionem & occupationem divisa est*. Homo enim seriis rebus occupatus sensim fatigatur; quiete reficitur. ἡ γὰρ ἀνάπαυσις, τὸ πόνων ἀρτυμά ἐστι.

Id

Id est, *requies enim laboris condimentum est. Plut: lib: de puer: educ:* In quiete solent homines ludis & iocis vacare, quò magis animum reficiant. Ipsa enim cessatio per se non nisi ignavis hominibus grata est: seduli tedium cessationis ludis & iocis diluunt. Neq; verò putandum est omnes ludos atque iocos sacris literis prohiberi. Quin contrà, quia ludorum & iocorum mentionem sæpè faciunt, & ludentium & iocantium exempla commemorant, idque sine ullâ reprehensione, colligi posse videtur, aliquam ludendi & iocandi rationem nobis indulgeri. Videantur loca, *Gen:* 26.8. *lib:* 1. *Sam:* 18.6. *& lib:* 2 *c.* 6. *lib:* 1. *Reg:* 18.27 *l.* 1. §. 13.8. *Ierem:* 31.4. *Zach.* 8.5. Nec obstat, quod Apostolus εὐτραπελίαν damnet, *Eth:* 5.4. Eo enim loco εὐτραπελίας nomine; non omnis ludorum & iocorum usus, sed nimia licentia damnatur, quæ tum temporis inter *Ephesios* vigebat,

14. Vt autem distinctè huius virtutis natura

natura intelligatur priùs de ludis, deinde de locis dicemus. Ludorum tria sunt genera suis finibus distincta. Nam cùm omnis ludus ad oblectationem referatur, quidam solo aspectu, aut auditu oblectant, ut spectacula & acroamata, quò etiam referri potest Musica. Alii oblectant spe victoriæ, aut potiùs spe honoris aut lucri, quæ victor tanquam præmia victoriæ consequi solet. Atque hi rursus sunt triplices; alii enim victoriam habent in solo casu positam; ut alea: alii in sola industria aut perita ludendi; ut ludus pilæ, latrunculorum, &c. Alii partim in casu partim in industria, ut lusus chartarum & quem nos *verkeeren* vocamus. Postremum genus ludorum est, qui solo opere, atque exercitio delectant, ita ut in iis nulla victoria consideretur; ut, saltare, currere, &c.

15. Spectacula & acroamata non videntur esse damnanda, si nihil habeant obscœnitatis aut impiæ vanitatis, nihil inhumanæ feritatis, nihil denique acu-

leatæ

leatæ libertatis. Quibus cautionibus reiicimus primùm omnes actiones ſcenicas, in quibus multa impia, multa obſcœna, pleraque vana, auribus oculiſve obiiciuntur: Deinde ſpectacula gladiatorum, in quibus aut homines cum beſtiis, aut homines cum hominibus, ad mortem uſque repugnare ſolebant, tantùm ad ſpectatores oblectandos: Poſtremò morem veteris comœdiæ, in qua Poëtæ non improbos tantùm, ſed optimos non raro

Multâ cum libertate notabant.

Veluti cùm *Ariſtophanes* in Nubibus acerbiſimè traducit optimum Philoſophorum *Socratem*. Hæc, inquam, omnia damnamus, non quia urbanitati, ſed quia pietati, temperantiæ, comitati aliiſve virtutibus contraria ſunt: ſed ſi iſta quæ dixi abſint à ſpectaculis, veluti ſi quis tragœdiam *Sophoclis* aut *Senecæ*, aut comœdiam *Terentii* aut *Plauti* agat, aut agi ſpectet, non putem peccaturum.

16. Non damnaverim etiam ludos, quibus corpus animúſve exercetur, ſive

sive certamina sint, in quibus victoria proponitur, non in casu sed in peritia; sive mera excercitia, modò non sint periculosa, ut hastiludia, torneamenta, &c. Sed quid si in certaminibus ludicris, victoriæ præmium spectetur, an tum lusus non sit illicitus? Si præmium victoriæ sit honor, vel etiam si lucrum ex publico proponatur, non vitiatur ludus: sed tum vitiatur, si in pretium luditur, hoc est, si ipse victus tenetur victori pretium pendere, & quidem tantum, ut magis quisque lucrum spectet, quàm victoriam aut ludendi exercitium. Nam quia modus acquirendi per ludum videtur æquitati repugnare, ad avaritiam pertinet, lucri spe ludis indulgere. Si tamen aliquod lucellum victori proponatur, tanquam præmium, idque tam exiguum ut nec victus doleat amissum, nec victor gaudeat acquisitum, non videatur id planè damnandum. Hâc enim ratione nihil aliud efficitur, quàm ut ludentes attentiores sint, ideòq; animus atq; corpus melius exerceatur.

17. Ludus

17. Ludus aleæ, cæteríque ludi, qui in ſolo caſu conſiſtunt, planè ſunt improbandi; idque non ſolùm, cùm in pretium luditur, quod ſemper apud cordatos turpe iudicatum fuit, & iure civili prohibitum. *ff. & C. de Aleatoribus*; ſed etiam cùm nullum pretium in luſum deponitur. Alea enim neque ludentes exercet; neque iuſtam habet cauſam delectationis. Neque enim ſenſus voluptatem capiunt ex iſta actione; neque victoria delectare debet cordatum, quam ſolus caſus dedit.

18. Atque hæc de ludis: iocandi genus duplex eſt, alterum illiberale, alterum liberale. Illiberale iocandi genus dicitur, quod vel impium, vel profanum eſt, vel obſcænum, vel contumelioſum, vel imperitum. Liberale in quo nihil impietatis aut profanitatis, nihil obſcænitatis, nihil contumeliæ: quódque eruditionem aliquam conjunctam habet, atque elegantiam: ut ſunt ἀποφθέγματα, hoc eſt, *facetè aut acutè dicta*, hiſtoriæ iucundæ & id genus

genus alia. Hoc unum iocandi genus adhibendum, prius illud ſtudiosè vitandum.

19. Præterea diligens in ludis atque iocis circumſtantiarum, & imprimis loci & temporis habenda eſt ratio, atque inſuper ſervandum decorum. Eſt enim φρονικώτατον tum iocari, atque ludere, cùm aut ſacra peraguntur, aut luctui indulgetur, aut de rebus gravioribus ſeriò deliberatur, atque ut verbo dicam, cùm tempus locúſque ſeria requirunt. Vt decorum ſervetur, habenda eſt ratio perſonarum. Neque enim quilibet ioci atque ludi quoſlibet decent: neque apud quoſlibet. Alii enim decent ſenes, alii iuvenes; alii privatos, alii magiſtratum; alii viros, alii mulieres. Præterea, aliter inter familiares iocandum eſt, aliter inter ignotos: aliter cum æqualibus, aliter cum ſuperioribus & magnatibus. Quæ omnia diſcrimina prudenter debent diſcerni.

20. Iam in audiendis etiam iocis diſcrimen prudenter adhidendum eſt.

Alii

Alii enim probandi ſunt, alij ferendi, alij denique reprehendendi. Probandi ſunt joci liberales, tempeſtivi,& decori: ferendi, imperiti & inficeti, intempeſtivi, indecori; item illi, qui aliquid habent mordacitatis: joci impij, profani, obſcœni, petulantes, contumelioſi, reprehendendi ſunt.

21. Vrbanitati in exceſſu opponitur βωμολοχία, id eſt, *ſcurrilitas*; in defectu, ἀγροικία, id eſt, *ruſticitas*.

22. Scurræ quidem dicuntur omnes, qui in ludis atque jocis non adhibent modum, nullámque rationem habent decori aut circumſtantiarum; ſed illi præcipuè, qui ex quovis illiberali jocandi genere riſum captant, nulliſque parcunt, ne ſibi quidem ipſi.

13. Scurrarum duo ſunt genera: alij enim nihil alium ſpectant, quam ut delectent,& riſum moveant; alij hoc vitę genere ſibi victum quærunt. Atque hi paraſiti dicuntur, genus hominum ſuprà quàm dici poteſt ſervile. Horùm mores in comœdijs graphicè deſcribuntur.

24. Rustici & agrestes hoc loco dicuntur, homines ab omni ludorum & iocorum genere alieni, ut qui nec ipsi iocari, neque aliorum ludos aut iocos perferre possunt.

CAP. XXI.

De Iustitia universali, & Iure.

§. 1.

ATque hactenus de virtutibus moralibus, quæ nos dirigunt in ordine ad nos ipsos: sequitur iustitia, quæ nos dirigit in ordine ad alios. Iustitia est ἕξις ἀφ' ἧς πρακτικοὶ ἐσμὶ δικαίων εἰσὶ, καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι, καὶ βέλονται τὰ δίκαια, id est, *habitus, quo homines propensi sunt ad res justas gerendas, quâque res justas gerunt, & volunt. lib: 5. Eth: cap: 1.* Ab hac definitione non differt illa, quam tradunt I. Cti *ff. de I. & jure, l.* 10. Iustitia est constans & perpetua voluntas suum cuique

cuique tribuendi. Nam *ſuum cuique tribuere*, idem eſt I. C^ti^, quod eſt δικαιοπραγεῖν apud *Ariſtotelem*; & *conſtans & perpetua voluntas* apud illos eſt, quod apud hunc *habitus*. Eſt autem habitus remotum Iuſtitiæ genus: pro quo vellem vocem *virtutis* poſuiſſet, quæ proximum Iuſtitiæ genus denotat.

2. Iuſtitia eſt cæterarum virtutum uſus erga alios. Πολλοὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ ἀρετῇ δύνανται χρῆσθαι· ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον ἀδύνατοι εἰσι. Id eſt, *plerique enim in ſuis quidem rebus virtute uti poſſunt in iis autem, quas habent cum alio, non poſſunt*. At qui Iuſtitiâ præditus eſt, non ſolùm erga ſeipſum, ſed etiam erga alios poteſt virtutem collere *lib: 5. Eth. cap: 1.* Iuſtitia enim foras ſpectat (ut ait *Cicero*) totámque ſe ad alienas utilitates porrigit, atque explicat. *lib: 2. de leg.* Quâ de causâ videtur eſſe ἀγαθὸν ἀλλότριον, id eſt, *bonum alienum*. Cæterarum enim virtutum operationes habent τὸ δ' in ſolâ εὐπαξίᾳ affectuum, & circumſtantiis ipſi operanti convenientibus

entibus,& decoris; operationes justitię non in his solùm rebus perfectionem suam habent, sed etiam in æqualitate quâdam inter damnum & lucrum aliorũ. Verbi gratiâ, si quis τοῦ κερδαίνειν ἕνεκα μοιχεύοι καὶ προσλαμβάνοι, id est, *quæstus gratiâ adulterium committat, indeq́ mercedem ferat*, iniustus potiùs est, quàm intemperans: quia illius actionis ἀταξία est in ordine ad alium: si verò committat adulterium προστιθεὶς, καὶ ζημιούμενος δι' ἐπιθυμίαν, id est, *dans aliquid de suo, iacturamq́ rei suæ faciens, idq́ libidine concitatus*, intemperans quidem erit, at non injustus speciali modo; sed tantùm modo generali, quatenus scilicet intemperantia sub universali injustitiâ continetur: idque quia ἀταξία est in ordine ad ipsum operantem. *lib. 5. Eth. cap. 2.*

3. Iustitia est virtus pulcherrima, perfectissima, & optima. Vt enim nequissimus mortalium est ὁ πρὸς αὐτὸν, καὶ πρὸς τοὺς φίλους χρώμενος τῇ μοχθηρίᾳ, id est, *qui improbitate adversus seipsum utitur,*

tur, & adverſus amicos: ita optimus eſt, οὐχ' ὁ πρὸς αὐτὸν χρώμενος τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ὁ πρὸς ἕτερον· τοῦτο γὰρ ἔργον. Id eſt, *non qui erga ſe, ſed qui erga alios virtutem colit: hoc enim opus, hic labor eſt. lib: Ethic: cap:* 1.

4. Iuſtitia eſt ἐκ τῶν πολλαχῶς λεγομένων. Id eſt, *Ex eorum numero, quæ multis modis dicuntur.* Etſi autem hæc homonymia obſcuriot ſit, propter ſignificationum affinitatem; deprehendi tamen poteſt ex homonymia injuſtitiæ. Nam ſi unum contrariorum eſt ambiguum, etiam alterum eſt ambiguum. *lib:* 1. *Top: cap:* 15. Iniuſtus enim dicitur, καὶ ὁ παράνομος, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ἄνισος. Id eſt, *& is qui legem violat, & qui ſibi plus vendicat quàm par eſt, quiq; inæqualis eſt.* Quare juſtus dicetur, καὶ ὁ νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος, Id eſt, *& qui leges ſervat: & qui æqualis eſt:* & juſtitia tum εὐνομία, tum æqualitatem denotabit. *lib:* 5. *Eth: cap:* 1.

5. Iuſtitia, quæ denotat εὐνομίαν, vocatur juſtitia univerſalis: quæ deno-

tat æqualitatem, vocatur particularis. Huius divisionis hæc est ratio. Iustitia, ut dictum est, ordinat homines ad se invicem, & dirigit eorum actiones ad bonum alienum. Quare, cùm homo vel cum tota Repub. comparari possit, ut pars cum toto; vel cum quolibet privato, ut pars cum parte; cúmque utrobique sint certa quædam officia servanda; omninò duæ species Iustitiæ statuendæ sunt; quarum una dirigat humanas actiones ad commune bonum & utilitatem totius Reipub. altera ad bonum & utilitatem singulorum: illa universalis, hæc particularis Iustitia vocari solet.

6. Iustitia universalis est virtus obedientiam omnibus legibus ad publicæ societatis conservationem præstandi. Hinc colligit *Aristoteles* πάντα τὰ νόμιμα εἶναι πῶς δίκαια, id est, *omnia quæ legibus consentanea sunt, esse aliquo modo justa.* Dicit *aliquo modo*, quia fieri potest, ut lex turpia imperet: subiicit ergò illa demum esse iusta, quæ definita sunt

ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς, quod tantundem ac si diceret, *ab iis, qui legum ferendarum periti sunt. lib: 5. Ethic: cap: 1.*

7. Iustitia enim universalis nihil aliud est, quàm ὅλη ἀρετὴ, id est, *universa virtus* moralis: quia, quemadmodum in proverbio est:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή ἐστι.

Iustitia una alias virtutes continet omnes.

Vnus enim idémque habitus est: qui tamen, quia τὸ εἶναι, hoc est, *modus existentiæ* non est idem, ἢ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη· ἢ δὲ τοιάδε ἕξις, ἁπλῶς ἀρετή. Id est, *quatenus ad alium refertur, iustitia; quatenus talis quidam habitus est, absolutè virtus* nuncupari solet. *lib.5.Eth.cap.1.* Etenim lex ἀγορεύει περὶ ἁπάντων. Id est, *de omnibus rebus loquitur. lib:5.Eth:c.1.* καὶ καθ' ἑκάστην ἀρετὴν προστάττει ζῆν, καὶ καθ' ἑκάστην μοχθηρίαν κωλύει. Id est, *iubet unicuiq; virtuti convenienter vivere, vetatq; vivere secun-*

dùm unumquodq; vitium l. 5. Eth: c. 2. Quare cùm juſtitia pareat omnibus legibus, neceſſe eſt, cæteris virtutibus præditum eſſe, qui præditus eſt univerſali juſtitiâ; & vice versâ, prędituin eſſe juſtitiâ univerſali, qui cæteris virtutibus præditus eſt, ſi eas referat ad communem utilitatem Reip.

8. Cauſa univerſalis juſtitiæ ſunt τῶν νομίμων ὅσα νενομοθέτηται περὶ παιδείαν, τὴν πρὸς τὸ κοινόν, id eſt, *ea omnia legum præcepta, quibus diſciplina civium continetur, quæ Rempublicam ſpectat, & ad communem utilitatem dirigitur. lib: 5. Eth: cap: 2.* Duplex enim eſt civium inſtitutio, altera publica, altera privata. Inſtitutio publica eſt, quâ cives inde à pueris aſſuefiũt formæ & legibus Reip. in quâ nati ſunt, aut in quâ degunt: privata, quâ cives imbuuntur bonis moribus, qui in omni Rep. debent obtinere. Et ſicuti inſtitutio privata facit bonos viros; ita publica facit bonos cives, eáque cauſa eſt univerſalis juſtitiæ & fundamentum civitatis. Nam in animis

animis civium generat talem ac tantum amorem patriarum legum, ut suas quisque optimas esse putet, neque eas ullo modo mutare velit.

9. Iustitia universalis in omnibus quidem hominibus est necessaria; sed imprimis requiritur in Principe, aut in supremo Magistratu: idque non solùm, quia illius curæ Resp: peculiari quâdam ratione commissa est; sed etiam, quia, qui in Magistratu constituti sunt, & legibus soluti, saltem eatenus, ut pœnâ coërceri non possint, majorem habet opportunitatem, & licentiam peccandi. Multos enim videas, quos judices, quàm diu privati sunt, esse quantivis pretij; qui, ubi ad principatum, aut supremum Magistratum evecti sunt, omne genus nequitiæ apertè profitentur: ut verissimum sit illud, sive *Biantis*, sive *Solonis*, ἀρχὴ ἀνδρα δείξει. Id est. *Magistratus virum demonstrabit. lib: 5. Eth: cap. 1.*

10. Vt hæc Magistratûs licentia coërceatur, non est imperium homini,

ſed rationi permittendum. *lib:* 5. *Eth: cap:* 6. Magiſtratúſque debet non ſecundùm voluntatem ſuam, ſed ſecundùm legẽ imperare. Magiſtratus enim qualiſcunque tandem ſit, affectibus obnoxius eſt, quia homo eſt; ideóque corruptibilis ab intuitu perſonarum. At lex ſemper ſibi ſimilis eſt, & ad omnia immobilis, quibus homines ſolent moveri ad προσωπολη-ψίαν, id eſt, *acceptionem perſonarum*: Itaque videtur Deum Reipub: præficere velle, qui jubet imperare leges; qui verò hominem præeſſe jubet, προσίδησι τὸ θηρίον, id eſt, *feram adiungit.* Nam cupiditas reverà fera eſt, & iracundia magiſtratûs, & optimum quemque depravat *lib:* 3. *Polit: cap:* 16. Ex quo ſequitur interitum paratum eſſe illi civitati, ἐν ᾗ ἀρχόμενος ἀν ᾗ χ ἄκυρος ὁ νόμος, id eſt, *in qua lex autoritate ſuâ deſtituta ſubeſt imperio Magiſtratûs:* contra incolumem ſervari eam, omnibùſque bonis abundare quæ Deus civitatibus largiri ſolet, in qua Magiſtratus legitus ſubjicitur.

Plato

Plato lib: 4. de leg: Legitimus ergò Magiſtratus eſt φύλαξ τῆς δίκης, id eſt, *cuſtos juris.* ὃς γὰρ νέμει πλέον ἢ ἁπλῶς ἀγαθὸν αὐτῷ, εἰ μὴ πρὸς αὐτὸν ἀνάλογόν ἐστι. Id eſt, *non plus ſibi tribuit eorum, quæ abſolutè bona ſunt, quàm aliis, niſi illud ei ex proportione debeatur. lib: 5. Eth: cap: 6.* Addo neq; minus mali. Et ob hanc rem debetur illi τιμὴ καὶ γέρας, id eſt, *honor & decus.* Ὅσοις δὲ μὴ ἱκανὰ ταῦτα, ἅτοι γίνονται τύραννοι, id eſt, *qui hiſce rebus non ſunt contenti, ii fiunt tyranni. lib: 5. Eth: c. 6.*

11. Obiectum univerſalis iuſtitiæ, aut potiùs effectum, eſt τὸ δίκαιον, id eſt, *jus*, ſive id quod iuſtum eſt. Ius (non à Iuſtitia, ſed à iubendo dictum) propriè dicitur naturæ populi: ciúſve qui vicem gerit populi, iuſſum. Impropriè ſumitur, primò per metonymiam ſubiecti pro eo, quod iuri propriè dicto, ſive legibus conveniens atque conſentaneum eſt: Secundò, per metonymiam adiuncti, vel pro iuris ſcientiâ; veluti, cùm ius à *Celſo* definitur, ars boni & æqui: vel pro loco, in quo

ius

jus dicitur; veluti cùm dicimus, aliquē in jus vocare: tertiò per metonymiam causæ pro potestate jure concessâ; ut in definitione itineris, actûs, viæ, aquæductûs, ubi dicitur, iter est actus eundi, ambulandi homini; actus est jus agendi vel jumentum vel vehiculum. &c. *ff. de serv. præd. rust. leg.* 1. Hoc loco jus sumitur pro eo quod juri propriè dicto consentaneum est: quod si spectetur ut præstandum, est objectum; si ut præstitum, est effectum justitiæ.

12. Ius dividitur in politicum & œconomicum: quorum illud simpliciter; hoc, secundùm quandam similitudinem, jus appellant. Ius politicum dicitur, quòd obtinet ἐπὶ κοινωνῶν βίου πρὸς τὸ εἶναι αὐτάρκειαν, ἐλευθέρων καὶ ἴσων, ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἢ κατ' ἀριθμόν. Id est, *inter homines liberos, numero, aut proportione æquales, vitaq; communione junctos, ut iis omnia suppetant, quæ ad vitam sunt necessaria. lib:* 5. *Eth: cap:* 6. Hoc est, ut verbo dicam, inter cives atque membra ejusdem civitatis.

13. Ius

13. Ius politicum dividitur in jus naturale & legitimum. Ius naturale dicitur, quod ubique & ſemper eandem vim obtinet, idque naturâ ſuâ, καὶ μὴ τῷ δοκεῖν ἢ μή, id eſt, *non quia ita decretum vel non decretum eſt.* Ius legitimum vocatur ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐδὲν διαφέρει, οὕτως ἢ ἄλλως· ὅταν δὲ θῶνται, διαφέρει. Id eſt, *quod ab initio, hoc an illo modò fiat, nihil refert; cùm verò conſtitutum eſt, tum refert.* Iam verò Ius naturale apud omnes idem atque immutabile dicitur, non quia ab omnibus & ſemper præſtari ſolet, ſed quia omnes homines ſemper & ubiq; obligat ad aliud præſtandum. Hujus rei cauſa eſt quòd recta ratio, quæ norma naturalis Iuris eſt, una, ſit ubique, & ſemper eadem, ſicuti ubique una & ſemper eadem eſt humana natura. At Ius legitimum nec idem eſt apud omnes, & ſæpè, vel tacito populi conſenſu, vel latâ contrariâ lege mutatur. Eius enim norma eſt ſalus Reip: & publica utilitas civium: quæ non ſemper & ubique una eadémque reperitur, quia non

eſt

est una semper & ubique eadem forma Reip.

14. Iurisconsulti dividunt jus in commune & proprium. Ius proprium appellant jus civile. Ius commune rursus subdividunt in ius naturale, & ius gentium. Ita ut ius omninò tripertitum illis sit. Collectum enim est vel ex præceptis naturalibus, vel ex præceptis gentium, vel ex præceptis civilibus. Ius naturale est, inquiunt, quod natura omnia animantia docuit. Hinc descendit maris atque fœminæ coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, eorundémque educatio. Ius gentium esse dicunt, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit; sive quò omnes gentes communiter utantur. Ideóque à naturali iure recedit, quia illud omnibus animalibus; hoc solis hominibus inter se commune est. Ex hoc iure, introducta sunt bella, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, commercia, &c. Ius civile sive proprium, quod quisque

quisq; populus sibi constituit. Et quanquam unaquæq; Resp. habeat ius suum, quia tamen ius *Romanum* multis in locis & Rebuspub. *Europæ* receptum est, factum est, ut ius *Romanum* κατ' ἐξοχὴν ius civile nuncupetur. Atq; hoc rursus vel scriptum est, ut lex, plebiscitum Senatus-consultum, placita principum, edicta prætorum, responsa prudentum: vel non scriptum sed usu, & consensu utentium, comprobatum. *ff. de Iust. & Iure.* Hæc IC^ti, sed non videntur satis accuratè ius naturale definivisse. Nam ius naturale nullo modo competit brutis animantibus. Ius enim & iniuria non habent locum, ubi locum non habet lex. Leges poni nequeunt brutis animantibus. Itaque statuendum est, tam ius naturale, quàm gentium solis hominibus convenire, sed hoc interesse, quod ius gentium in iis rebus sit positum, quæ ad solos homines spectant; ius naturale in iis, quæ etiam in bruta cadunt, tametsi in brutis non habeant rationem iuris. Itaq; ius naturale

& jus gentium idem ſunt ratione formæ (eandem enim habent normam, nempe naturalem rationem, quę in omnibus hominibus eſt eadem ut antè dixi) ſed differunt materiâ. Nam Ius naturale poſitum eſt in iis rebus, quæ homini communes ſunt cum beſtiis, (quas tamen homines faciunt vi rationis naturalis, quam diximus eſſe formam Iuris; beſtiæ, cœco quodam inſtinctu, & à Iuris naturâ alieno,) ius gentium in rebus homini propriis. Ius civile, materiâ convenit cum Iure gentium (utrumq; enim verſatur circa res homini proprias) ſed ab eo formâ differt. Nam forma Iuris gentium eſt convenientia cum ratione naturali; forma Iuris civilis, convenientia cum ratione civili, quæ eſt ipſa ſalus Reip. A Iure naturali Ius civile & materiâ differt & formâ.

15. Iuris legitimi adiunctum eſt ἐπιείκεια, id eſt, *æquitas*. Æquitas eſt ἐπανόρθωμα νόμου ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου: id eſt, *correctio legis, quâ aliquid ei deeſt, propterea, quia generaliter loquitur. lib. 5. Eth.*

Eth:cap: 10. Iure enim constituuntur in iis, quæ ὅτι τὸ πλεῖστον, non quæ ἐκ τοῦ λόγου accèdunt; neque in iis quæ fortè uno aliquo casu accidere possunt. *ff. de leg. l.* 3. Itaq; lex corrigi dicitur, primò, cùm quis universalem sententiam ad casus non expressos secundùm rationem utilitatis & finem legislatoris accommodat. Nam etsi non possint omnes articuli sigillatim legibus comprehendi; attamen, cùm in aliqua causa sententia earum manifesta est, bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel iurisdictione supplendi *ff: de leg: lib:* 12. & 13. Secundò dicitur lex emendari, cùm quis eam benignè interpretatur, eiùsq; mentem potiùs, quam verba respiciat. Nam scire leges non est earum verba, sed vim ac potestatem tenere. Itaque sicuti contrà legem, qui facit, quod lex prohibet, ita in fraudem legis facit, qui salvis legis verbis, sententiam eius circumvenit *ff: de leg: l.* 17. & 29. Itaque finis legis respiciendus est atque id,

ὁ κἂν ὁ νομοθέτης ἔτως αὐ εἶπεν, ἐκεῖ παρὼν, ἢ εἰ ἤδει, ἐνομοθέτησεν ἄν, Id est, *quod etiam legislator, si illic adesset, eloqueretur, & si scivisset, lege cavisset.* Nec tamen ob hunc defectum culpandus est legislator. Τὸ γὰρ ἁμάρτημα οὐκ ἐν τῷ νόμῳ, οὐδ' ἐν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει τῶν πράγματός ἐστιν· οὕτως γὰρ ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη τοιαύτη ἐστίν. Id est. *Nam culpa non in lege, neq; in legislatore, sed in ipsa rei natura est. Ita enim talis est rerum agendarum materia. lib. 5. Eth. cap. 10.*

16. Æquitati opponitur: Primò Sycophantia, hoc est, malitiosa legis interpretatio, (I. Cti calumniam vocant) quâ verba legis in sensum detorquentur alienum à mente legislatoris. Secundò, τὸ ἀκριβοδίκαιον, quasi dicas exactum, & strictum jus. Dicitur autem strictum jus, cùm leges severè retinentur, circumstantijs loci, temporis, aut personarum, ipsâq; legislatoris mente mitigationem requirentibus. At hoc sensu verum est illud; Summum jus est summa injuria.

17. In

17. Ius œconomicum est, quod colitur inter ejusdem familiæ membra: estque vel δεσποτικὸν, id est, *herile*, quod est inter dominum & servum; vel πατρικὸν, id est, *paternum*, quod est inter patrem & liberos; vel γαμικὸν, i.e. *nuptiale*, quod est inter conjuges. *l.5. Eth. cap.6.*

18. Ius œconomicum non est simpliciter jus, sed jus κατὰ μεταφορὰν καὶ καθ' ὁμοιότητα, id est, *translatione verbi ac similitudine quâdam*. Nam quia filius pars quædam patris est, ἕως ἂν ᾖ παῖς, καὶ μὴ χωρισθῇ, id est, *usque dum adoleverit, & à patre sejunctus non fuerit*, & servus est domini κτῆμα, id est, *possessio*, non potest esse locus iniuriæ propriè dictæ inter patrem & liberos, dominum & servos. Non enim multò magis fieri potest, ut quis sua, quàm ut seipsum iniuriâ afficiat. Nam ubi non est lex, ibi non est iniuria: atqui inter patrem & liberos, dominum & servos, non intercedit lex; quia inter eos non est ἰσότης τῆς ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι, id est, *imperandi & parendi æqualitas*. Cùm autem maior

sit

sit æqualitas inter maritum & uxorem, maior etiam inter eos est iuris communitas; non tamen tanta, quanta est inter cives *lib*: 5. *Eth*: c. 6. Atq; hæc quidem omnia intelligenda sunt de iis rebus, quæ familiam spectant, quarum omnium dominus est paterfamilias. In quibus tamen hactenus injuriæ locus est quatenus Reip. interest certis legibus familias administrari, & unumquemque suis rebus non abuti.

19. Iustitiæ universali opponitur universalis injustitia, quæ nihil aliud est quàm vitium, quo non præstatur obedientia legibus, & humana societas turbatur.

20. Vniversalis injustitia ita se habet ad cætera vitia, ut universalis justitia se habet ad cæteras virtutes: quare sicut hæc idem est, quod universa virtus, cæteráque virtutes suo ambitu complectitur; ita illa idem est quod ὅλη κακία, id est, *universum vitium* quòd cætera omnia vitia sub se continet. *lib*: 5. *Eth*: *cap*: 1.

21. V

21. Vt ſe habet jus ad juſtitiam, ita ſe habet injuria ad injuſtitiam: erit ergò injuria objectum, aut potiùs effectum injuſtitiæ univerſalis, ſicut jus eſt effectum juſtitiæ univerſalis. Injuria eſt damnum, quod invito à volente immeritò infertur. Sunt enim tria genera damnorum, quæ aliis in civili ſocietate inferuntur. Nam quando quis alteri nocet neſcius & παραλόγως, dicitur ἀτύχημα, id eſt, *infortunium*: quando neſciens nocet, & non παραλόγως quidem, ſed tamen ſine malitiâ, & animo nocendi, dicitur ἁμάρτημα, id eſt, *erratum*; quando nocet ſciens, atque eo animo, ut noceat, ἀδίκημα, id eſt, *injuria*. *lib: 6. Eth: cap: 8.* Iuriſconſulti ἀτύχημα caſum fortuitum vocant; ἁμάρτημα, culpam; ἀδίκημα, iniuriam. Caſum fortuitum appellant, qui humano captu prævideri nequit, aut, ſi prævideatur, non poteſt impediri. Culpam eſſe aiunt imprudentem actionem, aut actionis omiſſionem, qua alteri immerenti nocetur. Culpam dividunt in latam & levem; culpam latam

tam esse dicunt, cùm quis obtendit ignorantiam in iis rebus, quas omnes homines communi sensu præditi intelligunt: aut cùm non adhibet eam diligentiam in rebus alienis fidei suæ commissis, quam adhibere solet in propriis. Levem culpam vocant, cùm quis peccans consuetâ in suis rebus negligentiâ, non præstat in rebus alienis ea omnia, quæ diligens paterfamilias in suis rebus adhibere solet. Iniuria vel dolo infertur, vel vi: utraque à proposito, studio nocendi proficiscitur; utraque etiam invito infertur: sed vis infertur scienti; dolus, ignoranti. Licèt autem lata culpa à dolo distinguatur definitione, dolo tamen proxima est, & effectu iuris, ipse dolus. Et ideò in contractibus, perinde ut dolus, præstari debet.

22. Non quicunq; aliquem ἀδικεῖ, id est, *injuria afficit*, iniustus dici potest, sicut nec iustus, quicunq; δικαίως ποιεῖ, id est, *alicui jus suum tribuit*: sed solùm, iniuriam facere, aut ius aliquid tribuere dicendus est, qui suâ sponte

ex deliberato animi consilio id facit, non qui ex ira, aut alio animi affectu. Etenim οὐκ ἄρχει ὁ θυμῷ ποιῶν, ἀλλ' ὁ ὀργίσας, id est, *non horum autor est, qui irâ*, aut aliâ animi perturbatione *commotus, ea fecit, sed is, qui lascessivit*. Huius rei signum est, quod ii, qui iniuriæ postulantur, quam non intulerunt deliberato animo, sed iustâ irâ provocati, ὁμολογοῦντες περὶ τοῦ πράγματος, id est, *factum confitentes*, solet se tueri ipso iure: at qui deliberato animo alicui intulerunt iniuriam, non se solent iure, sed facti negatione defendere. *l.5. Eth.c.8.*

23. Quemadmodum iniuriam facere, semper est voluntarium; ita iniuriam pati, semper est involuntarium. Volenti ergò non fit iniuria: iniuria enim in malis est: non potest ergò eligi. Si quis eligat quod sibi damnosum est, desinit id esse iniuria, quia voluntate suâ de iure suo decessit *lib:6. Eth:c.9.* Et quia privatus non potest alteri concedere ius, quod in ipsum habet Resp: fit sæpè, ut qui volenti nocet, peccet tamen

tamen in Rempub: veluti si quis vulneret aut occidat quempiam mori cupientem, & quidem tali modo. Præterea cùm dicitur volenti non fit iniuria, voluntas primùm debet esse plena: deinde sana, hoc est, cum ratione coniuncta: postremò debet eo fine damnum velle, quo ab autore infertur. Itaque si qui à viatore pecuniam accipiant, ne eum occidant, aut si qui noceant insano, aut etiam si qui in martyres sæviant, quanquam eorum, qui ista patiuntur, aliqua voluntas interceserit, non tamen eò minùs iniurii sunt. Hinc sequitur, neminem sibiipsi iniuriam facere. Idem enim non potest agere sponte simul & invitus: multo minùs potest simul agere, & pati, simul plus habere, & minùs quàm oportet. Qui sibi violentas manus inferunt, iniurii quidem sunt, sed in Remp. non in seipsos. Itaque & mulctat eos civitas, & ignominiâ afficit. *l:6. Eth:c:* 11. Sed nec is sibi facit iniuriam, qui πλέον ἑτέρῳ ἢ αὐτῷ νέμει, ἐὰν δὼς ᾖ ἑκών. Id est, *qui plus alteri scien-*

& volens tribuit, quàm sibi. ὁ γὰρ ἐπιεικὴς ἐλαττωτικός ἐστιν. Id est, *vir bonus enim facilè decedit de jure suo.* Præterea, ἑτέρου ἀγαθοῦ πλεονεκτεῖ, id est, *aliud bonum lucrifacit*, quum aliis aliquid de suo concedit. *lib.6.Eth:cap 9.* Nam non modò liberale est interdum de suo jure recedere, sed etiam fructuosum. *Cic. lib.2. Off.* Nam qui de jure suo cedit, si nihil aliud, hoc saltem lucratur, ut apud omnes bene audiat.

24. In distributione inæquali iniquior est, qui plus æquo distribuit, quám qui plus accipit: quia illud magis est voluntarium. *l.5. Eth. c.9.* Ob eandem causam deterior est, qui injuriam facit, quàm qui patitur injuriam: illud enim μετὰ κακίας, ἢ τῆς τελείας καὶ ἁπλῶς, ἢ ἐγγύς, id est, *cum vitio conjunctum est, vel integro ac perfecto, quodq́ simpliciter tale est, vel cum eo, quod huic finitimum est*; hoc, ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας, id est, *vitio & iniquitate vacat. lib.5. Eth.cap.11.*

CAP. XXII.

De Iustitia particulari.

§ 1

DARI justitiam particularem, quæ diversa sit à cæteris virtutibus moralibus, quæque sub universali justitiâ contineatur, ut pars sub toto, sic ostendi potest. Qui facit aliquid eorum, quæ ad cætera vitia pertinent, puta, qui clypeum abjicit in prælio, qui irato animo aliquem verberat, qui egenti suis opibus non succurrit, ἀδικῶ μὲν, πλεονεκτεῖ δ' οὐκ, id est, *facit quidem ille injustè, sibi tamen plus boni non dicitur sumere, quàm oportet.* ὅταν δ' πλεονεκτῇ, *cùm autem sibi plus boni sumit, quàm par est*, sæpè nullo alio, certè non omni alio vitio laborat. Præterea si quis quæstûs causâ committat adulterium, alius δι' ἐπιθυμίαν, id est, *per libidinem*; hic intemperans potiùs dicitur quàm

quàm πλεονέκτης, id est, *plus justo sibi sumens*, sive iniustus: at ille iniustus dicetur, non intemperans. Ex quibus sequitur, dari iniustitiam, quæ à cæteris vitiis diversa sit: ergò etiam datur iustitia particularis, quæ diversa sit à cæteris virtutibus moralibus; quæq; sub universali iustitiâ continetur. *l. 5. Eth. cap. 2.*

2. Iustitia particularis versatur circa bona, non quidem omnia; sed circa ea tantùm, περὶ ὅσα εὐτυχία καὶ ἀτυχία, id est, *in quibus prospera vel adversa fortuna collocari solet. lib. 5. Eth. cap. 1.* id est, circa bona fortunæ, qualia sunt honor, pecunia, salus, & alia, quæ uno nomine non possumus complecti. *lib. 5. Eth. c. 2.* Atque hæc non quovis modo in iustitia spectantur, sed quatenus aliis iure debentur: eóque differt à liberalitate, quæ versatur etiam circa pecuniam, sed indebitam.

3. In hisce rebus, is qui particulari iustitiâ præditus est, medium servat & æqualitatem, neque plus sibi sumens,

neque minùs, quàm par est. Qui injustus est, ὅτι ἡ μὲν ἁπλῶς ἀγαθῶν τὸ πλέον αἱρεῖται· ὅτι δὲ τῶν κακῶν, τὸ ἔλαττον. Id est, *in iis quæ simpliciter bona sunt, eligit id quod minus est.* Nimirum quia videtur τὸ μεῖον κακόν, ἀγαθὸν πῶς εἶναι, id est, *minus malum quodammodo bonum esse. lib. 5. Eth. cap. 1. & 3.*

4. Mediocritas, in quâ justitia posita est, non est simplex, ut in reliquis virtutibus, sed analogica. Analogia est similitudo rationum. *Eucl. lib. 5. def. 4.* ratio est duarùm magnitudinum ejusdem generis mutua quædam secundùm quantitatem habitudo. *Ib. def. 3.* Quare cùm quælibet proportio duas minimùm rationes habeat, & ratio quælibet duos terminos, omnis proportio habebit quatuor terminos, sive disjuncta ea sit, sive conjuncta. Nam in proportione conjunctâ communis terminus bis sumitur. Est enim & consequens prioris, & antecedens posterioris rationis. Verbi gratiâ, ut se habent 2 ad 6, ita se habent 6 ad 18: hîc 6 bis sumuntur.

Justitia

Iuſtitia non in conjuncta, ſed in diſiuncta proportione conſiſtit, & in quatuor terminis reverà diverſis. Ἀνάγκη γὰρ τὸ δίκαιον μέσον τε καὶ ἴσον εἶναι, καὶ πρός τι, καὶ ποτὲ· καὶ ᾗ μὲν μέσον, πινῶν· ταῦτα δ' ἔστι πλείονος, καὶ ἐλάττονος· ᾗ δὲ ἴσον δυοῖν· ᾗ δὲ δίκαιον, ποτὲ καὶ πρός τινας. Id eſt, *Nam neceſſe eſt id, quod juſtum eſt, & medium & æquale eſſe, & ad aliquid referri, & aliquibus tale eſſe. Ac quà quidem medium eſt, quorundam eſt; ea verò ſunt plus & minus: quà autem æquale eſt, in duobus cernitur: quà denique juſtum, & quibuſdam & ad alios relatum.* Ex quo conſequitur, in juſtitia ſemper duas perſonas conſiderandas eſſe, & totidem res: & juſtitiam æqualitatem eſſe οἷς καὶ ἐν οἷς, hoc eſt, *perſonis & rebus. lib: 5. Eth. cap. 3.*

5. Cauſa cur in juſtitia mediocritas ſit analogica, cùm ſimplex ſit in cæteris virtutibus moralibus, hæc eſt: quòd cætere virtutes verſentur circa affectus, & actiones hominum erga ſeipſos; juſtitia non verſetur circa affectus, niſi

per accidens, sed tantùm circa actiones & quidem quas exercemus erga alios; hoc est, cæteræ virtutes in propriis rebus occupantur, & spectant bonum proprium, iustitia versatur circa res alienas, & spectat bonum alienum. Quare cum cæteræ virtutes res omnes, in quibus versantur, absolutè considerent, sequitur, ut etiam mediocritatem simplicem habeant, & absolutam: iustitia verò quia plures res inter se confert, sæpè etiam personas, omninò debet habere mediocritatem analogicam & comparatam.

6. Iustitia particularis dividitur in διανεμητικὴν & διορθωτικὴν, id est, *in distributivam & correctivam*, vulgò commutativam. Omnis enim iustitia, ut dictum est, spectat bonum alienum; iustitia vniversalis spectat commune bonum civitatis; particularis, bonum singulorum. Quare, sicut vel totum cum parte comparari potest, vel pars cum alia qualibet parte totius; ita etiam vel Resp. cum privata persona conferri potest,

potest, vel persona privata cum quâlibet aliâ personâ privatâ. In utroque ordine certa quædam officia continentur: quorum, quæ à Rep. singulis privatorum præstanda sunt, à justitia distributiva; quæ singuli singulis præstare debent, a justitia commutativa præscribuntur.

7. Iustitia distributiva dicitur, quæ versatur ἐν τῇ διανομαῖς, ἢ τιμῆς, ἢ χρημάτων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσα μερίζεται τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας, id est, *in distributione vel honoris, vel pecuniæ, vel aliarum rerum, quæ inter eos dividi solent, qui unius Reip. communione inter se conjuncti sunt*, in iisque servat proportionem Geometricam. *lib.* 5. *Eth. cap.* 2.

8. Iustitia distributiva versatur circa res communes, atque ad universam Remp. pertinentes, ut sunt pecuniæ & reditus publici, honores, munera, & id genus alia. Cùm autem communium rerum dispensatio non spectat ad privatos, sed ad Magistratum, non erit privatorum, sed Magistratûs, justitiam

distributivam excercere: nisi fortè parentes & domini, aut siqui alii aliis imperant, similitudine quâdam dici possint magistratus hâc in re imitari, quatenus in domo sunt, quod magistratus est in civitate. Officium magistratûs est munera Reip. dignis tribuere, benè de Rep. meritos præmiis, & in Remp. delinquentes, suppliciis afficere. Quare non in muneribus tantùm & præmiis conferendis, sed etiam in pœnis & suppliciis pro merito infligendis consistit distributiva justitia.

9. In æstimanda cujusque dignitate, & magnitudine meritorum, atque delictorum. Magistratus considerare debet bonum, & salutem Reipub. & judicare tantò digniorem esse unumquemque, & ejus merita tantò majora, quantò magis juvare potest Remp. vel reverà juvit: & tantò majora delicta, quantò magis vel operâ, vel etiam exemplo Reip. nocent: quatenus autem nocent privatis, ad justitiam commutativam referenda sunt.

10. Atque

10. Atque in his omnibus instituenda est distributio secundùm proportionem Geometricam. De muneribus & præmiis certa res. Iustitia enim distributiva dirigit ordinem totius ad partem, tribuitq; singulis, quod iis ab ipsâ Repub. præaliis debetur: quod quidem tantò majus est, quantò quisque majorem constituit Reip. portionem, quantóque majorem in eâ habet dignitatem, aut majoribus eam & pluribus beneficiis affecit. Atque hoc est servare proportionem Geometricam, hoc est, proportionem rerum ad personas. Vt enim persona se habet ad personam, sic etiam res, quæ datur uni personæ, se debet habere ad rem quæ datur alteri. Ex. gr. sint *Ajax* & *Vlysses* benè de Repub. meriti, ille ut 4, hic ut 8. Cùm præmia distribuuntur, præmium *Vlyssis* ita se debet habere ad præmium *Ajacis*, ut *Vlysses* se habet ad *Aiacem*. Quare si *Aiacis* præmium est ut 6, præmium *Vlyssis* debet esse ut 12.

11. Eadem proportio servanda est,

tum in publicis delictis, tum etiam in privatis, quatenus iis non privati tantùm, sed ipsa etiam Resp. læditur. Nam ut graviùs ille peccat, qui Magistratum pulsat, quàm qui vilem aliquem ex infima plebe hominem, (graviùs enim Rempub. offendit) ita graviùs etiam puniendus est. Atque hæc est ipsa *Aristotelis* sententia: Εἰ ἀρχὴν ἔχων ἐπάταξεν, (inquit) οὐ δεῖ ἀντιπληγῆναι· καὶ εἰ ἄρχοντα ἐπάταξεν, οὐ πληγῆναι μόνον δεῖ, ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι· Id est, *si quis Magistratum gerens, alium percussit, non est ille vicissim percutiendus: sed si quis Magistratum percussit, non percuti modò eum oportet, sed etiam puniri: lib. 5. Eth. c. 5.* Hæc sententia optimâ niti ratione videtur. Si enim, qui plùs Reip. profuit, majori præmio afficiendus est, cur qui magis læsit Remp. non sit majori pœnâ afficiendus, cúm pœna non tantùm in exemplum, sed etiam, ut offensæ parti satisfiat, adhiberi debeat, ut *cap.* 18. dictum est? Adde, quòd nec jure divino, nec civili æqualis pœna secundùm propor-

portionem Arithmeticam omnibus delictis constituta sit. Deus certè in Vet. Test. aliter puniri voluit, eum qui principi in populo maledixisset, aliter eum qui privato: aliter qui filiam Sacerdotis violâsset, aliter qui filiâ privati civis. In jure civili, quatuor delictorum genera constituuntur, facta, dicta, scripta, consilia: atque hæc omnia, septem modis considerantur, causâ, personâ, loco, tempore, quantitate, qualitate, & eventu. *ff. de pœnis. l.* 16. Vnde plurimæ pœnarum consurgunt differentiæ; etiam in eodem genere delicti.

12. Cùm rationes proportionis commutari possunt, cúmq; eadem est ratio totius ad totum, quæ partis ad partem; distributio est legitima & justa. Cùm rationes nequeunt commutari, cúmque alia est ratio totius ad totum, & partis ad partem, iniqua distributio est, & iniusta. Ἐναλλαξ λόγος, id est, *commutata sive alterna ratio* dicitur sumptio antecedentis ad antecedens, & consequentis ad consequens. *Euclid. lib.* 5. *def.* 12.

Ex.

Ex. gr. ut 4 se habent ad 8, ita 6 se habent ad 12: & permutatâ ratione, ut 4 se habent ad 6. ita 8 se habent ad 12: & ut pars se habet ad partem, 4 ad 8, & 6 ad 12, ita totum se habet ad totum, nempe 10 ad 20; vel ut 4 se habent ad 6, & 8 ad 12, ita 12 se habent ad 18. Ad istum modum debet examinari proportio in justitia distributiva. Ex. gr. sit *Aiax* ut 4, *Ulysses* ut 8: arma *Nestoris*, quæ *Aiaci* cedunt in præmium, ut 6, arma *Achillis*, quæ cedunt *Ulyssi*, ut 12. Hæc distributio justa erit. Nam ut *Aiax* se habet ad *Ulyssem*, ita se habent arma *Nestoris* ad arma *Achillis*, & *Aiax* cum armis *Nestoris* ad *Ulyssem* cum armis *Achillis*: & ut *Aiax* se habet ad arma *Nestoris*, ita *Ulysses* se habet ad arma *Achillis*, & *Aiax* & *Ulysses* ad arma *Nestoris* & *Achillis*.

13. Justitiæ distributivæ opponitur quædam species injustitiæ, quâ pœnæ, & præmia inæqualiter, hoc est, æqualia inæqualibus, aut æqualibus inæqualia distribuuntur. Huc referenda est

est προσωπολημψία, id est, *acceptio personarum*: προσωπολήπτης dicitur, qui non meritorum, sed aliorum accidentium intuitu movetur ad præmia & pœnas inæqualiter distribuendas.

14. Iustitia correctiva, sive commutativa dicitur, quæ ἐν τοῖς συναλλάγμασι, id est, *in contractibus*, servat proportionem arithmeticam.

15. Iustitia commutativa inter privatos exercetur, versatúrque circa res privatorum, aut circa contractus qui inter privatos ineuntur. I. Cti vocabulum συνάλλαγμα strictè sumunt pro obligatione ultrò citròque factâ. *ff. de verb. sig. leg.* 19. *Aristoteles* voce συναλλάγματος quaslibet obligationes intelligit, sive ex contractu nascantur, aut ex quasi-contractu; sive ex maleficio, aut ex quasi-maleficio. De quâ re *vid. lib.* 3. *Inst. tit.* 13. *& seq.* Quare cùm apud I. Ctos omnia συναλλάγματα sint voluntaria, *Aristoteles* tamen ea dividit in voluntaria & invita. Voluntaria dicuntur, quæ vel re fiunt, ut mutuum

(quò

(quò referenda eſt uſura) commodatum, depoſitum, pignus; vel verbis, ut ſtipulatio, promiſſio, fide-juſſio; vel literis, ut nomina; vel deniq; conſenſu, ut emptio, venditio, locatio, conductio, ſocietas, mandatum. *Lib. 3. Inſt. tit. 5. & ſequent.* Hæc omnia dicuntur voluntaria, quia horum principium eſt in noſtra poteſtate: nam poſt initum contractum ab obligatione, niſi conſentiente alterâ parte, non poteſt diſcedi. *C. de oblig. & act l. 5.* Invita Συναλλάγματα dicuntur, quæ vel per dolum, (ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, ſervi alieni corruptio, cædes doloſa, falſum teſtimonium) vel per vim (ut verbera, vincula, cædes, rapina, mutilatio corporis, maledictum, contumelia) nolentibus inferuntur.

16. In contractibus, id quod nimium eſt, vocatur lucrum; id quod parum eſt, damnum. Etſi autem lucri nomen contractibus invitis non ſit admodum conveniens (non videtur enim lucrari, qui alium verberat) ſolet tamen lucrum appellari

pellari omnis perpessio, ὅταν μετρηθῇ, id est, *ubi* à judice *mensurata est. lib.* 5. *Eth. cap.* 4.

17. Contractus ineundi & corrigendi sunt secundùm proportionem Arithmeticam. Nihil enim refert, utrum improbus virum bonum fraudaverit, an probus improbum: neque utrum probus an improbus adulterium commiserit. Lex enim πρὸς τὸ βλάβος τῷ διαφορὰν μόνον βλέπει, καὶ χρῆται οἷς ἴσοις, id est, *damni tantùm differentiam intuetur, personis utitur ut æqualibus. lib.* 5. *Eth. cap.* 4. Delicta partim ad justitiam distributivam, partim ad commutativam pertinent, quia non solùm privatis, sed etiam Reip. nocet, si non ipso facto, saltem exemplo. Quare & privatis satisfaciendum est, & Reip. illis secundùm proportionem Arithmeticam; his, secundùm Geometricam.

11. Quum inter privatos de æqualitate non convenit in contractibus servandâ, eundum est ad judicem. Iudex enim videtur esse velut δίκαιον ἔμψυχον,

id

id est, *jus animatum*. Omnes enim judicant tum se jus suum consequi, cùm medium consequuntur. Atqui judex, ubi intellexit damni & lucri differentiam, dimidium lucri damno apponit, & sic facit æqualitatem: veluti si quis lineam sex pedum velit æquare lineæ quatuor pedum, quia discrimen est duorum pedum, unum pedem majori lineæ detractum, breviori debet apponere. Hinc δικαιὸς dicitur quasi δίχαιος, id est, *in duo rem æqualiter dividens*; & μεσίδιος. id est, *intermedius* sive *mediator*: *lib.* 5. *Eth. cap.* 4.

19. Ius talionis sive τὸ ἀντιπεπονθὸς (cujus hæc est sententia,

Εἶκε πάθοι τάχ' ἔρεξα, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο,

id est:

Si quis quod fecit, patiatur, jus erit æquum;)

aliquo modo spectat ad justitiam commutativam, aliquo modo ab omni prorsùs justitiâ diversum est. Si spectetur secundùm æqualitatem absolutam, quomodo spectatum fuit à *Pythagorei*,

goreis, diversum est ab omni justitia. Neque enim referri potest ad distributivam; quia ibi habetur ratio personarum quæ non habetur in jure talionis: neq; ad commutativam; nam iustitia commutativa vel versatur circa contractus voluntarios, vel circa maleficia & contractus invitos. In contractibus voluntariis talioni non est locus; quia regionum & studiorum diversitas non permittit, ut eadem reddatur pro iisdem. Non etiam in contractibus invitis, aut maleficiis: primò, quia inæqualitas personarum facit inæqualitatem in delictis eiusdem generis. Iniquissimum enim est, ut si quis magistratum verberâsset, is vicissim verberaretur tantummodò, & non graviori pœnâ afficeretur. Deinde multùm interest sponte quis, an per ignorantiam alium verberaverit, Quocirca si talio hîc habeat locum, quod per imprudentiam factum est, (ut rectè *Favorinus* disputat apud *Gellium*, *lib.* 20.) retaliari debet per imprudentiam. Ictus quippe fortuitus

fortuitus & consultus non cadunt sub ejusdem talionis similitudinem. Quonam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exequenda talione non licentiæ jus habet, sed imprudentiæ. Præterea acerba atque inhumana talionis executio est in maleficiis, & non videtur procedere. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit, quæro primùm, an efficere possit rumpendi pariter membri æquilibrium. Deinde si quid plus erit alitérve commissum, ne fiat ridiculæ atrocitatis, ut contraria actio mutuæ talionis oriatur, & adeo lescat infinita quædam reciprocatio talionum. Hæc *Favorinus*: Quibus addo; multa esse delictorum genera quæ sine turpitudine retaliari nequeunt, ut adulterium.

2o Quod si jus talionis consideretur secundùm æqualitatem analogicam, hoc est, si non idem unicuique reddatur, sed aliquid quod ei proportione respondeat, erit ipsissima justitia commutativa

tiva, habebitq; locum tum in maleficiis ac contractibus invitis, tum in permutatione rerum, ac contractibus voluntariis. Verbi gratiâ, si quis me artem aliquam docuerit, ut paria cum illo faciam, non opus erit eum vicissim à me doceri; sed aliquid aliud ei tribui quo ipsius opera compensetur. Itémque si quis mihi colaphum impegerit, non jubebit judex ei vicissim à me colaphum impingi; sed eum tantæ fortassè pecuniæ damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coërcendam, & ad factam mihi contumeliam aliquâ ratione compensandam satis esse videatur. Quòd si debitum gravius fuerit, quàm ut in ære lui possit, pœna quàm potest proximè, ad delicti similitudinem accedat. Atque hoc sensu præcipitur ius talionis *Exod.* 21. 24. & *Levit.* 24. 19. Et in legibus duodecim Tabularum talio tum demum præcipitur, cùm quis alteri membrum rupit, & tamen de talione redimendâ non vult cum illo paciſci. Atque huiusmodi vicissitudine

συμμένει ἡ πόλις, id est, *continetur conjunctio civitatis.* Nemo enim facilè reperietur, qui velit in ea Rep. vivere, ubi semper accipienda & mussitanda est iniuria (hæc enim servitus quædam videtur esse) aut ubi suæ semper partes sunt tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. *lib.* 5. *Eth. cap.* 5. Contrà nihil æquius esse, vel ipsa natura docet, quàm ut idem in te fiat, quod tute feceris in alio.

21. In maleficiis talio debet à iudice fieri, & ad æqualitatem analogicam reduci: in permutatione rerum ipsi partium contrahentium consensu. Res quæ permutandæ sunt vel æquales sunt, vel inæquales: si æquales sunt, ἀπόδοσις per se iusta est: si sint inæquales, ut ferè fit, quia Respub. constat ex diversis iisque inter se minimè æqualibus artificibus, ut ex medicis, agricolis, fabris, &c. exæquari eas inter se oportet. Vt autem exæquari possint, πάντα συμβλητὰ δεῖ πῶς εἶναι, ὧν ὅτιν ἀλλαγὴ ἐφ' ᾧ τὸ νομίσμ' ἐλήλυθε καὶ γίνεται πῶς μέσον.

μέτρον. id est, *oportet omnes res inter se comparabiles esse, quarum futura sit permutatio: atque huius rei causâ nummus inventus est, ut mensura sit* ad comparandas res inter se, & dimetiendam earum æstimationem. *lib.* 5 *Eth. c.* 5. Ex. grat. si par calceorum valeat viginti obolos, panis unum tantùm, iustum erit, ut pistor pro uno pari calceorum sutori reddat viginti panes.

22. Mensura permutationis duplex est, altera naturalis, altera arbitraria, & hominum ingenio excogitata. Naturalis mensura est indigentia; quæ, quò maior est aut minor, eò unaquæque res aut pluris est, aut minoris. Εἰ γὰρ μηδὲν δέοιντο, ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ, ἢ οὐχ ἡ αὐτή. id est, *si homines aut nullius rei indigeant, aut non similiter indigeant, futurum est, ut aut nihil inter se permutent, aut non eodem modo,* quo permutarent, si indigerent. Quia autem vix fieri potest, ut, cùm abs te aliquid consequi volo, semper habeam, quo tu similiter indigeas, ne ea res impedimento

pedimento esset permutationibus, ἐπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην. id est, *nummus communi quodam consensu ac conventione suffectus est in locum indigentiæ.* Ita ut, si mihi opus sit aliquâ re tuâ, neque ullam rem habeam, quâ tibi vicissim opus sit, non tamen idcircò oporteat contractum intermitti, sed possim tibi dare nummum tanquam sponsorem, ut certò scias quacunque tandem re, aut nunc, aut posteà egeas, te eam, vel à me, vel ab alio, eodem dato sponsore, consecuturum. *Vid. ff. de contr. empt. l.* 1. Hæc est altera permutationis mensura, quam hominum ingenio excogitatam esse diximus. Atque hinc νόμισμα dicitur, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβάλλειν, καὶ ἄχρηστον ποιῆσαι. Id est, *quia non naturâ sed lege valet, & in nobis situm est, eum mutare, vel inutilem reddere, l.* 5. *Eth. cap.* 5.

13. Ex hisce liquet, quâ æquitate nitatur mercatura, & quâ ratione possit mercator iustè ditescere. Si enim indigentia

digentia ponat rebus pretium, & non eadem ferat omnia tellus, æquitati consentaneum est, ut ii, qui merces aliundè advehunt, tantum lucrentur, quantò propter inopiam ibi chariores sunt, ubi eas divendunt, quàm iis in locis, ubi fuerunt coëmptæ.

24. Iustitiæ commutativæ opponitur species injustitiæ, quæ ἐν τοῖς ζωαλλάγμασι plus sibi sumit boni, aut aliis plus tribuit mali, quàm oportet. Huc referenda sunt omnia ζωαλλάγματα invita, quæ recensuimus §. 21.

CAP. XXIII.

De Continentiâ, Tolerantiâ, & virtute Heroicâ.

§. 1.

ACtum est de virtute absolutè spectatâ: restat ut consideretur secundùm gradus. Gradus virtutis sunt tres: vel enī inchoata est virtus & imperfecta, vel perfecta, vel eximia atq; exellens: illa vocatur

vocatur ſemivirtus, iſta virtus abſolutè hæc virtus heroica. Ad conſiderationem abſolutam pertinent, quæ hactenus dicta ſunt. Itaq; reſtat ut de ſemivirtute, & virtute heroicâ deinceps dicamus.

2. Semivirtus eſt, quæ mediocritatem quidem ſervat, ſed cum aliqua difficultate & ægritudine, affectibus rationis imperio reluctantibus & ægre parentibus. Atque ſin hoc à perfecta virtute diſtinguitur. Perfecta enim virtus dicitur, cùm & ratio præſcribit quod rectum eſt, & affectus ſine ullo reniſu ſequuntur rationis præſcriptum.

3. Semivirtutes tot conſtitui poſſunt quot ſunt virtutes conſtitutæ; quia in unoquoque genere locum habet illa pugna animi inter rationem & affectus, quæ ſemivirtutes à virtutibus diſtinguit. Apud *Ariſtotelem* duæ tantùm ſemivirtutes recenſentur, continentia & tolerantia; & totidem ſemivitia, incontinentia & mollities, quæ iis opponuntur. De quibus deinceps agendum.

4. Con-

4. Continentia sæpè sumitur pro ipsa temperantia, sed hoc loco accipitur pro gradu quodam, aut dispositione ad temperantiam, aut ad alias virtutes, quæ in cupiditatibus moderandis occupatæ sunt. Continens enim aliquis vel absolutè dici potest, vel κατὰ μέρος, id est, *ex parte*. Continentia absolutè dicta versatur in voluptatibus necessarijs, quæ ad corpus pertinent, & ex usu nutrimenti, & rerum venerearum percipiuntur. Continentia ex parte, versatur circa voluptates non necessarias, quæ percipiuntur ex rebus ad corpus non pertinentibus, veluti ex honore, victoriâ, divitiis, aliisque. Qui in hisce modum servant, aut transeunt, non absolutè dicuntur continentes, aut incontinentes, sed continentes lucri, honoris, iræ, &c. Qui autem in necessariis illis voluptatibus eodem modo modum servant, aut transeunt, absolutè & sine ulla adiectione continentes, aut incontinentes dicuntur. *lib: 7. Eth: cap: 4. & 6.*

5. Continentia absolutè dicta est gradus ad temperantiam, sicuti continentia ex parte gradûs est ad liberalitatem, modestiam, mansuetudinem, aut ad alias virtutes. De continentia & incontinentia absolutè dictâ porrò agemus: eâ enim intellectâ, facilè erit incare, quid sit de continentia & incontinentia in unaquaque virtute statuendum.

6. Continentia absolutè, & sine adiectione dicta, est semivirtus, quæ in voluptatibus ad gustum & tactum pertinentibus, servat mediocritatem cum lucta.

7. Continentia & temperantia versantur circa idem obiectum; sed dispar modo: uterque enim & continens & temperans talis est, οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ποιεῖν, ἀλλὰ μὴ ἔχων, ὁ δὲ μὴ ἔχων φαύλας ἐπιθυμίας· ἢ μὴ τοιοῦτος, οἷος μὲν ἥδεσθαι παρὰ τὸν λόγον δ' οἷος ἥδεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἄγεσθαι. Id est, *nihil faciat à ratione alienum propter corporeas voluptates: sed hoc interest*

quòd ille pravis cupiditatibus afficiatur, hic non item; & hic ejusmodi sit, ut nullâ re delectetur præter rationem, ille talis sit, ut delectetur quidem, sed non trahatur. lib: 7. Eth: cap: 9.

8. Continentiæ in defectu opponitur incontinentia, i.e. semivitium, quo à cupiditate ad illicitas voluptates ducimur ratione renitente. Excessus continentię spectat ad doctrinam de temperantia.

9. Vt continens se habet ad temperantem, ita se habet incontinens ad intemperantem. Intemperans enim illicitas voluptates sequitur, προαιρούμενος, καὶ οἰόμενος δεῖν, hoc est, *quia iudicat eas esse bonas, & sequendas*: incontinens contrà voluptates pravas esse iudicat, eásque improbat, sed à cupiditate vincitur, eásque sequitur. *lib. 7. Eth. c. 3.* Incontinenti enim contingit tritum illud, Video meliora, probóque, Deteriora sequor. Præterea intēperantes ἐμμένουσι τῇ προαιρέσει, id est, *perstant in proposito*, & non ducuntur pœnitentiâ: at incontinentes omnes sunt μεταμελητικοί, id est,

pœnitentiâ ducuntur. Hinc fit ut incontinẽtes ſanari poſſint, intemperantes inſanibiles ſint. *lib: 7. Eth: c. 7. & 8.*

10. Ex hiſce intelligi poteſt, quid inter continentem & incontinentem interſit. Vterq; enim eodem modo de voluptatibus judicat: ſed cupiditas in incontinente vehemẽtior eſt, & minor rationis conſtantia. Continens ergò eſt ἐμμενετικὸς τῷ λογισμῷ, id eſt, *in eo permanet, quod ratio præcipit*, & perſtat contra impetum cupiditatis; incontinens contrà eſt ἐκστατικὸς τοῦ λογισμοῦ, i. e. *facilè deſciſcit à judicio rationis*, & cupiditati ſuccumbit, eiq; victas quidem, ſed non vinctas porrigit manus. *lib: 7. Eth: c. 1.*

11. Ex dictis liquet, quid differant continentes ab iis, qui ἰσχυρογνώμονες dicuntur. Latinè *pertinaces*. Continentes enim in bono tantùm & laudabili propoſito perſiſtunt, ab eoque non patiuntur ſe cupiditate dimoveri; cedunt tamen meliora docentibus: pertinaces contrà in quocunque propoſito perſiſtunt, ab eoque nullis poſſunt rationi-

bus

bus abduci, cùm tamen ſinant facillimè duci ſeſe à cupiditatibus ſuis. *lib. 7. Eth. cap. 9.*

12. Incontinens partim peccat ſciens, partim ignorans. Nam abſolutè quidem benè judicat de voluptatibus, in quibus peccat: ſed non poteſt illam notitiam generalem, & abſolutam, applicare ad actiones præſentes, propter cupiditatem rationi tenebras offundentem. Damnat enim voluptates, cùm eas in ſe intuetur; eaſdémque probat, cùm illas comparat cum omnibus circumſtantijs, quæ tum temporis ſeſe offerunt cùm peccat. Præterea hæc ſpecialis, ſive comparata ignorantia tum demum habet locum in incontinente, cùm actu peccat: nam ante & poſt peccatum fieri poteſt, ut non tantùm in genere, ſed etiam in ſpecie benè judicet de voluptatibus. Atqui hinc eſt quòd pœnitentiâ ducitur. *lib: 7. Eth: cap: 3.*

13. Incontinentia minùs malum eſt, quàm intemperantia. Primò, quia intemperans peccat κατὰ προαίρεσιν, incon-

tinens διὰ προαίρεσιν. Secundò, quia intemperans non ducitur pœnitentiâ, ideóq; insanibilis est, incontinens pœnitentiâ ducitur, & sanari potest ut dictum est. Tertiò, quia intemperans peccat sine intermissione, incontinens per intervalla. Hinc sequitur, incontinentem non esse πονηρὸν, ἀλλ' ἠμιπόνηρον, id est, non *improbum sed semi-improbum, lib: 7. Eth: cap: 3.*

14. Tantum tamen malum est incontinentia, ut non possit cum perfecta prudentia consistere. Primò, quia prudens omnis vir bonus est. Secundò, quia ἐ τῷ εἰδέναι μόνον φρόνιμος, ἀλλὰ καὶ τῷ πράκτικός. Id est, *non ex eo solùm, quòd aliquis sciat, prudens est, sed etiam oportet ut agat:* at incontinens, neque vir bonus est, neq: πρακτικός. *l. 5. E. c. 10.*

15. Incontinentiæ species duæ sunt: προπέτεια καὶ ἀδύναμια, id est. *præcipitantia, & infirmitas.* προπετὴς dicitur, qui διὰ τὸ μὴ βουλεύσασθαι ἄγεται ὑπὸ πάθους. Id est, *quia non deliberavit, quovis trahitur ab affectu.* Infirmus, qui βουλευσάμενος οὐκ ἐμ-

μένει

μένει οἷς ἐβουλεύσατο. Id est, *postquam deliberavit, non persistit in iis quæ deliberata sunt. lib: 7. Eth: cap: 7.*

16. Infirmitas deterior est præcipitantiâ: qui enim infirmitate peccant ἡττῶνται ὑπ' ἐλάττονος πάθους, id est, *vincuntur à minore affectu*, idq; præeunte deliberatione: qui peccant προπετείᾳ, vincuntur ab affectu vallidiore, idq; sine deliberatione. *lib: 7. Eth: cap: 8.*

17. Tolerantia est semivirtus mediocritatem servans in rebus adversis & laboriosis honestatis gratiâ perferendis, cum dolore, molestiâ, & luctâ animi.

18. Nam ut continentia se habet ad temperantiam, ita se habet tolerantia ad fortitudinem: utraque enim versatur circa res adversas, & laboriosas, sed non eodem modo. Nam fortis pericula non sustinet tantùm, sed ultrò adit etiam, cùm necesse est: at tolerans ea quidem sustinet, sed non adit, nisi cùm urgetur. Præterea fortis plenâ sponte fert pericula, & non capit dolorem ex suis actionibus: at tolerans non sustinet

pericula ſine luctâ, aut dolore.

19. Tolerantiæ in defectu opponitur mollities. Molles dicuntur, qui res adverſas & laborioſas aut non aggrediuntur, aut non ſuſtinent, quas tamen & aggrediundas & ſuſtinendas eſſe judicant. Mollities vel eſt inſita, vel quæſita: illa eſt à natura loci, ætatis, aut ſexûs; hæc à voluntate. Exceſſus tolerantiæ pertinet ad fortitudinem. Atque hæc de ſemivirtutibus, ſequitur virtus herocica.

20. Virtus heroica nihil aliud eſt, quàm virtus cum excellentia quadam, ac ſplendore coniuncta. Atq; hæc non cadit in quoſlibet homines, ſed in heroas tantùm, hoc eſt, in homines, quibus omnia ſingulari quâdam prærogativâ indulta ſunt, quæ requiruntur ad virtutes acquirendas. Atque hac de causâ dicitur virtus divina: quia propiùs ad Dei ſimilitudinem accedunt, qui hâc virtute præditi ſunt, quàm cæteri homines.

21. Excellentia virtutis heroicæ conſiſtit

ſiſtit in ſummâ animi magnitudine, & facultate res maximas intrepidè aggrediundi, conſtanter ſuſtinendi, & feliciter exequendi. Magnitudo illa animi eſt à peculiari quodam amore & deſiderio ultimi finis, ad quem mentem ſuam altiùs elevant, quàm ut fieri ſolet ab hominibus vulgaribus.

22. Virtus heroica non differt obiecto aut ſpecie à cæteris virtutibus, ſed gradu tantùm: ideóq; tot poſſunt eius ſpecies conſtitui, quot ſunt ſpecies virtutum. Neq; verò in virtutibus tantùm moralibus, ſed etiam in virtutibus intellectualibus locum habere poteſt heroica excellentia. Magnanimitas & magnificentia in aliquâ quidem magnitudine ſunt poſitæ, ſed non in magnitudine heroicâ. Nam illi magnitudo planè neceſſaria eſt ad conſtituendam eſſentiam virtutis in iis perſonis, quibus magnanimitas aut magnificentia competit: at magnitudo heroica abeſſe poteſt à qualibet virtute, manente tamen naturâ, & eſſentiâ virtutis.

23. Virtuti heroicæ opponitur θηριότης, id est, *feritas:* non illa quidem, quæ ex morbo, aut ex depravatis humoribus oritur; qualis est in phreneticis & furiosis, vel etiam in fœminis picâ laborantibus, non etiam illa, quæ ab educatione est, aut ab assuefactione, sive in integris populis, sive in quibusdam hominibus: sed quæ est à vitiositate; quæ nihil est aliud, quàm habitus, horrenda quælibet, & cum natura humanas pugnantia patrandi, non ex infirmitate, sed ex sola libidine peccandi.

24. Feritas quæ à morbo est, horribilior est; sed quæ est à vitiositate deterior est: tum quia vitiosus agit cum ratione, tum quia callidior est nocendi: at in ijs, qui ex morbo feri sunt, nec ratio viget, nec calliditas. Feritas quæ à vitiosa consuetudine est, non tantùm morbosâ feritate, sed omni vitio deterior est, quia rationis usum non excludit, sed depravat. *lib: 7. Eth: cap: 6.*

CAP.

CAP. XXIV.

De Amicitia.

§. 1.

ACtum est de virtute, sequitur amicitia, quam diximus alterum esse medium vel comparandæ, vel fruendæ felicitatis. Nemo enim vitam sine amicis sibi optandam esse duceret, etiamsi cæterorum omnium bonorum copiâ esset instructissimus. Est ergò amicitia necessaria ad vitam in omni fortuna, ætate, ac conditione transigendam. Divitibus καὶ τοῖς τὰς ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτημένοις, id est, *& iis qui in imperio, & potentiâ constitutî sunt*, opus est, tum ad exercendam beneficentiam, tum ad conservandam prosperam fortunam; quæ, quantò major est, tantò minùs tuta: Pauperibus καὶ τοῖς ἐν ταῖς λοιπαῖς δυσχερείαις, πρὸς καταφυγὴν, id est, *iis qui fortunâ adversâ utuntur, ut sit perfugium*: Iuvenibus, πρὸς ἀναμάρτητον, id est, *ne peccent*: Senibus,

nibus, πρὸς θεράπειαν, καὶ τὸ ἐλλείπειν τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν, id est, *ut colantur, utq; quibus ipsi rebus agendis interesse non possunt, (propter ætatis infirmitatem) eæ transigantur ab amicis:* τοῖς ἐν ἀκμῇ πρὸς τὰς καλὰς πράξεις, id est, *iis, qui sunt in vigore ætatis, ad præclaras res gerendas.* Nec privatim tantùm, sed etiam publicè utilis est, & necessaria amicitia: Nam συνέχει τὰς πόλεις, id est, *civitates continet*, & concordiâ firmat, seditionésque expellit. *lib:* 8. *Eth: cap:* 1.

2. Quid sit amicitia, aliquantò difficilius est explicare: quia non eodem semper modo amicitiæ vox solet usurpari, sed modò strictiùs, modò latiùs. Quocirca ea priùs colligemus, quæ in omni amicitia reperiuntur: deinde adhibitâ divisione singulas species percurremus. Primum ergò ad amicitiam requiritur benevolentia. Nam ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest: sublatâ enim benevolentiâ tollitur ipsum nomen amicitiæ.

citiæ. *Cic: in Læl:* Benevolentia non est quidem ipsa amicitia, sed ἀρχὴ, id est, *principium* amicitiæ. *lib: 9. Eth. cap: 5.*

3. Benevolentia debet esse efficax, & cum amore, atque dilectione conjuncta. Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam conjungendam. *Cic: in Læl:* Benevolentia sine amore, qualis etiam erga ignotos concipitur, infirmior est, quàm ut ad amicitiam sufficiat. Amor addit benevolentiæ διάπυον καὶ ὄρεξιν, id est, *contentionem ac desiderium fruendi eo, erga quem benevolentia concepta est. lib: 8. Eth: cap: 5.*

4. Præterea, amor in amicitia debet esse mutuus. Is enim qui mutuus non est, etiam erga bruta & res inanimes est: tum etiam perturbationi similis: at ἀντιφιλησις, id est, *redamatio*, sive amor mutuus, est cum προαιρέσει, & ab habitu proficiscitur; ideóque inter solos homines obtinet. *lib: 8. Eth: cap: 5.* Consistit ergò amicitia ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ ἐν τῷ φιλεῖσθαι, sed magis ἐν τῷ φιλεῖν, quia

mare

amare præstantius est, quàm amari. Quòd autem plerique malint amari quàm amare, inde est, quòd plerisq; videatur τὸ φιλεῖσθαι ἐγγὺς εἶναι τοῦ τιμᾶσθαι, id est, *non multùm differre amari, & honore affici*, cujus sunt cupidissimi. *lib:* 8. *Eth: cap:* 8.

5. Mutuus hic amor se debet mutuis beneficijs prodere. Benevolentia enim occulta non sufficit ad amicitiam, quia non potest animos conjungere & unire. Quid quòd benevolentia mutuis beneficijs augeatur: idque non solùm in eo, cui benefit, sed etiam in eo qui benefacit; imò in hoc maximè. Nam οἱ εὐεργέται τοὺς εὐεργετηθέντας μᾶλλον φιλοῦσι, ἢ οἱ δὲ παθόντες τοὺς δράσαντας, id est, *benefactores magis eos amant quibus benefecerunt, quàm ij qui beneficium acceperunt, benefactores suos.* Omnes enim magis amare solent opus suum, quàm ab opere suo amari: atqui τὸ δὲ πεπονθὸς ἐργόν ἐστι τῶν ἐκεργετῶν. Hoc est, *id quod beneficio affectum est, opus ejus est, qui beneficium dedit.* Deinde honestum

magis

magis est amabile, quàm utile: at benefacere est honestum, beneficium accipere est utile. Deniq; quia difficilius est benefacere, quàm beneficium accipere. *lib: 9. Eth: cap: 7.*

6. Ex his colligi potest talis definitio: Amicitia est mutua quorundam, efficax, & aperta benevolentia.

7. Amicitia vel ex voluntario delectu nascitur, vel ex jure communionis ac societatis: illam docendi causâ vocabimus arbitrariam, hanc necessariam. Amicitia arbitraria dividi potest in perfectam & in imperfectam: quarum illa propriè amicitia est: imperfecta, per similitudinem tantùm dicitur amicitia: nam reverà nihil aliud est, quàm simulachrum veræ & perfectæ amicitiæ. *lib. 8. Eth. cap. 4.*

8. Obiectum amicitiæ, sive τὸ φιλητὸν, triplex est, honestum, jucundum, & utile: ex his honestum est objectum amicitiæ perfectæ; iucundum & utile, amicitiæ imperfectę. Amicitia perfecta sic versatur circa honestum, ut etiam

iucludat

includat jucundum & utile. In amicitia enim perfecta tria sunt: ἡ ἀρετὴ ὡς καλὸν, ἡ συνήθεια ὡς ἡδὺ, καὶ ἡ χρεία ὡς χρήσιμον, id est, *virtus ut honestum, conversatio ut jucundum, & usus ut utile. Plut.* περὶ πολυφιλ. Omnia ergò sunt in amicitia perfecta, quæ in amicitia requiruntur. *lib.* 8. *Eth. cap.* 3. Vnde & perfecta amicitia dicitur.

9. Amicitia perfecta ex virtute nascitur, & tendit in virtutem, ut in finem: ideóq; non potest esse, nisi inter bonos. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4. Boni enim viri est, aliquem virtutis causâ amare, & cum eo conspirare ad virtutem promptiùs expeditiúsque exercendam.

10. Amicitia honesta per se amicitia est: amicitia imperfecta per accidens solùm. Vir bonus enim bonum virum amat, quia bonus est: qui aliquem jucunditatis, aut utilitatis causâ amat, non amat eum, quia jucundus est, aut utilis, sed quia sibi jucundus est, aut utilis: ideóq; non amat diutiùs, quàm quoúsq; vel delectare vel prodesse potest. *lib.* 8. *Eth. c.* 3.

11. Per-

11. Perfecta amicitia προσδέηται χρόνου καὶ συνηθείας, id est, *requirit tempus & vitæ consuetudinem*. Nullos enim fieri amicos oportet πρὶν ἑκάτερος ἑκατέρῳ φανῇ φίλητὸς καὶ πιστὸς ἔσεσθαι, id est, *priusquam alter alteri videatur dignus, qui ametur, & cui credatur*. Atqui tam exactè vix quenquam possumus cognoscere, nisi cum quo diu & familiarissimè fuerimus conversati. *lib*: 8. *Eth*: *cap*: 3.

12. Vbi amicitia perfecta semel inita, & firmata est, non facilè dissolvitur. Nam virtute nititur admodum stabili fundamento: & habet ea omnia, quæ amicus in amico possit desiderare. *lib*. 8. *Ethic*. *cap*. 8. Duæ tamen sunt causæ ob quas amicitiæ solvi debent; prima & præcipua est, si alter amicorum improbus evasit, nec spes sit emendationis: altera est, si alter virtute, honore, & rebus gestis ita excellat, ut vitæ institutum, ac studia mutanda sint, & officia inter illos & studia ob dissimilitudinē non possint exerceri. Cùm quis improbus evasit, statim relinquendus est:

cùm

cùm inter amicos oritur ſtudiorum diſſimilitudo, diſſuenda potiùs, ut ait Cicero, quàm diſſcindenda eſt amicitia. *lib. 9. Eth. cap. 3.* Nævi in amico tolerandi ſunt. Hoc ſenſu rectè dicitur, *Amici vitia videris, non oderis.* Abſentia non tollit amicitiam benè firmatam, ſed eius tantùm ἐνέργειαν: ſi abſentia diuturnior oblivionem amicitiæ induxerit, amicitiámve diſſolverit, ſine ulla alia cauſa, ſignum eſt, horum animos nondum benè coaluiſſe. *lib: 8. Eth: c. 3.*

13. Norma amicitiæ eſt φιλαυτία, id eſt, *amor ſui ipſius. lib: 9. Ethic: cap: 4.* Tanta enim eſſe debet verorum amicorum unio, ut unuſquiſque amico ſit velut alter idem, & nihilo plus ſe quàm amicum diligat: ut non ſibi meliùs eſſe, quàm amico velit, & non magis res ſuas, quàm res amici ad ſe pertinere iudicet, ſecundùm tritum illud; Amicorum omnia ſunt communia: ut in rebus ſecundis cum amico gaudeat, in adverſis cum illo doleat, nullùmque officiorum genus nolit amico gratificari, niſi

quod

quod inhoneſtum ſit. Honeſtatis fines nemo debet amici causâ tranſilire, neq; *de via declinare*, ut perperam ſuadet *Cicero*, ne tantillum quidem. Gratificandum eſt amicis, ſed uſque ad aras.

14. Huiuſmodi amicitia haud dubiè eſt ἀδιάβλητος, hoc eſt, *caret calumniis*, ſuſpicionibuſq; non eſt obnoxia. Quia enim amici ſibi intus & in cute noti ſunt, credunt ſibi invicem facillimè; aliis non ita facilè, ſi quid ſiniſtri de altero dicatur. Præterea beneficiis certant inter ſe, & diligentiſſimè cavent ne alter alterum iniuriâ afficiat. *lib*: 8. *Eth: cap*: 4.

15. Amicitia perfecta eſt admodum rara. Virtus enim & viri boni rari ſunt; & eſt difficillimum iudicare qui ad amicitiam ſint idonei: nihil enim tectius eſt hominis animo. *lib*: 8. *Eth. c*. 3. Tum ipſa etiam amicitia ſæpè iudicium præcurrit, & tollit experiendi poteſtatem. *Cic: in Læl.*

16. Perfecta amicitia non poteſt coli cum pluribus. Nam fieri non poteſt,

teſt, ut multos tam exactè cognoſcamus,& tam impensè diligamus, quàm neceſſe eſt amicum; multò minùs, ut cum pluribus vivamus,eorúmq; omnium commodis ſimul inſerviamus. Deinde cùm non ſit omnium eadem fortuna,ſæpè neceſſe foret; cum his ob res ſecundas lætari, cum alijs dolere. Vix ergò fieri poteſt, ut amici ſint plures duobus. *lib.* 8. *cap.* 5. *& lib.* 9. *cap.* 10. *vid. Plut.* περὶ πολυφιλ. Qui multis amici eſſe volunt, non tam amici ſunt, quàm ἄφιλοι.

17. Sic de amicitiâ perfectâ. Imperfecta amicitia oritur ex defectu earum conditionum, quæ ad amicitiæ perfectionem requiruntur. Habet enim locum etiam inter improbos. *lib.* 8. *Eth. cap.*4. & non eſt amicitia niſi per accidens, ideòque inſtabilis eſt, & parùm diuturna. Qui enim ſe mutuò diligunt utilitatis, aut jucunditatis tantùm causâ, non diligunt ſe diutiùs, quàm utilitatem & delectationem ſibi mutuò conciliant: qui deſinit alteri eſſe utilis,

aut

aut jucundus, desinit amari. Necesse est ergò, cum utilitate, & iucunditate perire amicitiam, quæ harum causâ contracta fuit.

18. Amicitia iucunda viget in iuvenibus, utpotè qui secundùm affectus ferè vivunt, & omnes actiones voluptate & dolore metiri solent: in senibus, qui avidiores sunt, magis viget amicitia utilis. Quia autem magis ingenuum est, amicitiam voluptate, quàm quæstu metiri (nam etiam felicissimi quique amicos optant; non ad utilitatem aut ad lucrum, sed ad suavitatem conversationis) sequitur, amicitiam iucundam propius accedere ad amicitiam perfectam, quàm utilem. *lib. 8. Eth. cap. 6.*

19. Præterea, amicitia iucunda minùs est obnoxia querelis, & criminationibus. Nam vel uterq; alterius consuetudine delectatur, & sic neuter habet quod queratur; vel, si alterutri alterius consuetudo minùs grata sit, licet consuetudinem intermittere. At in amicitia utili, uterque plus appetit, quàm

quàm alter potest præstare.

20. Si in amicitia perfecta observetur iusta officiorum compensatio, si etiam accedat diuturna consuetudo, fieri potest, ut desinat in amicitiam perfectam. Nam qui antè se mutuò diligebant propter utilitatem, aut propter iucunditatem tantùm, ubi paulò sibi magis innotescunt, & virtutem alter in altero cognoscit, incipiunt sæpè se mutuò diligere propter ipsam virtutem. *lib.8.Eth.cap.4.*

21. Compensatio beneficiorum vel fit in eodem genere, ut si quis pecuniam reddat pro pecunia, voluptatem pro voluptate, vel in alio genere. Vtrobique debet fieri beneficiorum acceptorum æstimatio; atque ea ab ipso accipiente, non à dante, si non sint data beneficia ex pacto. Nam si ex pacto data sunt, iam beneficium æstimavit, qui dedit. Accipiens beneficium tanti æstimare debet, quanti illud æstimabat, cùm illo indigebat. *lib.9.Eth.cap.1.*

22. Sic de amicitia voluntaria, sequitur

quitur neceſſaria. Amicitia neceſſaria dicitur, quæ non ex arbitrario delectu, ſed ex quodam iure ſocietatis naſcitur. Inter quos enim ſocietas, inter illos aliqua amicitia requiritur. Imo καθ' ὅσον κοινωνοῦσι, τοσοῦτον καὶ φιλία. Id eſt, *quanta communio eſt, tam latè patet amicitia. lib.8.Eth.cap.9.*

23. Vt ergò ſocietas, ita etiam amicitia dividitur in naturalem, & politicam: amicitia naturalis dicitur, quam naturæ vinculum conciliat: éſtque vel συγγενικὴ, id eſt, *cognata*, vel γαμικὴ, id eſt, *nuptialis:* illa oritur ex communione ſanguinis, ut inter parentes & liberos, inter fratres, & inter cognatos ſpecialiter ſic dictos: hæc ex nuptijs, idque vel inter maritum & uxorem, vel inter quoſlibet affines.

24. Amicitia politica dicitur, quæ oritur ex ſocietate civili: idq; vel inter Magiſtratum & ſubditos, vel inter ipſos ſubditos. Amicitia quæ inter Magiſtratum & ſubditos intercedit, dividitur in Monarchicam, Ariſtocraticam

&

& Democraticam. Quæ inter ſubd
tos conſiſtit, multiplex eſt: alia enim
eſt inter cives, alia inter tribules, ali
inter vicinos, alia inter commilitones
& omninò totuplex, quotuplex eſt ci
vium inter ſe communio ac ſocietas.
Sed de ſocietatis naturâ in Poli-
ticis agendum eſt, atque
Oeconomicis.

FINIS.